

Dr Predrag Staletić

EKONOMIKA BIZNISA

Visoka škola elektrotehnike i računarstva

Dr Predrag Staletić

EKONOMIKA BIZNISA

Četvrto, neizmenjeno izdanje

Beograd

2016.

EKONOMIKA BIZNISA

Četvrto, neizmenjeno izdanje

Autor:

Dr Predrag Staletić

pstaletic@yahoo.com

Recenzenti:

dr Nikola Petrović

dr Miroslav Lutovac

Izdavač:

Visoka škola elektrotehnike i računarstva u Beogradu

Za izdavača:

Prof. dr Vera Petrović, direktor

Štampa:

Sven, Niš

Tiraž:

10

ISBN 978-86-7982-197-3

CIP - Каталогизација у публикацији -
Народна библиотека Србије, Београд
658(075.8)
СТАЛЕТИЋ, Предраг, 1952-
Ekonomika biznisa / Predrag Staletić. - 4. neizmenjeno izd. - Beograd :
Visoka škola elektrotehnike i računarstva, 2016 (Niš : Sven). - 218 str. :
ilustr. ; 24 cm
Tiraž 10. - Bibliografija: str. 217-218.
ISBN 978-86-7982-197-3
a) Предузећа - Пословање - Економика
COBISS.SR-ID 221789196

© 2016. Sva prava su zadržana. Ni jedan deo ove publikacije ne može biti reprodu-
kovan niti smešten na Internet ili na sistem za kopiranje u bilo kom obliku, elek-
tronski, mehanički, fotokopiranjem, snimanjem ili na drugi način, bez prethodne
pismene dozvole izdavača.

SADRŽAJ

I PRINCIPI EKONOMIKE BIZNISA	9
PRINCIPI EKONOMIJE PREDUZEĆA	12
1. Produktivnost	12
2. Princip ekonomičnosti	17
3. Princip rentabilnosti	20
II PREDUZEĆE	25
1. Pojam i bitna obeležja preduzeća	26
2. Zadaci preduzeća	31
3. Pojavni oblici preduzeća u tržišnoj privredi	34
3.1. Inokosno preduzeće	34
3.2. Partnersko preduzeće	35
3.3. Akcionarsko društvo	36
III BERZE	41
Vrste berzi	47
Funkcije berze	50
Berzanski indeksi	53
Beogradska berza	57
IV EKONOMSKE ORGANIZACIJE U REPUBLICI SRBIJI	69
1. Pojam i vrste privrednih društava	70
1.1. Vrste privrednih društava	71
1.2. Trajanje privrednog društva	72
1.3. Delatnost privrednog društva	72
1.4. Autonomna akta	73
1.5. Ostala osnivačka akta privrednih društava	74
1.7. Sedište društva i poslovno ime	74
1.8. Poslovna tajna	75
2. Agencija za privredne registre	76
3. Preduzetnik	91
4. ORTAČKO DRUŠTVO	92
4.1. Osnivanje ortačkog društva	93
4.2. Ulozi ortaka u ortačkom društvu	94

3.4. Upravljanje društvom.....	94
3.5. Poslovni rezultat i njegova raspodela.....	95
3.6. Raspolaganje ortačkim udelom društva.....	95
3.7. Prestanak ortačkog društva	97
5. KOMANDITNO DRUŠTVO	98
5.1. Ulozi ortaka komanditnog društva	101
5.2. Raspolaganjem udela u komanditnom društvu	101
5.3. Upravljanje – poslovođenje komanditnim društvom	102
5.4. Statusne promene komanditnog društva	102
6. DRUŠTVO SA OGRANIČENOM ODGOVORNOŠĆU.....	103
6.1. Odgovornost prema trećim licima	103
6.2. Autonomna akta društva	104
6.3. Ugovor članova društva	105
6.4. Ulozi članova društva i knjiga udela	106
6.5. Obaveza deponovanja novčanih sredstava pre početka rada društva	107
6.6. Upravljanje društvom.....	108
6.7. Osnovna prava članova društva	108
6.8. Pravo isplate dobiti	109
6.9. Skupština članova društva	109
6.9.1. Donošenje odluka na skupštini društva	111
6.9.2. Sednice društva putem video konferencija	113
6.9.3. Direktor ili upravni odbor.....	113
6.9.4. Nadležnosti direktora ili poslovnog odbora	114
6.9.5. Ostali obavezni akti društva	115
6.9.6. Prestanak postojanja društva	116
7. AKCIONARSKO DRUŠTVO.....	117
7. 1. Odgovornost prema trećim licima	118
7.2. Tipovi akcionarskih društava	119
7.3. Zatvoreno akcionarsko društvo.....	119
7.4. Otvoreno akcionarsko društvo.....	120
7.5. Delokrug osnivačke skupštine otvorenog akcionarskog društva	121
7.6. Osnivačka akta akcionarskog društva.....	121
7.7. Vrste uloga i njihovo unošenje u društvo.....	123
7.8. Obične i preferencijalne akcije.....	123
7.9. Izdate i ne izdate akcije	124
7.9.1. Prava akcionara običnih akcija	125
7.9.2. Prava akcionara sa preferencijalnim akcijama.....	125
7.9.3. Vrednost po kojoj se mogu izdavati akcije akcionarskog društva	126
7.9.4. Dividende i druge isplate akcionarima	126
7.9.5. Isplata dividende	128
7.9.6. Osnovni kapital akcionarskog društva	128
7.9.7. Povećanje i smanjenje osnovnog kapitala društva.....	129
7.9.8. Skupština akcionara.....	130
7.9.9. Vrste skupštine	131
Delokrug skupštine akcionara	132
7.9.9.2. Način glasanja na skupštini	132

7.9.9.3. Zapisnik skupštine akcionara.....	133
7.9.9.4. Telefonske sednice skupštine	133
7.9.9.5. Organi upravljanja i poslovođenja.....	133
7.9.9.6 Nadležnosti i način donošenja odluka upravnog odbora	134
Donošenje odluka upravnog odbora.....	136
7.9.9.7. Izvršni odbor	136
7.9.9.8. Generalni direktor akcionarskog društva	137
7.9.9.9. Izveštavanje skupštine akcionara	137
Sekretar društva	138
Autonomna akta akcionarskog društva.....	138
Pravo uvida u akta akcionarskog društva	139
Prestanak postojanja akcionarskog društva	139
8. Javno preduzeće	140
V SREDSTVA PREDUZEĆA.....	143
1. Okvir pojma	143
2. Tipologija sredstava preduzeća	144
2.1. Osnovna sredstva	145
2.1.1. Tipologija osnovnih sredstava	147
Najčešći kriterijumi tipologizacije osnovnih sredstava jesu <i>mera upotrebljivosti</i> u poslovnom procesu preduzeća i <i>pojavni oblici</i>	147
2.1.2. Vrednost osnovnih sredstava	149
2.1.3. Amortizacija osnovnih sredstava	151
2.1.4. Kapacitet osnovnih sredstava	155
2.2. Obrtna sredstva	158
2.2.1. Podela obrtnih sredstava.....	158
2.2.2. Obim potrebnih obrtnih sredstava	162
2.2.3. Kružno kretanje obrtnih sredstava	164
VI IZVORI SREDSTAVA PREDUZEĆA.....	167
3.1. Trajnost i poreklo izvora sredstava preduzeća.....	181
VII TROŠKOVI PREDUZEĆA	183
1. Utrošci elemenata proizvodnje	184
2. Pojam i podela troškova.....	189
VIII POSLOVNI REZULTATI PREDUZEĆA	197
1. Fizički obim proizvodnje.....	197
2. Ukupan prihod	200
3. Dobit.....	201
4. Merenje ostvarenih poslovnih rezultata	205

IX EVIDENCIJA I NADZOR NAD POSLOVANJEM PREDUZEĆA	
.....	209
1. Obaveza plaćanja poreza i doprinosa	210
2. Poslovne knjige	210
3. Evidencija poslovnih sredstava i periodični i završni finansijski izveštaj	212
4. Nadzor nad zakonitošću rada preduzeća	214
 BIBLIOGRAFIJA	 217

I PRINCIPI EKONOMIKE BIZNISA

Etimološki, reč *ekonomija* vodi poreklo od grčkih reči: οικονομικός što ima generičko značenje – pravila o radu u gazdinstvu. Poznati grčki mislilac *Ksenofan* (oko 565 – oko 473. god. st. e.) pod ekonomijom je podrazumevao veštinu upravljanja gazdinstvom, budući da su se sve ekonomske aktivnosti u njegovom vremenu odvijale u okviru porodice. Nešto kasnije, Aristotel (384-322. godine st.e) koristi reč ekonomija da označi veštinu pribavlja materijalnih dobara, značajnih za život u jednoj lokalnoj zajednici (gradu, državi) i za napredak države. Aristotel je bio prvi mislilac koji je uočio da ekonomske aktivnosti ne utiču samo na kvalitet života i perspektive lokalnih zajednica i porodica unutar njih kao njihovih nukleusa, već da se taj uticaj produžava i prenosi na državu, koja je zajednica građana i najveće dobro koje je ljudima podario Bog. Dakle, mislioci antičke civilizacije uočili su postojanje i značaj ekonomskih aktivnosti u svom vremenu i tom pitanju pridavali su veliki značaj.

Sa razvitkom društva, konstituiše se nauka o ekonomiji. Ovo se događa naročito u periodu ranog kapitalizma, kad se pojavljuju francuska, a posle toga i engleska ekonomska škola. Ekonomske nauke doživele su veliki napredak u devetnaestom i dvadesetom veku. Predmetom ekonomije smatra se svaka ljudska delatnost u kojoj se susreće problem ograničenih sredstava za realizaciju odabranih ciljeva.

Iz napred rečenog može se izvući zaključak kako je zadatak ekonomije – *ostvariti što bolji ekonomski rezultat, uz što manja ulaganja* (što se postiže odgovarajućom organizacijom ekonomske organizacije (preduzeća). Pod ulaganjima podrazumevaju se ulaganja u elemente poslovnih aktivnosti; dakle, ulaganja u sredstva za rad; predmete rada i radnu snagu. Ekonomisanje bi trebalo da podrazumeva vođenje takve ekonomske politike unutar ekonomske organizacije (kao upravljivog sistema) koje treba da osigura štedljivost i racionalno korišćenje raspoloživih resursa. Termin *ekonomija* koristi se za ekonomsku teoriju, ali i za iskazivanje priv-

rednog stanja, ukupnih privrednih odnosa u zemlji ili u ekonomskoj organizaciji (preduzeću).

Ekonomska organizacija (privredno društvo; preduzeće) je organizacioni pojavni oblik ekonomije, poslovni system, koji kroz svoje poslovne aktivnosti na tržištu realizuje različite ciljeve, koji su po pravilu ekonomski. Primarni ciljevi svakog privrednog društva jesu – ostvarenje profita ili dobiti kao poslovnog rezultata, na kraju posmatranog poslovnog perioda (pola godine; godinu dana) i zadovoljenje potreba klijenata; kupaca za potrebom ili uslugom.

Preduzeće je predmet proučavanja brojnih nauka. Sa gledišta ekonomike biznisa, preduzeće je ekonomski system, koji kroz svoju ekonomiju obezbeđuje ostvarenje interesa različitih subjekata koji su zainteresovani za njegovo poslovanje i razvoj. Veća efektivnost i efikasnost u preduzeću povećavaju nivo njegove ekonomije i povećavaju stepen ostvarivanja odabranih ciljeva. Upravljanje preduzećem ima za cilj povećanje njegove ekonomije. Preduzeće je osnovna ćelija ekonomije jedne države. Na većoj efikasnosti i efektivnosti preduzeća (izraženog kroz viši nivo njegove ekonomije), počiva ukupan ekonomski razvoj svake države.

Materijalni, kulturni i, uopšte, društveni napredak jedne zemlje u velikoj meri je zavistan od snage i sposobnosti njene ekonomije, odnosno od ekonomskih organizacija koje predstavljaju supstrat ekonomije države.

Ekonomika preduzeća ima za cilj da svojim teorijskim rezultatima pomogne da se ostvare pozitivni ekonomski rezultati, a da se istovremeno negativni rezultati preduprede.

Nivo ekonomije preduzeća, koji je postignut njegovim poslovnim rezultatom, je osnovna pretpostavka i uslov za njegov opstanak na tržištu danas i u budućnosti.

Preduzeće u modernom dobu, zasnovanom na zakonima tržišne privrede, obavlja izuzetno značajnu i složenu funkciju u ekonomiji jedne države. Ako je uspješnije, njegovi rezultati su viši, što je od velikog značaja za privredu i za državu u kojoj posluje.

Ekonomski interesi, koje preduzeće kao ekonomska organizacija ostvaruje svojom ekonomijom globalno se mogu podeliti na:

1. Interese pojedinca (u koje spadaju interesi vlasnika za ostvarenjem dobiti; interesi potrošača za zadovoljavanjem materijalnih potreba ili usluga i interese zaposlenih za zaradama kojima će podmiriti potrebe za nabavkom različitih

sredstava za svoju porodicu i interese menadžera preduzeća, za premijama, odnosno vrhunskim zaradama, koje dolaze kao posledica izuzetnih poslovnih rezultata ostvarenih na tržištu.

2. Interesi zemlje i njene ekonomije za privrednim i društvenim razvojem. U ove interese zemlje spadaju interesi za obezbeđenje sredstava (kroz odgovarajuću poresku politiku) za finansiranje opštih potreba društva, odnosno brojnih socijalnih službi države: zdravstvena zaštita; obrazovanje; kultura; vojska i snage održavanja unutrašnjeg reda i bezbednosti. Interesi zemlje jesu povećanje stope zaposlenosti radon aktivnog stanovništva; povećanje nacionalnog dohotka i drugo.
3. razvojne interese preduzeća. Razvojni interesi i stalna modernizacija su od ključnog značaja za opstanak preduzeća kao ekonomske organizacije na tržištu. Ovo posebno važi u uslovima globalizacije i priključenja zemlje supranacionalnim organizacijama (kao što je Evropska Unija) i međunarodnim ekonomskim organizacijama (kao što je Međunarodna organizacija za slobodnu trgovinu), i dr. U uslovima sve nižih carina na većinu proizvoda i usluga ili na ukinute carine u odnosu na važne spoljnotrgovinske partnere (kao što su zemlje Evropske Unije), prema kojima su ukinute carine za brojne proizvode i usluge, kao što su: poljoprivreda, automobilska industrija, i drugo.

Ekonomске organizacije je stvorio čovek; poslovni ljudi sa vizijom; preduzetnici. Ekonomске organizacije nastaju, razvijaju se i gase, pod uticajem prirodnih i ekonomskih zakona i, uopšte, ljudskog stvaralaštva koje se ostvaruje u oblastima ekonomskih, menadžerskih, prirodnih i tehničkih naučnih disciplina.

Ekonomika biznisa je naučna disciplina koja se bavi izučavanjem ekonomije preduzeća, odnosno ekonomskih organizacija koje su zakonom određene u jednoj državi (*Zakon o privrednim društvima; 2011*).

Ekonomika biznisa je system znanja i shvatanja koje se odnose na ekonomske procese i stanja i ekonomske odnose koji proizilaze iz sveukupnih ekonomskih interesa, koje preduzeće svojim poslovanjem i razvojem realizuje.

Ekonomika biznisa treba da obezbedi ekonomski instrumentarijum za efikasno upravljanje ekonomijom preduzeća, sa ciljem da

se omogućí uravnoteženo ispoljavanje svih interesa koji su vezani za njegove poslovne i razvojne rezultate.

Ekonomika biznisa predstavlja naučnu disciplinu koja izučava ekonomiju ekonomskih organizacija. Savremene ekonomske organizacije predstavljaju izuzetno složene ekonomske sisteme, sa velikim brojem raznovrsnih i složenih elemenata. U vođenju ekonomije preduzeća postoji raznovrsnost izbora i ciljeva. Ključnu ulogu za postizanje dobrog poslovnog rezultata u preduzeću ima ljudski faktor, počev od najodgovornijih, menadžera koji donose ključne poslovne odluke, do svakog zaposlenog i njegovog zalaganja da radne zadatke obavi na najprofesionalniji način. Cilj i rezultat preduzeća mora biti stalni rast njegove ekonomije. U suprotnom, opadanje nivoa ekonomije preduzeća predstavlja permanentnu opasnost za ostvarivanje njegovih interesa i za njegov opstanak na tržištu.

Ekonomikom biznisa treba da se obezbede pretpostavke za što povoljniji izbor pravaca budućeg razvoja preduzeća. Predmet ekonomike biznisa je sa jedne strane objašnjavanje i dijagnostika realnog ekonomskog života preduzeća kroz izučavanje njegovih karakteristika i zakonitosti i stvaranje pretpostavki za ostvarivanje odabranih ciljeva, u skladu sa stvarnim mogućnostima (koje su izražene kroz raspoloživa sredstva i resurse preduzeća). Stoga, ekonomika biznisa pored svoje objašnjivačke ima i svoju prospektivnu, propisivačku dimenziju, što predstavlja bitne preduslove za uspešno vođenje preduzeća kroz sve izazove u vremenu tržišne ekonomije i globalizacije.

PRINCIPI EKONOMIJE PREDUZEĆA

1. Produktivnost

Kao što je napred istaknuto, ponašanje preduzeća na tržištu zasniva se na zakonitostima procesa privređivanja. Ove zakonitosti ispoljavaju se kroz imperitive veće proizvedene (novostvorene) od utrošene vrednosti u poslovni proces. Ovakve mogućnosti, pa stoga i zahtevi poslovanja preduzeća, proističu iz sposobnosti radne snage da stvori veću vrednost od vrednosti potrebne za njeno reprodukovanje. Zato se ekonomski principi ispoljavaju u vidu potrebe da se ostvari što bolji ekonomski rezultat uz što manja ulaganja.

Ekonomski principi poslovanja privrednog društva nisu ništa drugo do određene norme ili pravila koja se primenjuju u poslovanju i

radu preduzeća, radi racionalnog ostvarivanja njegovih ekonomskih ciljeva. Ekonomski uspešno poslovanje se ostvaruje onda kada se tim poslovanjem ostvaruju unapred postavljeni ekonomski ciljevi preduzeća. Stepem uspešnosti ostvarivanja ciljeva preduzeća izražava efikasnost njegovog poslovanja.

U osnovi efikasnosti preduzeća, sa gledišta ekonomije, stoji stalna težnja da ostvari maksimalni rezultat uz minimalna ulaganja potrebnih faktora – materije, energije i vremena.

Ekonomski ciljevi i zadaci deo su ukupnih ciljeva i zadataka preduzeća. Efikasnost poslovanja preduzeća je upravo proporcionalna ostvarenim rezultatima. To, drugim rečima, znači da veći rezultati podrazumevaju i veću efikasnost, pod uslovom da su ulaganja za te rezultate ostala ista ili nisu povećana u većem obimu od obima rezultata.

Teorija i praksa ekonomije biznisa afirmišu određene ekonomske principe poslovanja preduzeća. Najznačajniji principi su: princip produktivnosti, princip ekonomičnosti i princip rentabilnosti.

Princip produktivnosti preduzeća

Kvalitet ekonomije preduzeća iskazuje se brojnim parametrima. A jedan od ključnih parametara je produktivnost. Pod produktivnošću se podrazumeva kvalitet trošenja radne snage, kao elementa proizvodnje, i to tako da se manjim utrošcima radne snage, ostvaruje veća količina proizvedenih ekonomskih dobara (proizvoda ili usluga).

U širem smislu, produktivnost predstavlja princip ekonomije koji za ekonomski rezultat ima povećanje obima ekonomskih upotrebni vrednosti (proizvoda ili usluga), uz postojeći broj zaposlenih radnika.

U užem smislu, produktivnost je usmerena na produktivnost rada, odnosno prikazuje efikasnost tekućeg rada – da se sa što manje utrošenog rada ostvare što bolji rezultati. Ovo se matematički može izraziti obrascem:

$$P=Q/L$$

gde je **P** – produktivnost rada u datom periodu; **Q** – fizički obim proizvodnje; **L** – količina utrošaka rada.

Značaj produktivnosti kao jednog od osnovnih principa ekonomije preduzeća ogleda se u direktnom uticaju na životni standard, koji se ispoljava na dva načina:

- Sa povećanjem produktivnosti, povećava se ponuda na tržištu, a samim tim i mogućnost da se kvalitetnije zadovolje tekuće i rastuće potrebe na tržištu. Produktivnost ima za posledicu povećanje društvenog bogatstva i nacionalni dohodak zemlje, čime se stvaraju objektivni uslovi za kvalitetnije funkcionisanje servisa koje prihode ostvaruje indirektno, izvan tržišta, preko države i njene budžetske funkcije (zdravstvo, kultura, školstvo, bezbednost i drugo).
- Povećanje produktivnosti ima za posledicu povećanje radnog učinka zaposlenih, a to, opet, proizvodi veću zaradu i viši životni standard. Ovo proizvodi određeno zadovoljstvo kod zaposlenih, što ih dodatno motiviše na još veću produktivnost.
- Povećanje produktivnosti povezano je sa određenim faktorima, koji imaju za posledicu njeno povećanje ili, obrnuto, smanjenje.

Faktori produktivnosti jesu svi činioci koji utiču direktno na radni učinak i kao takve možemo ih grupisati u dve grupe:

1. Unutrašnje – subjektivne faktore
2. Spoljašnje – objektivne faktore

Subjektivnim faktorima nazivaju se činioci koji su vezani za čovekovu ličnost, kao faktora koji obavlja poslove bilo neposredno u proizvodnji bilo u organizaciji poslovnih procesa.

Subjektivni faktori, prema načinima na koji se ispoljavaju i mestu u poslovnim procesima, mogu se podeliti u tri grupe:

1. *Radna snaga*. Bez radne snage, koja podrazumeva umno i fizičko trošenje pojedinca, zaposlenog, u procesu rada. Rad zaposlenih čini jedan od dva elementa produktivnosti. Radna snaga kao činilac ispoljava se kroz kvalifikovanost, odnosno profesionalne kompetencije, radon iskustvo, motivisanost zaposlenih i određenu kadrovsku politiku.
2. *Sredstva za rad*. U današnje vreme rad je pretežno mehanizovan i automatizovan u većini proizvodnih procesa, tako da je fizička energija radnika zamenjena umnom. Udeo umne energije u odnosu na fizičku stalno se menja u korist

umne. Zbog toga se ovaj faktor ispoljava kroz stepen korišćenja proizvodnih kapaciteta i tehničku opremljenost proizvodne organizacije.

3. *Predmeti rada*, koji na produktivnost deluju kroz količinu predmeta rada i njihov kvalitet.
4. *Organizacija*. Smisao organizacije je da povezuje predmete rada i sredstva za rad, zatim da direktno doprinosi skraćanju vremena trošenja radne snage po jedinici proizvoda i time povećava produktivnost.

Objektivni faktori postoje objektivno kao okruženje ili kao spoljno okruženje i na njih menadžment ekonomske organizacije ne može da utiče; ne može da ih menja u poželjnom pravcu. Radi se o faktorima koji su dati kao ambijent i jednaki su za sve ekonomske organizacije na određenoj državnoj teritoriji ili na određenom geografskom području.

Objektivni faktori mogu se, prema pojavnom obliku, podeliti na prirodne i na društvene faktore.

U *prirodne faktore* spadaju klimatski uslovi, zemljište, voda, geografsko područje i sl. Elementarne nepogode, poput zemljotresa, poplava, sušnih perioda svakako utiču na privredne aktivnosti i njihov kvalitet. Ovo naročito važi za neke privredne grane, kao što je poljoprivreda, na primer.

Društveni faktori obuhvataju društveni i ekonomski ambijent koji postoji u okviru jedne države i njenog tržišta i podjednako j dostupan svim ekonomskim organizacijama. Savremena država ima regulatornu funkciju u ekonomiji. Radi se o tome da je zadatak države da obezbedi pravni poredak, jednak za sve. Zatim, zakonodavstvo, poresku politiku koja je umerena prema svim stvaraocima nove vrednosti, stabilnu valutu (kurs) prema svetskim vodećim valutama, železnički i drumski saobraćaj i stabilno snabdevanje električnom energijom.

Država, takođe, treba da vodi umerenu i kooperativnu spoljnu politiku, kako prema susedima, tako i šire, kako bi izbegla zavođenje javnih ili prikrivenih ekonomskih i drugih sankcija, što može da ima vrlo velike posledice po njenu ekonomiju i stanovništvo.

Iskazivanje produktivnosti

Produktivnost ekonomske organizacije iskazuje se primenom nekoliko metoda u ekonomiji:

1. Naturalni metod. Produktivnost se iskazuje fizičkim jedinicama i izračunava se kao odnos fizičkog obima proizvodnje i utroška radne snage. Ovaj metod može se prikazati na dva načina:
 1. $P = Q/t$ (količina proizvoda u jedinici vremena – komada / sat)
 2. $P = t/Q$ (utrošak vremena po jedinici proizvoda – čas/kom).
3. Ovaj metod se uspešno primenjuje u ekonomskim organizacijama koje proizvode jedan proizvod. U preduzećima koja proizvode širi asortiman proizvoda metod nije podesan za primenu.
2. Metod norma časa. Izračunava sa kada se upoređi potrebno normativno vreme za izradu jedinice proizvoda i utrošeno – stvarno vreme, koje se potroši prilikom izrade jedinice proizvoda:

$P = t(n)/t(p)$ = normirano /ostvareno vreme

Primenom ovog metoda, produktivnost se iskazuje relativno neimenovanim brojem, koji može imati sledeće veličine:

$P=1$ – stvarno vreme, kada je jednako objektivno mogućem, što znači da je produktivnost na normiranom nivou;

$P>1$ – stvarno vreme je ovde manje od objektivno mogućeg vremena, što znači da je produktivnost povećana i troši se manje rada u proizvodnji pojedinačnog proizvoda;

$P<1$ – utrošeno vreme je veće od normiranog; produktivnost je manja od normirane i troši se više rada u proizvodnji jedinice proizvoda.

Postoji širok spektar mera koje se primenjuju u ekonomskim organizacijama koje se sprovode za povećanje produktivnosti:

Organizazione mere: povećanje stepena korišćenja kapaciteta, eliminacija zastoja, kvalifikovana radna snaga, optimalan intenzitet rada.

Tehničke mere: izmene tehničkih uslova rada, modernizacija poslovnih sredstava i sl.

Društvene mere: izmene društvenih uslova u okruženju, delovanjem na institucije društva preko granskih (staleških) udruženja, kao što su privredne komore ili druge profesionalne asocijacije u zemlji.

Ako se istraživanjem pokaže da su potrebne opsežnije mere radi postizanja boljih poslovnih rezultata, ekonomska organizacija pristupa reorganizaciji.

2. Princip ekonomičnosti

Princip ekonomičnosti predstavlja ekonomski princip poslovanja koji obezbeđuje maksimalni proizvodni učinak uz minimalne utroške komponenata poslovnog procesa. Drugim rečima, ekonomičnost izražava stepen efikasnosti trošenja u preduzeću kroz zahtev da se sa utrošenim sredstvima ostvari što veći proizvodni učinak. Suština principa ekonomičnosti sastoji se u štednji i ekonomisanju elemenata proizvodnje preduzeća. Ekonomski cilj poslovanja preduzeća je da obezbedi pozitivnu razliku između ostvarene vrednosti u vidu rezultata poslovanja i utrošenih vrednosti (*troškova*), za dati obim proizvoda i usluga.

Ekonomičnost je kompleksniji pokazatelj od produktivnosti rada, jer obuhvata racionalnije korišćenje ne samo živog rada već i sredstava za rad i predmeta rada. Princip ekonomičnosti je parcijalni ekonomski princip, jer po svom ekonomskom značenju doprinosi ostvarenju osnovnog ekonomskog principa – ostvarenje maksimalnih rezultata reprodukcije uz minimalna ulaganja u poslovni proces.

Ekonomičnost je jedan od širih instrumenata kontrole ekonomske uspešnosti poslovanja preduzeća, jer ona odražava odnos preduzeća prema ukupnim troškovima. Smisao kontrole putem ekonomičnosti jeste identifikovanje mesta u preduzeću u kojima se dolazi do povećanih troškova, ne sprovođenja propisanih principa poslovanja kao i neefikasnosti poslovanja.

Značaj ekonomičnosti ogleda se u smanjivanju troškova preduzeća. Time se postiže da se smanjuje i cena koštanja po jedinici proizvoda. Smanjivanjem cene koštanja povećava se konkurentnost

preduzeća na tržištu i stvara mogućnost smanjivanja prodajnih cena proizvoda.

Faktori ekonomičnosti

Na elemente ekonomičnosti deluju brojni faktori, vrlo često sa suprotnim efektom. Radi se o faktorima koji deluju kako na rezultat poslovnog procesa (proizvod; uslugu), tako i na sredstva za rad, predmete rada i radnu snagu.

Faktori koji deluju na produktivnost istovremeno se pojavljuju i kao faktori ekonomičnosti. Faktori ekonomičnosti su, međutim, brojniji, jer je ekonomičnost "širi" ekonomski princip od principa produktivnosti.

Sa stanovišta uslovljenosti i dinamike ekonomičnosti, osnovni uticajni faktori su:

Prirodni faktori

Prirodni uslovi u velikom broju ekonomskih organizacija deluju na veličinu utrošaka i troškova. Izuzetni primeri za to su u rudarstvu, poljoprivredi, šumarstvu, prehrambenoj industriji i drugim delatnostima. Cene materijala za reprodukciju takođe trpe uticaj ovih faktora. One se formiraju na tržištu, pa se mogu tretirati kao komponente ekonomičnosti, koja se formira pod dejstvom društvenih faktora.

Društveni faktori

Društveni faktori dejstvuju prema meri ekonomske politike, politike cena, carina i slično, koje se pojavljuju kao objektivni faktor sa stanovišta troškova ekonomske organizacije. Kao što je napred rečeno, država svojim zakonodavstvom (pravnom regulativom), formira ukupni pravni i ekonomski ambijent i uslove privređivanja u ekonomskim organizacijama. Mere koje se donose kao pravna regulativa deluju kao objektivno uslovljeni faktor sa stanovišta ekonomije i troškova poslovne organizacije. Direktni uticaj ovih mera države na troškove ekonomske organizacije ogleda se preko obaveze plaćanja poreza, akciza, carina i različitih taksi.

Tehničko-tehnološki faktori

Tehničko-tehnološki faktori deluju kao objektivni faktori na troškove, a time i na ekonomičnost. Faktori su integrisani u ekonomskoj organizaciji i predstavljaju uslove proizvodnje i njihovo dejstvo se ispoljava u procesima proizvodnje. Tehničko-tehnološki faktori deluju na sva tri elementa proizvodnje. Kvalitet materijala (sirovina) utiče na veličinu utrošaka materijala u poslovnom procesu. Takođe, ovi faktori deluju preko kvaliteta tih sredstava, veka trajanja materijala koji se obrađuje pomoću sredstava za rad.

Drugim rečima, ekonomijom predmeta rada, uz pomoć tehničko-tehnoloških faktora, ostvaruju se uštede u materijalu prilikom projektovanja i konstruisanja, kao i uštede u neposrednoj proizvodnji. Uštede u proizvodnji ostvaruju se smanjivanjem kvarova, otpadaka i škarta, smanjivanjem utrošaka pomoćnih materijala i sl.

Organizacioni faktori

Organizacija ekonomske organizacije uslovljava njeno funkcionisanje i deluje na ekonomičnost preko svih faktora: materijala, sredstava za rad i radne snage.

Mere koje ekonomska organizacija preduzima odnose se na uštede u trošenju svih faktora, veću motivaciju za rad, potpunije korišćenje naučnih dostignuća, kao i organizacione mere adaptacije na promene u prirodnom i ekonomskom okruženju.

Ekonomičnost se izražava kao odnos rezultata i ulaganja. Ona se može utvrđivati naturalno i finansijski (vrednosno), ali iskazuje se posebno za svaki element preduzeća.

Naturalno utvrđivanje ekonomičnosti uzima za osnovu fizički obim proizvodnje i njen odnos prema fizičkim utrošcima predmeta rada, sredstava za rad i radne snage. Naturalni izraz ekonomičnosti predstavlja odnos ostvarene proizvodnje u fizičkim pokazateljima i fizičkih utrošaka elemenata proizvodnje.

Vrednosno iskazivanje ekonomičnosti svodi se na odnos vrednosti ostvarene proizvodnje i troškova elemenata proizvodnje. Vrednosni izrazi proizvodnje i utrošaka omogućuju kvantitativno izražavanje ekonomičnosti kako globalno, tako i u parcijalnim veličinama.

Novčani izraz ostvarenih rezultata može se različito iskazati. Kod modela produktivnosti iskazan je tržišnom cenom proizvoda, cenom koštanja i norma časovima.

Kod vrednosnog utvrđivanja ekonomičnosti bitno je odabrati realan izraz vrednosti proizvodnje, odnosno takav kvantitativan ekonomski izraz koji će obuhvatiti ukupnu ostvarenu vrednost i ukupna trošenja.

U iskazivanju vrednosti proizvodnje kod merenja ekonomičnosti koriste se: tržišna cena, prosečna tržišna cena, standardna cena, ukupan prihod i dr.

Pošto tržišne cene za istu proizvodnju bivaju više ili niže, odnosno predstavljaju različite veličine – to deformiše realnu sliku ekonomičnosti. Stoga se koriste prosečne tržišne cene za određeni vremenski period.

O ekonomičnom poslovanju preduzeća može se govoriti ako je ostvaren učinak ekonomičnog trošenja sredstava za rad, predmeta rada, usluga partnerskih kompanija i racionalnog raspolaganja radnom snagom.

3. Princip rentabilnosti

Rentabilnost se može odrediti kao ekonomsko merilo uspešnosti poslovanja ekonomske organizacije. Rentabilnost predstavlja svodni parcijalni princip ekonomije reprodukcije koji predočava unosnost angažovanih sredstava (uloženog kapitala) u nekom vremenskom razdoblju, odnosno u nekom poslu, a iskazuje se kroz ostvarenu dobit.

Sa gledišta ekonomije, smisao principa rentabilnosti poistovećen je sa zahtevom ili težnjom da se ostvari što veća dobit sa što manjim angažovanjem sredstava u reprodukciji. Centralna polja u realizaciji principa rentabilnosti su:

- Maksimalan dohodak;
- Minimalna angažovana sredstva.

Pojam rentabilnosti vezan je za pojam dobiti. Ako su prihodi veći od rashoda, ostvarena je dobit. U tom slučaju, poslovanje je rentabilno. Ako su prihodi manji od rashoda, ostvaren je gubitak; odnosno poslovanje je nerentabilno. Iz tih razloga, za preduzetnika, manje je značajan proizvod koji nastaje u preduzeću od poslovnog rezultata (dobit), koji stiže, jer je poslovni rezultat za njega jedina realnost. Dobit, kao poslovni rezultat, cilj je i svrha tržišno orijen-

tisane ekonomske organizacije. Ako poslovni rezultat bude gubitak, vlasnik radikalno menja poslovanje ili prodaje kompaniju.

Rentabilnost je različita od preduzeća do preduzeća u okviru iste privredne grane. Veličina rentabilnosti pojedinih grana i preduzeća utiče na kretanje kapitala i ulaganje u unosnije poslove. Vlasnici kapitala ulažu kapital na slobodnom finansijskom tržištu, kupujući akcije onih preduzeća od kojih se očekuje da će osigurati veću dividendu i tako usmeravaju postojeći i reinvestiraju novostvoreni kapital u rentabilnija preduzeća, odnosno privredne grane. Poslednjih godina najunosnijim investicijama smatraju se kupovine akcija kompanija koje proizvode u oblasti IT industrije, posebno softvera. U tom pogledu, preuzet je veći broj kompanija (*Skype* je 2007. godine kupio *Microsoft*), za koje su plaćene velike svote novca, koje se mere milijardama dolara. Međutim, kompanije u oblasti IT industrije imaju danas i najveću vrednost u svetu. Vrednost kompanije *Apple*, koja je u septembru 2013. godine vredela na berzama 429 milijardi dolara, porasla je nekoliko godina, posle 2008. godine, kada je iznosila manje od 50 milijardi dolara.

Faktori rentabilnosti

Iz prethodnog izlaganja naglašeno je kako su parametri rentabilnosti dobitak i angažovana sredstva, iz toga proizilazi da su bitni faktori rentabilnosti oni koji utiču na povećanje dobiti i smanjenje angažovanih sredstava.

Faktori dobiti:

1. *Fizički obim proizvodnje*. Veći fizički obim pri neizmenjenim ostalim elementima znači veću rentabilnost.
2. *Prodajne cene*. Porast cena donosi veći dobitak i pri nepromenjenim drugim uslovima, veću profitabilnost.
3. *Troškovi*. Svako povećanje troškova smanjuje dobitak, a samim tim i rentabilnost, i suprotno, što znači da stalno treba težiti smanjenju troškova.

Faktori angažovanih sredstava:

1. Veličina angažovanih sredstava – angažovanje sredstava koje je veće od objektivno uslovljenog, smanjuje rentabilnost.

2. Vreme angažovanja sredstava. Zadržavanje sredstava u procesima preduzeća duže nego što je to objektivno uslovljeno nivoom tehnike, tehnologije i organizacije negativno utiče na rentabilnost, zato treba izbegavati zastoje, vršiti nabavke obrtnih sredstava na vreme i sl.

Merenje rentabilnosti

Cilj merenja rentabilnosti jeste da se kvantifikuje efikasnost upravljanja ukupnom imovinom preduzeća. Najznačajniji pokazatelji rentabilnosti su:

neto rentabilnost

2. prinos na ukupna sredstva;
3. prinos na vlasnički kapital;
4. prihod po akciji.

Neto rentabilnost se izražava u procentima i pokazuje prinos od prodaje. Neto rentabilnost pokazuje koliki se profit ostvari na svaki dinar prodaje. Neto rentabilnost je indikator da li su proizvodi prihvaćeni na tržištu.

Neto rentabilnost – profit/prodaja * 100

Prinos na ukupna sredstva izražava se u procentima i predstavlja najšire merilo rentabilnosti preduzeća, jer prikazuje prinos i vlasnika i kreditora na ukupno uložena sredstva. Vrednost ovog pokazatelja, koji pokazuje efikasnost ukupno uložениh sredstava, bez obzira na njihov izvor, zavisi od velikog broja faktora i razlikuje se od preduzeća do preduzeća.

Prinos na vlasnički kapital je odnos između profita (posle oporezivanja) i vlasničkog ili akcionarskog kapitala. Izražava prinos na knjigovodstvenu vrednost vlasničkog kapitala preduzeća. Vlasnički kapital se sastoji od običnih akcija, dodatno uplaćenog kapitala (dokapitalizacija) i zadržanog profita.

Prihod po akciji je za vlasnike najznačajniji pokazatelj rentabilnosti preduzeća. Prihod po akciji se izražava kao novčani iznos po akciji i razlikuje se od preduzeća do preduzeća.

Sprovođenje principa rentabilnosti u konkretnoj ekonomskoj organizaciji podrazumeva preduzimanje mera koje utiču na visinu dohotka, odnosno profita i angažovanih sredstava, kako bi se eli-

minisalo odstupanje stvarnih od potrebnih angažovanih sredstava. Te mere treba razlikovati na one mere koje se preduzimaju u tekućem period i mere koje se preduzimaju u dinamici reprodukcije. Na visinu dohotka, profita, u tekućem period utiče: obim proizvodnje, asortiman proizvoda, cena proizvoda, utrošci sredstava za proizvodnju i utrošci radne snage, cena sredstava za proizvodnju i visina zarada, stepen iskorišćenja kapaciteta kompanije, kao i druge mere vezane za organizaciju poslovnih aktivnosti. Visina cene proizvoda je vrlo bitna za visinu dobitka – profita. Cena proizvoda na tržištu formira se na osnovu prodajnih cena i na osnovu ponude i potražnje.

Visina troškova sredstava za proizvodnju i radne snage utiče na visinu dohotka i profita a time i na rentabilnost. Ovde je važno pratiti visinu utroška i eventualna odstupanja ostvarenih utroška od prosečnih, pronaći uzrok povećanja i preduzimati mere za njihovo dovođenje na prosečan nivo. Često se u praksi određuje standard utroška sredstava za proizvodnju i radne snage, pa se raznim merama planske discipline, merama organizacije proizvodnje i sistemom nagrađivanja nastoji obezbediti maksimalna zainteresovanost i odgovornost radnika za kontrolu utroška.

Ekonomska pravila organizovanja ekonomskih organizacija zasni- vaju se na ekonomskim zakonitostima i principima. One se ispo- ljavaju u mogućnostima stvaranja veće proizvodne od utrošene vrednosti. To znači da preduzeća kao ekonomski subjekti svojim poslovanjem treba da ostvare veće rezultate od ulaganja. Efikas- nost poslovanja, kao izraz stepena uspešnosti preduzeća, izražava se istovremeno i kroz njegovu sposobnost u podmirivanju društve- nih potreba (za određenim proizvodima ili uslugama). Nosioci funkcije proizvodnje odgovorni su za sprovođenje principa produ- ktivnosti. To podrazumeva njihovu obavezu da na racionalan način proizvode odgovarajući obim proizvodnje.

Značaj ekonomičnosti ogleda se u smanjivanju troškova preduze- ća. Time se postiže efekat smanjenja cene proizvoda ili usluga. Smanjivanjem cene koštanja postiže se efekat veće konkurentnosti preduzeća na tržištu i svaka mogućnost smanjivanja pojedinih cena proizvoda.

Principom rentabilnosti, obuhvaćeni su elementi produktivnosti i ekonomičnosti.

II PREDUZEĆE

Kao *zajednica*, društvo ne može da opstane, ni dalje da se razvija, a da neprekidno ne podmiruje mnogobrojne potrebe. Potreba se može odrediti kao izraz nedostatka nečega (materijalnog dobra, usluge), koji se može otkloniti samo ljudskim angažmanom: proizvodnjom materijalnih dobara ili vršenjem usluga. Posmatrano sa gledišta društva kao celine, potrebe se mogu podeliti na lične i na zajedničke.

Lične potrebe jesu pojedinačne potrebe članova društva za hranom, odećom, obućom, stambenim prostorom, a tu spadaju i potrebe za kulturnim dobrima, kao što su potrebe za knjigom, novinama, pozorištem, bioskopom, itd.

Zajedničkim potrebama nazivamo sve potrebe čijim se podmiranjem obezbeđuju zajednički uslovi rada i razvoja društva. To su potrebe za zdravstvenom i socijalnom zaštitom, za obrazovanjem i stručnim usavršavanjem, za kulturnim uzdizanjem, i druge.

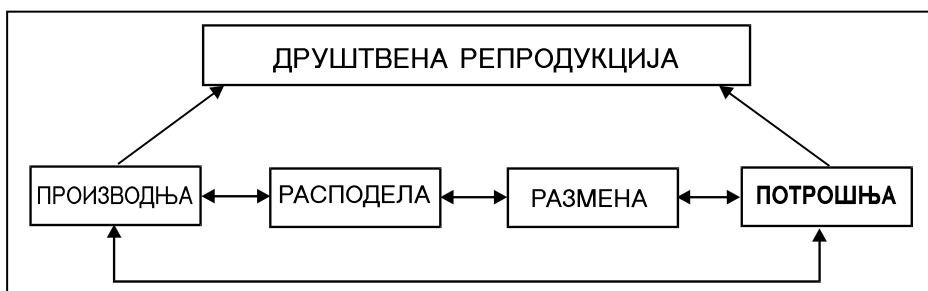
Proizvodnja materijalnih dobara i usluga ne iziskuje samo ljudski rad. Naprotiv, to je kompleksan proces i zahteva upotrebu i trošenje sirovina, mašina, alata i drugih elemenata u vršenju proizvodnje ili obavljanju usluga. *Nema proizvodnje bez potrošnje*. Stoga se može govoriti o još jednoj vrsti potreba, bez kojih se proizvodnja materijalnih dobara i usluga ne bi mogla zamisliti: o potrebama proizvodnje ili, jednostavno, o *proizvodnim potrebama*.

Ljudi moraju svakodnevno jesti, odevati se. Zbog toga jednom zadovoljena potreba ne iščezava zauvek, nego se javlja kao potreba posle izvesnog vremena. Proizvodnja se, prema tome, mora stalno obnavljati, da bi se potrebe zadovoljavale kontinuirano. Da bi se obnavljala, potrebno je obnavljati elemente proizvodnje: radnu snagu, sredstva za rad i predmete rada. Obnavljanjem elemenata proizvodnje moguće je započeti iznova proizvodni ciklus. U stvarnosti, proizvodnja teče kontinuirano; elementi proizvodnje se permanentno obnavljaju. Ta kontinuirana proizvodnja naziva se *reprodukcija*.

Istorijski gledano, u primitivnim društvima proizvodilo se da bi se trošilo. Proizvodnja je na jednom kraju ravni, na drugom je potrošnja.

Kasnije, sa nastankom *proste robne proizvodnje* nastaju značajne promene. Višak proizvoda prodaje se da bi se dobila protivvrednost u novcu - sveopštoj robi. Nastaje *razmena* kao među faza između proizvodnje i potrošnje. Osnovni odnos između proizvodnje i potrošnje ovde nije promenjen, pošto je cilj proizvodnje i dalje potrošnja. Iznimka nastaje tek kad proizvođač podmiri svoje potrebe. Naime, tek tada svoj višak proizvoda iznosi na tržište i razmenjuje ga za novac.

Tek sa nastankom razvijenih robno-novčanih odnosa (građansko društvo) cilj proizvodnje prestaje da bude potrošnja. U uslovima robno-novčanih odnosa cilj proizvodnje je *prodaja*. Rezultat proizvodnje jeste roba, kao proizvod namenjen za drugog, a ne za njenog proizvođača.

Slika 1. Faze društvene reprodukcije

U uslovima robno-novčanih odnosa dolazi do osamostaljenja faza društvene reprodukcije na *proizvodnju, raspodelu, razmenu i potrošnju*. Jedna od implikacija osamostaljenja faza reprodukcije jeste i pojava ekonomskih organizacija. U stvarnosti, ekonomske organizacije pojavljuju se kao privredna preduzeća u osnovnim oblastima društvene privrede: u proizvodnji materijalnih dobara, u prometu (trgovini) materijalnim dobrima i u vršenju usluga.

1. Pojam i bitna obeležja preduzeća

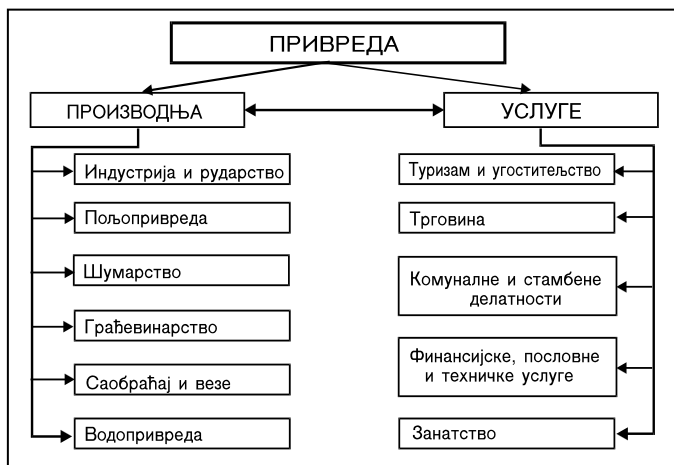
U ekonomskoj literaturi preduzeće se određuje kao ekonomska osnova na kojoj egzistira privredni i, šire, društveni razvoj jedne zemlje.

Preduzeće je kod nas osnovni subjekt tržišnog poslovanja i nosilac je zadataka u oblasti privrede. Pod *privredom* valja razumeti u najširem smislu reči materijalnu osnovu društva. To je skup aktivnosti usmeren ka ostvarenju unapred postavljenih ciljeva u oblasti

proizvodnje materijalnih dobara, organizovanju razmene tih dobara i vršenju raznih usluga.

Privreda se ne može zamisliti bez egzistencije preduzeća, koja imaju za cilj da obavljaju delatnosti u oblasti privrede. Preduzeće je, prema tome, osnovni privredni subjekt, čije se aktivnosti moraju zasnivati na zakonima tržišne ekonomije i principu ostvarenja profita, odnosno dobiti.

Ostvarenje profita, odnosno dobiti kao poslovnog rezultata, najvažniji je cilj svakog preduzeća. U krajnjoj liniji, preduzeće se osniva iz dva značajna razloga: da bi svojom aktivnošću zadovoljilo deo društvenih potreba u oblasti proizvodnje, prometa ili usluga i da bi ostvarilo poslovni rezultat u obliku profita, odnosno dobiti.

Slika 2. Prikaz strukture privrede jedne države

Obzirom na veliki društveni značaj koje kao osnovni privredni subjekt ima za jednu državu, preduzeće je u isti mah konceptualizovano i kao *subjekt prava*. Prema Nikoli Malenoviću i Mirku Vasiljeviću, preduzeće je *ekonomsko i pravno jedinstvo*, koje ima sledeća bitna obeležja: materijalnu i personalnu osnovu, delatnost, sedište, organizaciju, firmu, nacionalnost, račun, opšte akte, poslovne knjige, pravni subjektivitet, dobit i samostalnost.

Materijalnu osnovu preduzeća sačinjavaju sredstva preduzeća, koja se mogu podeliti prema nameni na *osnovna sredstva*, *obratna sredstva* i *sredstva posebnih namena*. Zajednički se celokupna sredstva preduzeća nazivaju njegovom *imovinom*. Imovinu preduzeća sačinjavaju, takođe, i sredstva preduzeća koja se nalaze u drugom preduzeću (recimo, akcije drugog preduzeća, zatim novčana sredstva pozajmljena drugom preduzeću, nenaplaćena potraživa-

nja i druga imovinska prava). Celokupna sredstva preduzeća (predmeti i prava) sačinjavaju imovinsku masu, koja se sastoji iz stvari i novca.

Imovina preduzeća se uvećava ili smanjuje, u zavisnosti od poslovnog rezultata. Imovina preduzeća predstavlja nezamenljivu osnovu za obavljanje delatnosti. Moglo bi se reći da je imovina neka vrsta *zaloga* kojom preduzeće garantuje za preuzete obaveze u pravnom prometu sa trećim licima.

U poslednje vreme za imovinu odomaćuje se termin vlasnički kapital preduzeća.

Personalnu osnovu preduzeća sačinjavaju svi zaposleni. Zajednički nazivnik za sve zaposlene jeste *radni kolektiv*. Radni kolektiv, prema tome, čine kako rukovodioci preduzeća ili njegovih organizacionih delova, tako i izvršiooci radnih zadataka - radnici.

Broj članova radnog kolektiva varira od preduzeća do preduzeća i uslovljen je ciljevima i zadacima samog preduzeća. Drugim rečima, broj članova i kvalifikaciona struktura radnog kolektiva u preduzeću koje se, na primer, bavi proizvodnjom automobila razlikuje se značajno u poređenju sa preduzećem koje se bavi proizvodnjom hleba i peciva. Ono što je jednom i drugom preduzeću zajedničko, to je da radni kolektiv ima pluralističku kvalifikacionu strukturu. Naime, po pravilu, kvalifikaciona struktura jednog preduzeća je takva da zahteva radnike bez kvalifikacije, kvalifikovanu i visokokvalifikovanu radnu snagu.

Aktivnosti preduzeća nisu ništa drugo do dejstva članova radnog kolektiva na sredstva preduzeća, na osnovu utvrđene organizacije, ciljeva i planskih zadataka.

U stvaranju materijalnih dobara i vršenju usluga, radni kolektiv, odnosno pojedinac kao njegov član, u procesu rada troši svoju radnu snagu. Radnu snagu treba shvatiti ne samo kao čovekov fizički napor, fizičko naprezanje u procesu rada, nego i kao umni napor, odnosno umnu sposobnost (stručnost) zaposlenog da obavi određene radne operacije. U procesu proizvodnje, radni kolektiv troši sve elemente proizvodnje, dakle, pored radne snage još i sredstva za rad i predmete rada i proizvodi materijalna dobra (robe) ili vrši određene usluge, čime podmiruje potrebe zaposlenih i deo potreba društva.

Preduzeće se osniva i registruje kod nadležnog državnog organa za obavljanje određene delatnosti. U krajnjoj liniji delatnost može biti

proizvodna i tada govorimo o proizvodnom preduzeću, prometna i tada govorimo o trgovačkom preduzeću i uslužna i tada govorimo o uslužnom preduzeću.

Da bi se osnovalo u svakoj od navedenih oblasti privrede, preduzeće mora najpre ispuniti neke zakonske uslove, koje je propisao zakonodavac (najčešće je to obezbeđenje sredstava - osnovnih i početnih obrtnih - za početak rada).

Sedište preduzeća značajno je jer se preduzeće u našem pravnom sistemu pojavljuje kao nosilac statusa pravnog lica. Ono je pravni subjekt; poseduje aktivnu i pasivnu legitimaciju. Ovo znači da preduzeće može biti tuženo od strane drugih pravnih subjekata, a može i odgovarati za pričinjenu štetu drugim pravnim i fizičkim licima. Takođe, svojstvo pravnog lica podrazumeva da preduzeće može povesti sudski spor pred nadležnim sudom radi naknade štete ili radi naplate duga nastalog u poslovnom prometu sa drugim pravnim ili fizičkim licima.

Sedište se određuje prema mestu obavljanja aktivnosti rukovodnih organa. Podatak o sedištu preduzeća sastavni je deo njegove *lične karte* i obavezno se upisuje u službene knjige države, prilikom uknjižbe (Agencija za registraciju privrednih društava).

Preduzeće je *organizacioni sistem*. U njemu se ostvaruju unapred definisani (planirani) ciljevi i zadaci. Da bi bilo uopšte moguće planirano u praksi i ostvariti, preduzeće se organizuje kao organizaciona celina. Zadaci se dele na zaposlene, tako da svaki zaposleni učestvuje u realizaciji dela radnog zadatka preduzeća. Zaposleni se međusobno povezuju i usklađuju svoje aktivnosti, tako da predstavljaju celinu i ostvarivanjem svojih pojedinačnih zadataka - ostvaruju zadatak preduzeća kao celine.

Uslov za uspešno ostvarenje radnih zadataka jeste obezbeđenje sredstava, koje članovi kolektiva koriste u procesu izvršavanja svojih radnih zadataka. Neophodno je, takođe, da se obezbedi cirkulacija informacija među članovima kolektiva o svim relevantnim problemima vezanim za realizaciju planiranog radnog zadatka preduzeća.

Firma je izuzetno značajno obeležje preduzeća, jer se pod firmom preduzeće pojavljuje u pravnom prometu. Firma nije ništa drugo do ime pod kojim se jedno preduzeće registruje i kasnije posluje. Firma preduzeća obično je kratka i u njoj je sadržana informacija o delatnosti kojom se ono bavi. Na primer, "*Imlek*", Beograd je preduzeće koja se u okviru sistema PKB-a bavi proizvodnjom i prera-

dom mleka. Kod mnogih preduzeća u imenu firme nije sadržana informacija o delatnosti kojom se bave. Naročito se to odnosi na preduzeća koja se bave trgovinom. Na primer, "Metro", "Maxi", „Mercator“, i dr. Ima, međutim, preduzeća čije ime firme otkriva osnivača: "Lukić i sin", "Đukić trikotaža", "Pavlovića dućan", i tako dalje.

U svakom slučaju, firma je najneposredniji izraz individualnosti preduzeća kao pravnog lica i poslovnog subjekta.

Preduzeća se po pravilu teško odlučuju na promenu naziva firme, a to se čini po pravilu kad dođe do statusnih promena, kao što je na primer pripajanje drugom preduzeću i sl. Razloge ovome treba tražiti u činjenici da se preduzeće u pravnom prometu s drugim pravnim licima pojavljuje sa svojim *imenom i prezimenom*, a to je firma. Preduzeće u uslovima tržišne privrede i velike konkurencije nastoji u pravnom prometu da ostavi utisak sigurnosti na svoje poslovne partnere i da izgradi jedan pozitivan poslovni imidž. Ugled se mukotrpno i dugo gradi, a njegova *sinteza* ili spoljni oblik jeste ime firme. Iz tih razloga u interesu je preduzeća da ime firme što duže sačuva.

Preduzeća su po pravilu potčinjena pravnom poretku matične države. U ovom elementu ogleda se obeležje preduzeća koje nazivamo *nacionalnost*. Naime, svako preduzeće ima sedište u nekoj konkretnoj državi, ponaša se prema zakonodavstvu te države i plaća porez i druge dažbine matičnoj državi. Ako se radi o preduzeću koje je organizovano kao multinacionalna kompanija i koje svoje ogranke ima u dve ili više država, njegova nacionalnost biće određena prema onoj državi u kojoj se nalazi sedište kompanije.

Račun jeste račun koji preduzeće odmah po osnivanju otvara kod poslovne banke i preko koga vrši naplatu svojih potraživanja i isplatu dugovanja, odnosno obavlja sve finansijske transakcije. Račun je najneposredniji izraz imovinske samostalnosti preduzeća kao poslovnog i privrednog subjekta. Pošto plati obaveze prema državi u vidu poreza i doprinosa, preduzeće je apsolutno samostalno u raspolaganju sredstvima sa svog računa.

Preduzeće ima svoj *osnivački akt* u formi ugovora, odluke ili nekog drugog akta. Pored ovoga, preduzeće ima i druga osnivačka akta, najčešće statut. Pravna akta preduzeća imaju autonomni karakter, što znači da je njihovo pravno dejstvo ograničeno samo na članove kolektiva. Pravnim aktima uređuju se unutrašnji odnosi u kolektivu, na osnovu zakona i potpisanih kolektivnih ugovora.

Poslovne knjige dužno je da vodi svako preduzeće, kako bi se realno obezbedio interes vlasnika preduzeća, interes trećih lica koja imaju potraživanja prema dotičnom preduzeću i interes države (plaćanje poreza i drugih dažbina). Poslovne knjige u svim nabrojanim situacijama služe kao dokazno sredstvo.

Dobit je najviši cilj preduzeća. Na drugom mestu je zadovoljenje određenih potreba društva. Dobit je mogući poslovni rezultat; to je razlika između ukupnih prihoda i ukupnih rashoda i postoji kad su prihodi veći od rashoda. U obrnutom slučaju, nema dobiti već se pojavljuje gubitak. Preduzeće koje posluje sa profitom (dobiti), nastojace da vodi takvu poslovnu politiku da postojeću dobit zadrži, a po mogućnosti i da je uveća. Preduzeće koje na kraju poslovne godine (ili obračunskog perioda) iskaže gubitak, dužno je da utvrdi uzroke lošeg poslovanja i sačini sanacioni program.

Samostalnost je značajno obeležje preduzeća. Preduzeće je samostalno u onom društvenom ambijentu u kojem je sfera ekonomije odvojena od sfere politike. Ako postoji tendencija dominacije politike nad ekonomskom sferom društva (politika kontrolisanih cena, koja se sprovodi kroz selektivno zamrzavanje cena, politika selektivnih kamatnih stopa, i sl), nema samostalnog preduzeća, a nema ni čistih robno-novčanih odnosa. Stege državne prinude ne mogu ostati na duži rok, danas, na početku trećeg milenijuma, kada je robno-novčana privreda preovlađujući način privređivanja u društvu. Ekonomski tokovi kad-tad probijaju put i tada u društvima sa izraženim državnim uplitanjem u privredu dolazi do velikih poremećaja, nekad u obliku nestašica roba, drugi put u obliku visoke stope inflacije.

Preduzeće je samostalno ako nije ničim (a naročito ne državnim merama) sputano u planiranju, utvrđivanju unutrašnje organizacije, utvrđivanju cena svojih proizvoda ili usluga, ugovaranju poslova sa drugim privrednim i pravnim subjektima, samostalnoj raspodeli prihoda po izmirenju zakonskih obaveza, kao i samostalnom raspolaganju svojom imovinom.

2. Zadaci preduzeća

Preduzeće se osniva da bi svojim aktivnostima - proizvodnjom, prometom i vršenjem usluga, zadovoljilo deo potreba društva. Društvene potrebe preduzeće zadovoljava posredstvom tržišta, a dokaz za to jeste poslovni rezultat koji se iskazuje kao dobit, odnosno profit. Preduzeće nije zadovoljilo društvene potrebe, još manje

potrebe članova kolektiva, ako na kraju poslovne godine posluje sa gubitkom.

Zadovoljenjem potreba društva preduzeće ostvaruje ekonomske ciljeve, postavljene prilikom osnivanja. Njegov je najvažniji zadatak, dakle, da ukupnom aktivnošću proizvodi dobra koja služe za zadovoljavanje društvenih potreba, obavlja kupovinu, odnosno prodaju proizvoda i usluga i vrši usluge za koje je osnovano. Ovaj cilj preduzeće ne može da ostvari bez teškoća, jer obično na jednom tržištu deluje desetine pa i stotine preduzeća koje se bave istom delatnošću. Stoga preduzeće mora biti *fleksibilan sistem*, to jest mora se stalno prilagođavati potrebama tržišta. *Ne prilagođava se tržište preduzeću, već obrnuto - preduzeće se prilagođava tržištu.*

Preduzeće kao organizaciona, poslovna i tehnička celina ima sposobnost da se prilagođava ćudima tržišta, da prati tržišna kretanja i da brzo reaguje na njih. To se teško ostvaruje u praksi, u uslovima visokog tehnološkog razvitka sredstava za proizvodnju. Odgovor na ovu situaciju je: stvaranje rezervi gotove robe. Njima se interveniše u momentima povećane tražnje.

Preduzeće se ne može prilagođavati zahtevima tržišta i ostati konkurentno sa ostalim privrednim subjektima u svojoj branši, na tržištu, a da ne prati naučno-tehnološki razvoj i ne vrši modernizaciju. Modernizacijom sredstava za proizvodnju, osavremenjuje se proizvodna osnova preduzeća; u proizvodne pogone ugrađuju se najsavremenije mašine za proizvodnju, čijom se upotrebom povećava produktivnost, poboljšava kvalitet i snižava cena po jedinici proizvoda.

U savremenim uslovima, modernizaciju treba vršiti u proseku svakih pet godina, ne čekajući da istekne radni vek sredstava za proizvodnju. Odlaganje modernizacije povećava troškove kasnije modernizacije i znači gubitak u troci za profitom.

U isti mah, preduzeće je dužno da prati i naučno-tehnički razvoj, kako bi proizvodilo kvalitetnije i jevtinije proizvode i usluge.

Preduzeće je, ovako posmatrano, jedan izuzetno dinamičan sistem; sistem koji menja svoje proizvodne programe, već prema zahtevima tržišta, sistem koji menja svoju tehnološku osnovu, uvođenjem najsavremenijih sredstava za rad, sistem koji u skladu sa rečenim promenama menja i kvalifikacionu strukturu zaposlenih.

Preduzeće je *otvoren sistem*. Povezano je sa društvom i drugim privrednim subjektima preko tržišta. Tržište je izvor i utoka njegove slave i njegove patnje. Preduzeće kupuje od drugih privrednih subjekata sredstva za rad, sirovine i druge proizvode, energiju, prodaje svoje proizvode i usluge drugim preduzećima. Na njegov rezultat utiču i promene u društvu. Ekonomska blokada, na primer. Ali i preduzeće svojim poslovnim rezultatom utiče na društvo: ako posluje sa gubitkom, nije u stanju da plati poreze i druge dažbine državi, zbog čega trpe državne službe.

Zadatak je preduzeća da ostvari što povoljniji odnos između rashoda i prihoda, tj. da ima neuporedivo veće prihode od rashoda. Ostvarenjem što veće dobiti, preduzeće će biti u mogućnosti da izdvoji značajna sredstva za sopstven razvoj.

Napredak preduzeća i napredak društva idu ruku pod ruku.

Zato je društvo i zainteresovano da svako preduzeće posluje što uspešnije.

Zadaci preduzeća, prema tome, su:

1. da ostvari najviše rezultate u oblasti u kojoj posluje;
2. da ostvarene rezultate realizuje uz što manja ulaganja u elemente proizvodnje i time obezbedi što veću dobit;
3. da osigura vlastita sredstva za modernizaciju, odnosno za razvoj;
4. da obezbedi sredstva za isplatu zarada zaposlenih, kao i druge prinadležnosti koje zaposlenima pripadaju po pojedinačnom kolektivnom ugovoru (sredstva za isplatu regresa za godišnji odmor, sredstva za topli obrok, kao i sredstva za plaćanje troškova prevoza zaposlenih u javnom saobraćaju).

3. Pojavni oblici preduzeća u tržišnoj privredi

3.1. Inokosno preduzeće

Ovaj tip preduzeća javlja se krajem devetnaestog i početkom dvadesetog veka. Radi se o preduzeću koje nastaje u kapitalističkim državama i to u specifičnim oblastima privrede. Inokosno preduzeće raspolaže ograničenim kapitalom, uglavnom malim, a posluje u onim oblastima privrede za koje srednja i velika preduzeća nemaju interes, tako da je, što se tiče konkurencije velikih, inokosno preduzeće na neki način zaštićeno.

Inokosna preduzeća zapošljavaju mahom članove porodice vlasnika preduzeća i, eventualno, još jedan mali broj radnika. Poslovi kojima se bave su raznovrsni, ali je suština da tržište traži male serije njihovih proizvoda, odnosno usluga. Upravo iz tog razloga velika i srednja preduzeća nisu konkurencija na tržištu inokosnim preduzećima. Proizvodnja različitih vrsta alkoholnih pića (vinarski podrumi "čuvenih" proizvođača sa viševekovnom tradicijom) jeste samo jedna oblast u kojoj ova preduzeća egzistiraju.

U novije vreme, sa razvojem društva i usložnjavanjem društvenih odnosa, otvaraju se na tržištu nove mogućnosti za nastanak i funkcionisanje inokosnih preduzeća. Sa snižavanjem cene personalnih računara (PC) i njihovom masovnom primenom u poslovanju, pojavila se potreba za izradom aplikativnog softvera. U oblasti izrade softvera za poznatog naručioca (*aplikacije*) poslednjih godina u zemljama kapitalističke privrede, osnovan je velik broj takvih preduzeća, koja upošljavaju stručnjake za izradu aplikativnog softvera. Ovakva preduzeća ponekad pokazuju interes da vode poslovne knjige, naročito manjih preduzeća, čime na neki način proširuju svoju delatnost.

Osnovni problem koji se javlja kod vlasnika ovog tipa preduzeća je limitiran kapital kojim raspolažu. Taj kapital uglavnom je mali, zbog čega vlasnik inokosnog preduzeća nije u mogućnosti da se pojavi pred bankom sa zahtevom da mu se odobri veći kredit, koji bi mu poslužio da u jednom koraku izvrši modernizaciju. Banka, u principu, odobrava kredit najviše do visine procenjene vrednosti

kapitala inokosnog preduzeća (naravno, banka to čini iz bezbednosnih razloga).

Kad ne može da dobije dovoljno *svežeg* novca od banke u obliku kredita, vlasnik inokosnog preduzeća prinuđen je da modernizaciju odlaže. A već smo istakli kako je svako odlaganje modernizacije pogrešno, jer ima veću cenu.

3.2. Partnersko preduzeće

Partnerska preduzeća nastaju spajanjem dva ili više inokosnih preduzeća i to iz čisto praktičnih razloga: da bi uvećali kapital i time postali solventniji prema kreditoru. Ekonomska snaga takvog preduzeća je veća nego li kod inokosnog preduzeća.

Ovaj tip preduzeća javlja se u istim oblastima privrede u kojima, inače, posluje i inokosno preduzeće: dakle, projektni biro, vinarski podrumi, softverske kuće i sl.

Postoje dve vrste partnerskih preduzeća:

1. Preduzeća u kojima postoje *javni* partneri (vlasnici inokosnih preduzeća) i koji garantuju celokupnom svojom imovinom. Ovaj tip partnerskog preduzeća poznat je pod imenom javno *trgovačko preduzeće*.
2. *Komanditna društva* su, naprotiv, takav tip partnerskog preduzeća koja imaju *javne i tajne* partnere. Javni partneri garantuju celokupnim svojim kapitalom, dok tajni partneri garantuju samo delom svog kapitala, dakle kapitalom uloznim u društvo.

Komanditno društvo nastaje ugovorom sklopljenim između *komplementara* (javnog partnera) i *komanditora* (tajnog partnera). Ugovor o osnivanju javlja se u formi konstitutivnog akta. Izmene ugovora moguće su samo uz saglasnost svih ugovornih strana. Društvo posluje pod firmom komplementara. Na kraju poslovne godine utvrđuje se bilans društva, na osnovu čega se određuje udeo svakog partnera u ostvarenoj dobiti ili u iskazanom gubitku. Partneri imaju svoj račun, u koji se kod osnivanja komanditnog društva upisuje novčani iznos uloga. Po utvrđivanju godišnjeg bilansa, na ovaj račun se dopisuje profit ili se otpisuje deo sredstava radi pokrivanja gubitka. Ista pravila važe i za javna trgovačka preduzeća.

3.3. Akcionarsko društvo

Akcionarsko društvo je najpoznatiji i istovremeno najznačajniji oblik preduzeća danas. Značaj akcionarskog društva (korporacije) ogleda se u tome što ovaj tip preduzeća raspolaže ogromnim kapitalom i u mogućnosti je da izdvoji velika sredstva za naučno-tehnološka istraživanja i za razvoj. Zato su po pravilu akcionarska društva nosioci tehničkog napretka danas u svetu. Osim toga, u korporacijama se donose značajne odluke koje utiču na ekonomiju jedne zemlje, kao što su odluka o visini godišnjih dividendi, odluka o politici cena određenih vrsta proizvoda, odluka o visini nadnica, itd. Treba još istaći da odluke jedne moćne korporacije po navedenim pitanjima obično slede srednje i manje korporacije, kao i inokosna preduzeća, čime se postiže efekat da velike korporacije diktiraju politiku u ovim oblastima na nivou nacionalne ekonomije.

Uticaj velikih korporacija ne zadržava se samo na sferu ekonomije. One se mešaju u sve pore društvenog života i ne retko nastoje da državnu politiku u nekim oblastima života stave pod svoju kontrolu.

Da bi umanjile poreske obaveze i podigle ugled u društvu, korporacije često istupaju kao dobrotvori, izgrađujući objekte od šireg značaja, kao što su domovi zdravlja, klinike, škole, itd.

Sve u svemu, korporacije nisu samo centri finansijske moći, nego su u isti mah i centri političke moći u društvu. Njihovo delovanje odavno je prešlo granicu ekonomske sfere.

Filozofija korporacije zasniva se na pluralizmu vlasništva. Dakle, ne postoji jedan vlasnik korporacije, niti se radi o nekolicini vlasnika: korporacija ima na stotine akcionara, tj. vlasnika, a noviji podaci govore da neke velike korporacije najrazvijenijih država imaju čak do tri miliona vlasnika.

Ovaj oblik preduzeća nastaje kad se grupa poslovnih ljudi dogovori da osnuje akcionarsko društvo. Naravno, oni u novostvorenu firmu ulažu svoj, osnivački kapital i na osnovu toga dobijaju pismenu potvrdu o ulogu u vidu *akcije* firme, tj. vrednosni papir.

Interes vlasnika akcija sastoji se u tome što on očekuje na kraju poslovne godine da korporacija čije akcije poseduje posluje sa profitom, čime stiče pravo na deo toga profita, srazmerno uloženom kapitalu u korporaciju. Taj priraštaj na vrednost akcije, koji nastaje kao posledica uspešnog poslovanja akcionarskog društva, naziva se *dividendom*.

Posle izvesnog vremena korporacija odlučuje da proširi svoju materijalnu osnovu, tj. da izvrši modernizaciju. Sredstva za ove namene može pribaviti izdavanjem novog paketa akcija, kojima se sakuplja "svež novac" neophodan za investicije i istovremeno povećava se broj vlasnika akcija (suvlasnika korporacije).

Prema tome, akcionarsko društvo (korporacija) jeste tip preduzeća koje nastaje spajanjem mnogih pojedinačnih kapitala u jedan, akcijski kapital, sve na osnovu uloga koji daje vlasnik (akcionar) činom kupovine akcija. Ovaj oblik preduzeća predstavlja formu dobrovoljne centralizacije kapitala u kojoj učestvuju svi slojevi društva, pa čak i sitne štediške, koji žele da rizikuju, kupujući akcije i očekujući veću dividendu od aktuelne kamatne stope na novčane uloge, koju nude banke.

Nema sumnje da je posao kupovine akcija skopčan sa određenim rizikom i da kupac mora računati da će korporacija čije je akcije kupio - možda iskazati gubitak na kraju poslovne godine. Ne manji rizik postoji i ako slobodna novčana sredstva pojedinac uloži u neku banku (koja je, po pravilu, takođe organizovana kao akcionarsko društvo).

Rizik u tržišnoj ekonomiji uvek postoji i toga mora biti svestan svaki učesnik u transakcijama.

Ako želi, vlasnik akcije može se iste osloboditi i pre isteka kraja poslovne godine, kada stiče pravo na dividendu. Akcija je u principu vrednosni papir koji se prodaje i kupuje. Akcija ima svoju nominalnu vrednost (to je ona vrednost koju je platio njen vlasnik i koja je naznačena na samoj akciji; recimo, 1.000 dolara) i svoju stvarnu vrednost, koja se ostvaruje na berzi.

Berze akcija jesu mesta na kojima se obavlja trgovina akcijama korporacija. Po pravilu, vrednost akcije varira, i to iz dana u dan - u zavisnosti od rezultata koji korporacija postiže na tržištu, kao i čitavog niza drugih faktora (vezanih, pre svega, za *očekivanja*). Vrednost koju akcija jedne korporacije ima u jednom trenutku na berzi javna je stvar.

Tipologija korporacija moguća je po više osnova. Najpre, prema *svojinskom* kriterijumu moguće je razlikovati privatne i javne korporacije.

Javne korporacije osniva država i u njima ima većinski ulog. Javne korporacije su starije i kao takve postojale su još u Rimskom Carstvu. Danas javne korporacije nastaju u onim privrednim granama

koje imaju fundamentalni značaj za privredu zemlje kao celine. Savremena država merama *nacionalizacije* pretvara u javni sektor čitave privredne grane, kao što su: energetika, naftna industrija, železnica, pošta, telegraf i telefon, avio-saobraćaj, itd.

Privatne korporacije su daleko brojnije. Suvlasnici kapitala takvih korporacija su građani, a ne država. Međutim, ne bi se moglo reći da su ove korporacije potpuno privatne, pošto njihovi interesi, kako smo napred istakli, uveliko prevazilaze sferu ekonomije, pa se tako one javljaju kao darodavci novosagrađenih bolnica, socijalnih ustanova, sportskih terena, itd, na koji način se ispoljava njihova javna funkcija.

Moguća je još podela korporacija na *profitne i neprofitne*. Naravno, najveći broj korporacija se i osniva da bi se ostvario profit. Sve korporacije koje na kraju poslovne godine utvrđuju bilans, ostvaruju profit i odlučuju o njegovoj upotrebi jesu profitne korporacije. Nasuprot njima, postoje korporacije koje nisu stvorene da bi ostvarivale profit, već da bi vršile neku društvenu funkciju. Korporacije ove vrste osnivaju se u oblasti usluga: sport, zabava, škole, itd.

Zaposleni u neprofitnim organizacijama plaćeni su za svoj rad. Međutim, njihovi poslovi su takve prirode da se ovde ne stiče profit, nego se vrlo često donacijama društva (države) obezbeđuje finansiranje pojedinih neprofitnih organizacija.

Upravljanje korporacijom reguliše se njenim opštim aktima; u prvom redu statutom. Organi upravljanja korporacijom jesu skupština, upravni odbor i savet direktora.

Skupštinu akcionara teorijski sačinjavaju svi vlasnici akcija, ali kako broj vlasnika može iznositi i nekoliko miliona - skupštini po pravilu prisustvuje deo vlasnika akcija. Statutom se precizno utvrđuje kvorum, odnosno najmanji broj prisutnih koji može donositi punovažne odluke. Najčešće je to trećina od evidentiranih prisutnih vlasnika akcija.

U načelu, skupština se vrlo retko sastaje. Najčešće jedanput godišnje, da bi usvojila završni račun i donela odluku o raspodeli dobiti (ukoliko je dobit iskazana kao finansijski rezultat poslovanja u posmatranom periodu). Faktički, ovom odlukom donosi se i odluka o visini pripadajuće dividende na izdate akcije. U suprotnom slučaju, skupština donosi odluku o pokriću nastalog gubitka i o sanacionim merama. Dalje, skupština donosi statut korporacije, ili vrši njegove izmene i dopune, i donosi druga normativna akta, koja

nisu u nadležnosti upravnog odbora i izvršnih direktora. Skupština, isto tako, vrši izbor članova poslovnog odbora i izvršnih direktora, prema proceduri utvrđenoj normativnim aktima, najčešće statutom korporacije.

Na kraju, skupština ima ovlašćenja da na predlog upravnog odbora ili saveta direktora donosi odluke koje se tiču statusnih pitanja korporacije: promena imena firme, promena delatnosti, pokretanje postupka likvidacije i sl.

Skupštinu saziva ili upravni odbor, ili grupa akcionara koji imaju značajan udeo u akcijama korporacije. O sazivu skupštine akcionari se blagovremeno obaveštavaju i preko dnevne štampe. Obaveštavanje putem javnog oglašavanja termina i mesta održavanja skupštine akcionara ima smisla, jer je akcija papir od vrednosti koji je u prometu, tako da se tačna imena i adrese vlasnika akcija u jednom trenutku i ne znaju.

Procedura glasanja unapred je utvrđena i svim vlasnicima akcija je poznata. Pravo glasa na skupštini zavisi od veličine uloženog kapitala u korporaciju. Dakle, nije isti status vlasnika jedne akcije, koja, recimo, glasi na 1.000 dolara i vlasnika hiljadu akcija od po hiljadu dolara. Vlasnik većeg angažovanog kapitala ima i veća prava u donošenju odluka. Po pravilu, vlasnici malog broja akcija nemaju nikakav teorijski uticaj na poslovođenje korporacijom i zanimaju se samo za visinu propisane dividende.

Pojedinci ili organizacije sa uloženim velikim kapitalom pokazuju interes za poslovnu politiku korporacije i nastoje da se neposredno uključe u njeno kreiranje. Radi toga, vlasnici velikog broja akcija nastoje da za sebe obezbede 50% ukupnih akcija korporacije, čime stiču u posed tzv. *kontrolni paket akcija*. Posedovanjem kontrolnog paketa akcija, akcionar ima pravo da postavlja ljude iz svoje okoline u izvršne organe korporacije, kao što su upravni odbor i savet direktora i da preko ovih organa koji su, faktički, operativni organi firme, sprovodi zamišljenu poslovnu politiku.

Upravni odbor i savet direktora u praksi rukovodi korporacijom. Nadležnosti ovih organa bliže se uređuju statutom društva. Kod nekih korporacija ovi organi donose skoro sve odluke, a kod nekih samo one najvažnije.

Savet direktora bira se sa mandatom od godinu dana. Broji od tri do pet članova. Članovi saveta jesu, po pravilu, vlasnici najvećeg angažovanog kapitala u organizaciji; uz to poseduju odgovarajuća stručna organizaciona i ekonomska znanja i iskustva.

Osim što ima pravo na dividendu, na kraju godine (kad korporacija utvrdi bilans stanja i bilans uspeha u poslovanju u protekloj godini), vlasnik akcije ima pravo da se u svakom trenutku informiše o poslovnoj sposobnosti organizacije i da, u tom pogledu, zatraži od nadležnih službenika uvid u poslovne knjige, osim onih poslovnih knjiga koje su označene kao poslovna tajna. Akcionar takođe ima pravo da prvi otkupi novu emisiju akcija, pre nego što one budu ponuđene široj javnosti.

Holding kompanija je složeno akcionarsko društvo, koje se osniva da bi pribavilo i posedovalo kontrolni paket akcija drugih akcionarskih društava. Ovde se radi o kontroli dva ili više akcionarskih društava od strane holding kompanije. Holding kompanija, pored ove delatnosti, može se još baviti proizvodnjom, prometom ili uslugama.

Konglomerat je složeno preduzeće velikog ekonomskog potencijala, koje obuhvata veći broj preduzeća različitih privrednih grana (trgovina, industrija, usluge). Prednosti ovakvog preduzeća ogledaju se u tzv. kompenzacionim mogućnostima. Naime, u slučaju iskazanog gubitaka u jednoj grupi preduzeća, može se izvršiti kompenzacija profitom ostvarenim u preduzećima koja ulaze u sastav konglomerata, a koja su profit ostvarila.

Nedostaci ovakvog oblika organizovanja sastoje se u tome što je teško posvetiti istu pažnju preduzećima iz svih oblasti privrede. Tako da se događa da neka preduzeća budu zapuštena, na račun drugih, koja su favorizovana. Ovaj tip fuzije preduzeća karakterističan je naročito za SAD poslednjih godina.

Multinacionalna kompanija mogla bi se najjednostavnije odrediti kao svaka ekonomska organizacija velikog ekonomskog potencijala, koja obavlja aktivnosti i ima svoje ogranke (*afilijacije*) u najmanje dve zemlje.

Multinacionalne kompanije su gigantska preduzeća, najčešće organizovana po modelu akcionarskih društava, s tim što imaju svoje ogranke ili *afilijacije* u više zemalja. Ova gigantska kapitalistička preduzeća snažno podstiču naučni i tehnički razvoj i predstavljaju u savremenim uslovima motornu snagu razvoja svetske privrede.

Multinacionalne kompanije raspolažu i ogromnom političkom moći i vrše veliki uticaj na politiku vlada, naročito onih manje razvijenih zemalja.

III BERZE

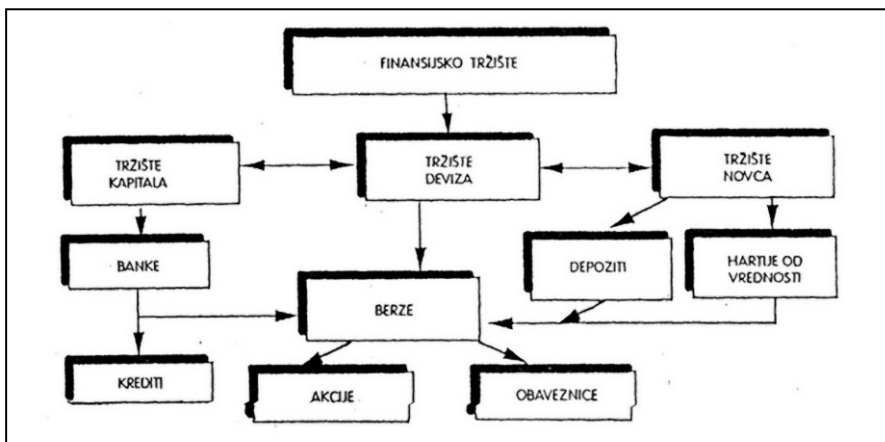
Berze su centar finansijskih tokova kapitalističkog sveta. One su barometri privrednog života nacionalnih ekonomija i šire, svetske ekonomije. Berze su indikatori uspeha nacionalnih ili svetskih privrednih grana. Vetrovi koji duvaju na berzama u vremenu koje dolazi označavaju nove trendove u ekonomiji i na globalnom tržištu.

Tržište predstavlja organizovano mesto na kome se susreću ponuda i tražnja robe, pri čemu dolazi do formiranja cena. Tržište normalno podrazumeva i plaćanje koje se nalazi na strani tražnje. Tokom istorije tržišne privrede, trgovci su razvili čitav niz tržišnih institucija koje predstavljaju standardna mesta okupljanja: pijace, sajmove, aukcije, maloprodajne i veliko prodajne objekte i naravno berze. Najveći stepen standardizacije doživele su berze. Berza predstavlja najefikasniju tržišnu instituciju koja omogućava brzu kupoprodaju različitih vrsta berzanskih materijala u relativno kratkom vremenskom roku.

Berze nastaju već u petnaestom i šesnaestom veku, da bi u modernom dobu imale izuzetno istaknutu ulogu i mesto u nacionalnoj i svetskoj privredi. Smatra se da je prva organizovana berza osnovana u Anversu, Belgija 1460. godine, druga u Parizu 1563. i treća u u Londonu 1566. godine. Intenzivan razvoj berzi nastaje posle industrijske revolucije početkom XIX veka, zahvaljujući prevashodno ekspanziji industrijske proizvodnje, jačanju saobraćaja, povećanju zaposlenosti i razvoju trgovine. Razvoj masovne proizvodnje tražio je mogućnosti za dodatno finansiranje, pa dolazi do kreiranja različitih vrsta hartija od vrednosti i osnivanja berzi u mnogim zemljama. U XIX veku svetsku berzansku trgovinu predvodila je Velika Britanija kao najjača industrijska i vojna sila sveta, a najpoznatije svetske berze bile su smeštene u u industrijskim centrima: Londonu, Liverpulu i Mančesteru. Berzansko poslovanje beleži rast u dvadesetom veku, gde mesto Britanije preuzima SAD, da bi posle prvog svetskog rata najveća berza sveta postala njujorška berza. Posle Drugog svetskog rata dolazi do svetske afirmacije berzi u drugim visoko razvijenim industrijskim regionima. Prednjači berza u Tokiju i Frankfurtska berza, kao i berza u Hong Kongu. Sa ulaskom u treći milenijum aktiviraju se berze u državama sa neka-

dašnjom socijalističkom planskom privredom (Kina, Rusija). Godine 2004. obnovljen je rad Beogradske berze.

Berza predstavlja organizovani prostor na kome se obavlja kupovina i prodaja određene vrste robe: zlato, platina i drugi plemeniti metali, obojeni metali, proizvodi crne metalurgije, žitarice, nafta i derivati, kafa, šećer, kaučuk, čaj i sl, usluge vazdušnog i pomorskog saobraćaja kojima se trguje na robnim berzama, novac, devize i hartije od vrednosti kojima se trguje na finansijskim berzama. Standardizacija je omogućila da se na berzama trguje robom poznatog kvaliteta, tako da ista ne mora biti "opipljiva", odnosno prisutna na berzi u trenutku kupoprodaje.

Slika 3. Berza kao deo integrisanog finansijskog tržišta

Sa gledišta makro ekonomije i međunarodne ekonomije, pet osnovnih karakteristika berzi kao finansijskih tržišta, su: institucionalizacija i globalizacija, inovacije u organizaciji – predmetima i procesima trgovanja, tokovi deregulacije poslovanja, uloga tehničko-tehnoloških inovacija i sekjuritizacija. Jedan od najuticajnijih svet-skih makro ekonomista i dobitnik Nobelove nagrade za ekonomiju, američki makro ekonomista Frederik Miškin smatra da su berze faktor jačanja privrednih tržišta i faktor razvoja privreda i industrijskih grana. Zemlje u kojima je uloga berzi minorna, imaju problema sa ekonomskim napretkom. Preko berzi, kao finansijskih tržišta i tržišta kapitala, omogućena je dokapitalizacija kompanija, pribavljanjem sveže novčane mase kao "viška". Na početku dvadesetog veka, procenat američkih građana koji su preko berzi dolazili do akcija raznih korporacija iznosio je 2,4%. Sredinom osamdesetih godina prošlog veka procenat vlasnika akcija u ukupnoj populaciji te zemlje iznosi 25%.

Bilo koja ekonomska vrednost kojom se trguje na određenoj berzi mora najpre proći stroge procedure registracije i kontrole u pogledu kvaliteta i karakteristika. Tek kad prođe ovu rigoroznu kontrolu, koja je poznata pod nazivom *izlistavanje*, može postati predmet trgovine. Sve berze imaju sopstvene berzanske kompozitne indekse radi merenja i upoređivanja kretanja na berzi, posebno berzanske cene. Robne ili produktne berze mogu biti organizovane zajedno sa berzama efekata, a mogu biti i posebno organizovane.

Trgovanje na Beogradskoj berzi obavlja se svakog radnog dana, od ponedeljka do petka, prema sledećem rasporedu:

Regulisano tržište	
Na regulisanom tržištu, u okviru berzanskog sastanka, pojedinačni berzanski sastanci za trgovanje <i>svim vrstama hartija od vrednosti na svim tržišnim segmentima</i> organizuju se <i>metodom kontinuiranog trgovanja</i> sa sledećim rasporedom trajanja pojedinih faza:	
o 9:30 – 10:00	faza predotvaranja, sa podfazama:
9:30 – 9:55	prijem naloga
9:55 – 10:00	random period
o 10:00	otvaranje
o 10:00 – 13:00	kontinuirano trgovanje
o 13:00	zatvaranje
MTP BELEX	
Na MTP, u okviru berzanskog sastanka, pojedinačni berzanski sastanci za trgovanje:	
1. Na tržišnom segmentu - MTP akcije - <i>metodom preovlađujuće cene</i>, sa sledećim rasporedom trajanja faza:	
o 09:30 – 12:00	faza predotvaranja, sa podfazama:
9:30 – 11:55	prijem naloga
11:55 – 12:00	random period
o 12:00	aukcija
o 12:00	trgovanje
2. Na tržišnom segmentu - MTP obveznice - <i>metodom kontinuiranog trgovanja</i>, sa sledećim rasporedom trajanja faza:	
o 9:30 – 10:00	faza predotvaranja, sa podfazama:
9:30 – 9:55	prijem naloga
9:55 – 10:00	random period
o 10:00	otvaranje

Slika 4. *Termini trgovanja na Beogradskoj berzi*

Na berzanskim sastancima ugovara se program i vreme trgovine određenim materijalima. Tačno se unapred zna koliko će vremena (minuta) biti posvećeno trgovini naftom, platinom, žitaricama. Takođe se unapred zna koliko je vremena ostavljeno za zaključenje ugovora. Procedure na berzi so od suštinskog značaja, za efikasno funkcionisanje ove vrlo važne institucije tržišne privrede. Poslovi se obavljaju dizanjem ruku, uzvikivanjem skraćenica (koje imaju značenje: Kupljeno!), a u novije vreme i putem elektronskih uređaja.

Berzanski poslovi obavljaju se pod kontrolom berzanskih organa i uprave, a zatim pod nadzorom države i prema njenim propisima.

Berza je locirana na određenom prostoru (javno mesto); najčešće u trgovačkom delu grada. Radno vreme berze strogo je propisano, kao i vrsta robe kojom se trguje, kvalitet robe i učesnici u trgovini. Berza ne može trgovati sama sa sobom, nego obezbeđuje uslove da bi drugi mogli kvalitetno i sigurno trgovati. Sa razvojem informaciono-komunikacionih tehnologija, pojavile so se elektronske berze, za koje mesto nije važno. Razvoj telekomunikacija i informacija omogućio je velikom broju ljudi da putem elektronskih medija i Interneta prati kretanja cena roba i akcija na svetskim berzama (www.bloomberg.com).

Berzanski poslovi se obavljaju preko posrednika ili neposredno među članovima berze. Članovi berze mogu biti samo registrovani berzanski trgovci.

Svi poslovi obavljaju se preko ovlašćenih berzanskih trgovaca koji direktno učestvuju u kupovini i prodaji, a drugi brokeri i dileri kao berzanski posrednici moraju trgovati tako što daju naloge ovlašćenim trgovcima.

Pošto se berzansko poslovanje zasniva na poverenju, pravila trgovanja su morala biti standardizovana i unapred poznata svim učesnicima u berzanskoj trgovini. Poslovanje berze mora biti referentno, a informacije o tekućim i obavljenim transakcijama moraju biti dostupne u realnom vremenu svakome, jer ponašanja na berzi imaju uticaj na rast ili pad nacionalne ekonomije zemlje u kojoj se berza nalazi. Ako je povećana aktivnost berzanske trgovine svim materijalima koji su registrovani, onda se to u poslovnom svetu doživljava kao “dobri vetrovi” i tumači se kao oporavak, ozdravljenje i *zahuktavanje* privrede; konjunktura. U suprotnom, pad interesovanja investitora ima za posledicu očekivanja da će doći do pada privrednih aktivnosti. Na berzi svi učesnici posluju pod istim pravilima i uslovima. Standardni kvalitet robe omogućava da se na berzi masovno trguje robom koja fizički nije prisutna na berzi, koja tek treba da bude dopremljena, proizvedena ili ubrana iz dolazećih prinosa. *Na berzama su istinski kupci i prodavci anonimni*, jer za njihov račun trgovinu obavljaju zastupnici – *brokeri i dileri*. Učesnici na berzanskom tržištu mogu biti: komercijalne banke, centralne banke, investicioni fondovi, osiguravajuća društva, hedž fondovi i individualni investitori.

erzanske robe (materijali) mogu se, sa aspekta standardizacije koja se obavlja u okviru pravila berze i pod kontrolom berzanskih vlasti, podeliti na potpuno standardizovane, delimično standardizovane i nestandardizovane.

Robna berza Braunschweig-Hannover-Magdeburg, Nemačka 05.06.2012.	
PROIZVOD	din/kg
JEČAM STOČNI 62-64 kg/hL	24.17
ULJANA REPICA, baza 40/9/2	55.04
RAŽ hlebna, (>120 kg/hL)	29.92
RAŽ stočna, (>70 kg/hL) (4-6 /2012)	23.94
PŠENORAŽ (hL>70kg) (4-6 /2012)	-
PŠENICA hlebna, (bel. >12%; padajući broj 220s)	25.93
PŠENICA elitna D, (bel. >14%; padajući broj >250s) (4 /2012)	26.40
PŠENICA kvalitetna D, (bel. >13%; padajući broj >250s) (4 /2012)	26.75
PŠENICA stočna D, 70-73 kg/hL	25.23

Slika 5. *Primer listinga produktne berze u Hanoveru*

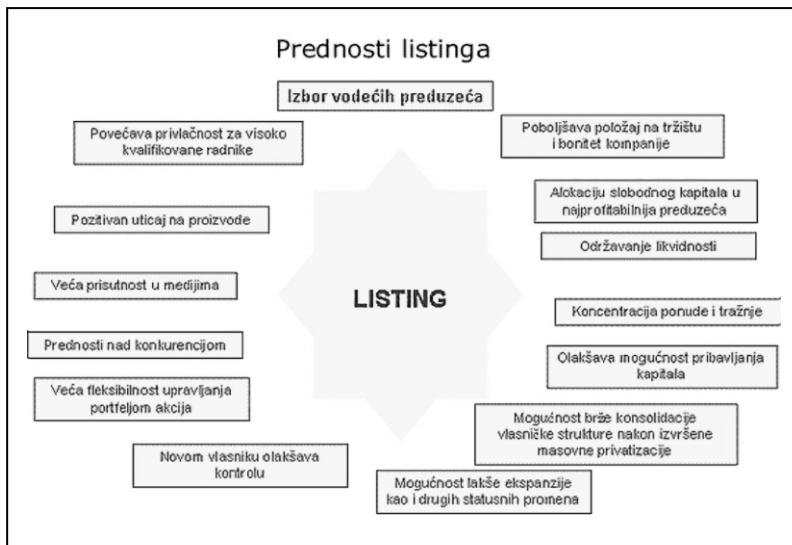
Na većini svetskih berzi koje funkcionišu danas, potpuno standardizovane su sirovine koje se traže na tržištu: nafta, bakar, zlato, platina, derivati nafte (benzin), žitarice (kukuruz, pšenica; pirinač), kafa, pamuk, kakao, kaučuk.

Na delimično standardizovanim berzama obavlja se promet: tehničkog drveta, vuna, krzno i čaj, dijamanti.

Na nestandardizovanim robnim berzama obavljaju se kupoprodajni poslovi: sirova nafta, gas i derivati, plemeniti, obojeni i crni metali, žitarice (pšenica, kukuruz, ječam, ovas), uljarice (soja, sojino ulje, sojina sačma, suncokret i suncokretovo ulje, maslina i maslinovo ulje), šećer, kafa, kakao, pamuk, vuna, svila, kaučuk, guma, živa stoka, meso, konzerve, krompir, drvena građa i drugo.

Berzanski listing je službeno utvrđen listing najjačih kompanija čije se deonice kotiraju na određenoj berzi. Kompanije sa berzanskog listinga imaju privilegiju u zaključenju kupoprodajnih poslova da te poslove zaključuju u središtu berze, na mestu koje je predviđeno za to. Ova vrsta posla, obavljena po striktno berzanskoj proceduri naziva se berzanska trgovina. Prvoklasne kompanije imaju mogućnost da svoje berzanske materijale prodaju kontinuirano na pultu - ringu berze, dok drugorazredne kompanije (sa nižim ekonomskim potencijalom) posluju u vanberzanskoj trgovini. Na Beogradskoj berzi najlikvidnije kompanije, sa pravom kontinuirane trgovine na berzi, su u indeksu *Belex 15*, a ostale u indeksu *Belex /line*. Pravilo je da jedna kompanija može biti na listingu samo jedne berze. Jake kompanije su na listingu međunarodnih, a slabije na lokalnim berzama.

Listing berze je jedan od važnih instrumenata i ima vrlo važnu ulogu da obezbedi da se na berzi nađu što kvalitetniji predmeti trgovanja. Na robnim berzama, ova funkcija se iscrpljuje u obezbeđenju određenog kvaliteta i količine robe (u pogledu obima koji stoji na raspolaganju potencijalnim kupcima) kojima se na berzi trguje. Listing berze ne bi bio funkcionalan ako u okviru berze ne bi postojala odgovarajuća služba za procenu kvaliteta robe. Ovaj posao uprava berze ili njeni specijalizovani servisi poveravaju specijalizovanim agencijama za proveru kvaliteta i kvantiteta robe.

Slika 6. Prednosti listinga berze

Izlistavanje kvaliteta i kvantiteta roba koje se izlažu na berzi radi prodaje je u obezbeđivanju sigurnosti trgovanja i uvođenje odgovornosti za ono što se na berzi dešava. U slučaju da se utvrdi da određeni lot robe je ispod deklarisanog kvaliteta, ili ga nema u deklarisanjoj količini, odgovornost se prenosi na agenciju za procenu kvaliteta i kvantiteta robe, koja je pre toga izdala sertifikat o validnoj robi i količini iste robe kojom se trguje.

Berza je otvoreno tržište na kojem se vrši sklapanje ugovora o kupoprodaji kod velikih poslova, i zbog toga usklađenost robe na berzi sa njenim standardima ima vrlo veliki značaj. Ovde treba napomenuti da su listinzi vezani za berze na kojima se obavlja promet ili trgovina hartijama od vrednosti ili finansijskim derivativima. Kad su u pitanju robne berze, robe su svrstane po kvalitetu odnosno lotovima.

1. Vrste berzi

U ekonomskoj teoriji berze se mogu danas klasifikovati po različitim kriterijumima.

Po načinu nastanka, berze nastaju spontano ili na osnovu zakona koje propisuje država. Prve berze nastale su spontano, kao rezultat potrebe tržišne privrede koja se nalazila u stalnom usponu. Istorijski gledano, država se docnije uključuje u rad berzi, tako da berze koje nastaju poslednjih 150 godina, nastaju organizovano i na osnovu propisa o njihovom formiranju i poslovanju koje donosi država.

Berze su institucije organizovanog tržišta. *Organizovano tržište* karakteriše se striktno određenim procedurama koje moraju poštovati i ovlašćeni kupci i prodavci na berzi (svi učesnici). Poslao se sklapa na centralnom mestu berze, na mestu koje se naziva rupa ili pit. Berzanski poslovi obavljaju se između aktera (kompanija) koje imaju najveću ekonomsku snagu i čiji se poslovni rezultati uzimaju za formiranje berzanskog indeksa.

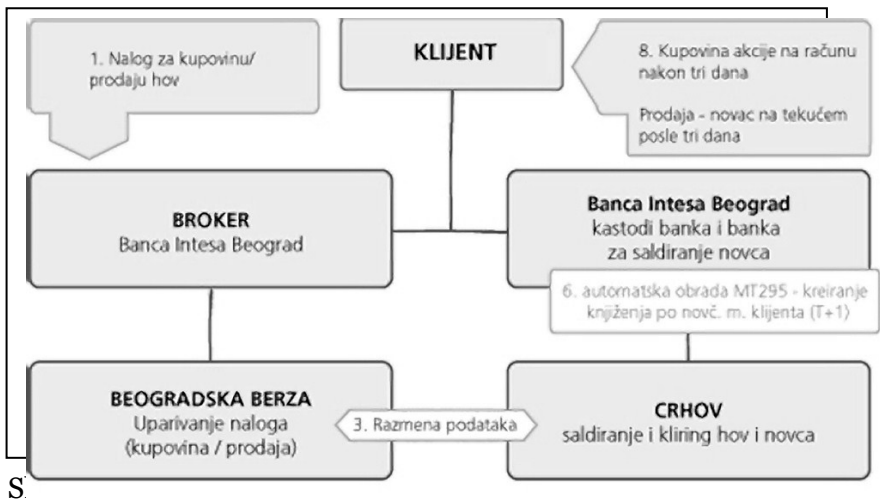
Čin sklapanja posla podudara se sa uparivanjem ugovora kupoprodaji. Vanberzanski poslovi sklapaju se izvan ovog mesta, na primer u hodniku berze, ispred berze ili na nekom trećem mestu, s tim što poslove sklapaju brokeri i dileri, kao ovlašćena lica, poštujući u potpunosti proceduru i tehnologije za sklapanje poslova na berzi. Ovakvo tržište (koje može da podrazumeva i prodaju akcija kompanije ispred njenih poslovnih zgrada, ali po pravilima, protokolima i tehnologiji berze i preko ovlašćenih lica,

predstavnik dilersko-brokerskih kuća), naziva se neorganizovano berzansko tržište.

Po tome ko se javlja kao osnivač, berze se dele na: *javno-pravne*, čiji je osnivač država i *privatno-pravne*, čiji su osnivači preduzetnici. Prvi tip berze poznat je u ekonomiji kao francuski, odnosno romanijski tip berze. Vlasnici ovih berzi ne mogu ni u kom slučaju biti banke. Privatno-pravne berze organizovane su uglavnom kao akcionarska društva, sa većim, ali poznatim i ograničenim brojem članova. I kod ovog tipa berzi banke se ne mogu pojaviti kao članovi. Članstvo se može menjati samo prirodnom smrću starog člana i kupovinom njegovog mesta. Ovaj tip berzi karakterističan je za Sjedinjene Američke Države i Veliku Britaniju.

Mešovite berze predstavljaju mešavinu kontinentalnog i anglosaksonskog tipa berze. Berze ovog tipa zakonom osniva država koja organizuje kontrolu rada berzi, a članovi berzi i organi upravljanja berzom su banke i druge finansijske institucije. Broj članova berze nije ograničen, a o prijemu novih članova odlučuju osnivači odnosno vlasnici berze. Poslovnu politiku, planove i tehnologiju berzanskog rada utvrđuju i vode osnivači, a to su banke i druge finansijske organizacije. Na ovaj način organizovane su berze u Nemačkoj, Švajcarskoj, Holandiji, Belgiji i Luksemburgu i u skandinavskim zemljama.

Berze, dalje, možemo klasifikovati **po predmetu trgovine**. U tom pogledu postoje dve grupe berzi: *produktne berze* (na kojima se trguje sirovinama i drugom robom), *novčane berze* (na kojima se trguje svet-skim valutama) i *efektne berze* (na kojima se trguje vrednosnim papiri-ma, akcijama, ugovorima, obveznicama i dr).

Sledeći kriterijum klasifikacije mogla bi biti **raznovrsnost predmeta trgovine**. Po ovom kriterijumu mogu se razlikovati berze na kojima se vrši trgovina jednom vrstom robe (na primer, naftom; zlatom; čelikom) ili se radi o berzama na kojima se trguje nekim poljoprivrednim proizvodom; na primer, kafom). Takve berze nazivamo *specijalizovanim berzama*. Na drugoj strani, prema ovom kriterijumu, jesu *mešovite berze*, gde se pojavljuje veći broj materijala kao predmet trgovine na veliko (različite robe, novac, derivati, finansijski derivati i sl).

Berze se, dalje, mogu deliti na *profitne* i *neprofitne*, po načinu raspolaganja dobiti na kraju poslovnog ciklusa. Profitne berze dele dobit odnosno godišnju dividendu suvlasnicima, srazmerno uloženom kapitalu. Ovo je obeležje anglosaksonskih berzi. Neprofitne berze imaju za cilj da ostvare profit, kao poslovni rezultat, ali ga ne dele članovima berze preko dividendi ili na drugi način, nego ga investiraju u poboljšanje uslova rada berze. Beogradska berza pripada ovom tipu berzi.

Po načinu rada berze delimo na *klasične* i *elektronske*. Na klasičnim berzama se trguje po unapred poznatim, direktnim glasovima, znakovima i pokretima koje sprovode berzanski trgovci i to u mestu berze za trgovanje označenom kao pit ili rupa. Elektronske berze rade potpuno kompjuterizovano i automatizovano, po unapred odabranom modelu elektronske trgovine. Kod elektronskih berzi trguje se elektronski na samoj berzi ili na daljinu, posebno kod plasiranja berzanskih naloga za kupovinu i prodaju. Kod elektronskih berzi, kotacija, informisanje i trgovanje se obavlja uz pomoć kompjutera, telekomunikacionih uređaja i Interneta, a berza radi 24 časa.

Po veličini tržišta koje berza obuhvata (polazeći od kriterijuma učesnika u transakcijama na berzi na strani kupovine i prodaje) berze se mogu podeliti na *domaće* i na *međunarodne*. Domaće berze obuhvataju robe i učesnike u berzanskom poslovanju koji su iz zemlje u kojoj je berza registrovana. Međunarodne berze podrazumevaju da u njihovim transakcijama kupovine i prodaje, pored domaćih, učestvuju i stranci. Treba naglasiti da sve velike berze u svetu danas su mesta gde se, pored domaćih, obavlja i veliki broj međunarodnih transakcija, tako da praktično razlika ili striktna podela na domaće i međunarodne berze teško da može biti održiva.

Neslužbene berze su berze na kojima se spontano trguje, najčešće u blizini službene berze i to sa onim robama koje su predmet kupoprodaje na službenoj berzi.

Veličina berze kao tržišta meri se sledećim parametrima: tržišnom kapitalizacijom, obimom prometa i brojem listingovanih hartija od vrednosti. Prema ovim kriterijumima, najveće svetske berze danas su: Njujorška berza, NASDAQ, Londonska berza, Tokijska berza, Euronext i Frankfurtska berza.

1. Funkcije berze

Funkcije berze su višestruke. Navešćemo najznačajnije:

Stvaranje otvorenog i transparentnog tržišta. Ovo je najvažnija funkcija berze. Berza nije monopol nego otvoreno i transparentno tržište, sa unapred poznatim pravilima i redosledom događaja. Na berzi nema povlašćenih: svi trguju pod istim pravilima. Standardizacija materijala omogućuje da se bez straha i rizika trguje robom u velikim količinama, bez njenog fizičkog prisustva. Vrlo često trguje se robom poznatog kvaliteta koja tek treba da bude proizvedena (ugovorima fjučersima reguliše se cena, mesto isporuke i datum za takvu vrstu robe, u koju spada, na primer, nafta određenog kvaliteta i sa određenog izvorišta). Učesnici u kupoprodaji su anonimni. I uopšte nisu bitni sa stanovišta posla i funkcionisanja berze, jer za njih obavljaju poslove njihovi berzanski posrednici – dileri i brokeri. Brokeri i dileri motivisani su profitabilnošću (što je na šarmantan način prikazano u američkom filmu „*Vuk sa Volstrita*“, premijerno prikazanog u 2013. godini). Anonimnost garantuje pravednost poslova koji se odvijaju na berzi.

Broker je berzanski posrednik. To je osoba koja ima dozvolu za pristup na berzu i ovlašćeni su da sklapaju berzanske poslove kao kupci ili kao prodavci. Poslove obavljaju u svoje ime i za tuđ račun, tj. za račun nalagodavca. Nalogodavac na taj način može ostati nepoznat (što zavisi i od pravila koja važe na određenom tržištu). Berzanski posrednik (broker) ne snosi rizik i ne može davati garancije za krajnji ishod posla; rizik u potpunosti snosi nalagodavac. Brokeri posluju samo sa drugim ovlašćenim posrednicima, a predmet trgovine mogu biti robe i hartije od vrednosti koje su zvanično registrovane na berzi. Za svoju uslugu (posredovanje) naplaćuju proviziju tzv. *brokeražu*. Brokeraža se obično određuje kao procenat od obavljenog prometa.

Diler se pojavljuje kao berzanski posrednik ali i kao ovlašćeni maloprodavac za promet određenih marki proizvoda. Dileri su jedna od najvažnijih kategorija ovlašćenih učesnika na berzi. Na njoj oni pristupaju tako što trguju u svoje ime i za svoj račun, što znači da sami snose rizik. Kada kupuju od dilera na berzi, klijenti dobijaju aktivu iz portfolija samog dilera. Ova kategorija posrednika je oslobođena plaćanja provizije na berzi, ali ima obavezu da 75% svog prometa ostvari stabilizujući tržište. To znači da ne sme da prodaje ukoliko poslednja zaključena cena nije bila rastuća, odnosno da kupuje ako poslednja cena nije bila opadajuća. Većina dilera obavlja i brokerske poslove za svoje klijente, pa je stoga uobičajen naziv *diler-broker*.

Berza obezbeđuje *kontinuirano trgovanje*, jer se trguje standardizovanom (izlistanom) robom, poznatog kvaliteta i upotrebnih karakteristika. Kontinuirano trgovanje omogućeno je na elektronskim berzama, gde trgovanje traje non stop – 24 časa. Vrlo je važno da kontinuirano trgovanje pokazuje na kraju poslovnog dana kakvo je interesovanje i kako se kotiraju hartije od vrednosti učesnika u berzanskom poslovanju – kompanija, finansijskog sektora i dr. Njihovi indeksi vrednosnih papira podložni su stalnim promenama, na gore ili na dole. To je vrlo važno za kompanije koje učestvuju na berzi, da eventualne probleme sa svojim proizvodima rešavaju odmah, na osnovu signala koji dolaze sa pravog mesta, sa berze, eventualnim promenama cena, poslovnih aktivnosti, proizvodnih programa i sl, a ne da čekaju završne finansijske izveštaje, kada je za sve to kasno.

Berza stvara uslove za formiranje realne tržišne cene. Na berzi kao tržištu, formira se ponuda i tražnja, kroz učestvovanje velikog broja kupaca i prodavaca. Berza je najbolji način za formiranje, realne, tržišne cene određenog proizvoda ili materijala koji se na berzi prodaje. Berze omogućavaju relativno izbalansirane cene za istu vrstu robe, koja se prodaje na više svetskih berzi. Ako postoje razlike u ceni za istu vrstu robe, onda su one male i vremenom se usaglašavaju.

Osnovna ekonomska funkcija berzi je organizovani susret ponude i tražnje za određenim robama i zaključivanje i realizacija trgovačkih poslova.

Pored ovog berze imaju i druge funkcije – *konsolidacionu funkciju*. Kroz susret ponude i tražnje i formiranje berzanske cene obez-

beđuje se uravnoteženje ponude i tražnje za proizvodima, uslugama i finansijskim derivatima.

Berza je mesto gde se objektivno može obezbediti najpovoljnije pribavljanje kapitala (novca) za kompanije koje imaju planove razvoja ili modernizacije (spoljni izvori finansiranja). Subjekti koji su imali višak finansijskih sredstava pojavljuju se u funkciji investitora. Berza upravo ima ulogu da omogući brz i efikasan protok sredstava od subjekata koji raspoložu finansijskim viškom (najčešće građani i investicioni fondovi) ka subjektima sa manjkom finansijskih sredstava (najčešće preduzeća i država). *Dakle, berza subjektima kojima su sredstva potrebna za obavljanje privredne aktivnosti omogućava da do njih dođu, a onima sa viškom sredstava, da njihovim plasiranjem ostvare zarade.*

Berze, takođe, imaju naglašenu i važnu selektivnu funkciju, jer svako ne može da uzme učešće kao prodavac ili kupac na berzi, a kada ga uzme zna se, i kroz berzanski posao se utvrđuje njegova vrednost i vrednost njegovih vrednosnih papira.

Berze imaju i *informativnu i prognostičku funkciju*. Izveštaji koji se izdaju na berzama omogućavaju praćenje stanja i kretanja ponude i tražnje za određenim robama i finansijskim derivatima, tako da finansijski i berzanski analitičari iz tih izveštaja mogu da izvuku pouzdane zaključke o ponudi i potražnji za određenim vrstama berzanskih materijala u bliskoj budućnosti (*očekivanja*). Drugim rečima, berza snabdeva tržište informacijama o zaključnim poslovima, njihovom obimu i o postignutoj ceni i promenama cene.

Time se pomaže zainteresovanim licima pri donošenju poslovnih odluka. Na osnovu toga, članovi berze preduzimaju dnevne aktivnosti na berzi, pokazujući veće interesovanje za berzanske materijale za koje postoje indikacije da će njihova vrednost rasti u narednom periodu.

Na finansijskim berzama javlja se ponuda i tražnja za dugoročnim i kratkoročnim novčanim sredstvima i hartijama od vrijednosti. Trgovanje hartijama od vrednosti veoma je unosno u trećem milenijumu. Pokazalo se da najveći rast vrednosti akcija beleže kompanije koje pripadaju *bestežinskim tehnologijama* ili *tehnologijama znanja*. Radi se o IT kompanijama koje proizvode hardver i softver za računare i mobilne uređaje. Svetsko tržište još nije zasićeno mobilnim telefonima, budući da se na tom tržištu događaju stalne inovacije, koje se ispoljavaju kroz integraciju novih funkcionalnosti

tzv. pametnih mobilnih telefona, koji su faktički, „laki računari“. Prema nedavno objavljenim podacima, u 2013. godini prodato je u svetu 911 miliona komada pametnih mobilnih telefona. Najveći udeo na svetskom tržištu ima kompanija *Samsung*, sa 32,5% učešća (što znači da je svaki treći prodati mobilni telefon u 2013. godini nosio zaštitni znak ove kompanije), dok se daleko ispod, na drugom mestu, nalazi kompanija *Apple* (15,5%).

Uspostavljanje berze predstavlja prioritetan zadatak bilo koje političke vlasti, jer će to označiti da pripadamo krugu demokratskih zemalja, koje karakteriše parlamentarizam, vladavina zakonitosti i tržišna privreda, tako da se vrednost preduzeća između ostalog determiniše i kotiranjem na tržištu novca, kapitala i hartija od vrednosti.

Neslužbene berze su berze na kojima se spontano trguje, najčešće u blizini službene berze i to sa onim robama koje su predmet kupoprodaje na službenoj berzi. Drugim rečima, berza je jasno definisan, ograđen i opremljen prostor na kome se realizuju berzanski poslovi i zaključuju kupoprodajni ugovori.

2. Berzanski indeksi

Berzanski indeksi su statistički indikatori o kupovini i prodaji akcija najjačih kompanija koje se kotiraju na berzi i imaju pravo na kontinuiranu trgovinu i sklapanje berzanskih poslova na pitu, pomoću kojih postojeći i potencijalni investitori mogu, vrlo lako, saznati u kom pravcu se kreće tržište (oporavak, stagnacija ili recesija). Informacija o tome kako se kreće tržište je značajna jer na osnovu nje investitori procenjuju sopstvena investiranja – da li investicija ima lošije performanse od tržišta, da li je tržište takvo da je povoljan trenutak za određena nova ulaganja ili su „pobedili“ tržište i ostvaruju bolje prinose nego što je to prosečno na tržištu.

Indeks berze je prosek kretanja cena vrednosnih papira najrepresentativnijih kompanija koje se na berzi kotiraju, pri čemu se vrednost indeksa izračunava stavljanjem u odnos ranijeg stanja (vrednosti indeksa; na primer, prethodni berzanski dan) sa sadašnjim stanjem. Vrednosti berzanskih indeksa izražavaju se u indeksnim poenima. Na primer, index Beogradske berze *Belex 15* na dan 15. aprila 2014. godine iznosio je 578 poena, što je u poređenju sa prethodnim danom, kada je na kraju dana zabeležio vrednost od 574 poena – ostvaren rast od 4 indeksna poena. U indeksu se nala-

zi statistički prosek vrednosti najprezentativnijih akcija kompanija koje se kotiraju na tom berzanskom tržištu.

Slika 8. Kretanje vrednosti indexa Beogradske berze - Belex 15 i Belex line

Down Jones je indeks najveće berze na svetu, Njujorške berze i izračunava se kao prosečna vrednost akcija trideset najprezentativnijih američkih kompanija, organizovanih kao akcionarska društva, koje se kotiraju na toj berzi. Indeks je sintetički ili statistički pokazatelj privrednih kretanja i „očekivanja“ kako kompanija koje se kotiraju na berzi i koje svojim poslovnim rezultatom generišu indeks kao statistički pokazatelj, tako i šire, privrede zemlje u celini. Indeks nam govori kroz brojke o ponudi i potražnji akcija najvećih kompanija na berzi toga dana. Ako su vrednosti akcije skočile, jer je povećana potražnja za njima, to se tumači kao pozitivna konjunktura i mogući prosperitet u bliskoj budućnosti za kompaniju ili za tu granu privrede, pa i šire, za ekonomiju zemlje u celini. U suprotnom, pad vrednosti indeksa je loš znak i tumači se kao nagoveštaj ekonomske krize i signal da investitori počnu razmišljati o seljenju kapitala. Prema tome, trend berzanskih indeksa može se odrediti na sledeći način: *u prosperitetu indeksi rastu, a u krizama indeksi opadaju.*

Kretanje indeksa, odnosno njegova vrednost, zavisi od trenutnog raspoloženja na tržištu, ali i ukupnih prilika, kako u nacionalnoj, tako i u međunarodnoj ekonomiji, a vrlo često i od dešavanja u drugim segmentima, tako da vrednost i kretanje indeksa u neku ruku predstavlja trenutnu sliku ekonomije jedne zemlje. Sagleda-

vanjem nacionalnih berzanskih indeksa mogu se dobiti vrlo površne, ali indikativne informacije o stanju i stepenu razvoja privrede jedne zemlje.

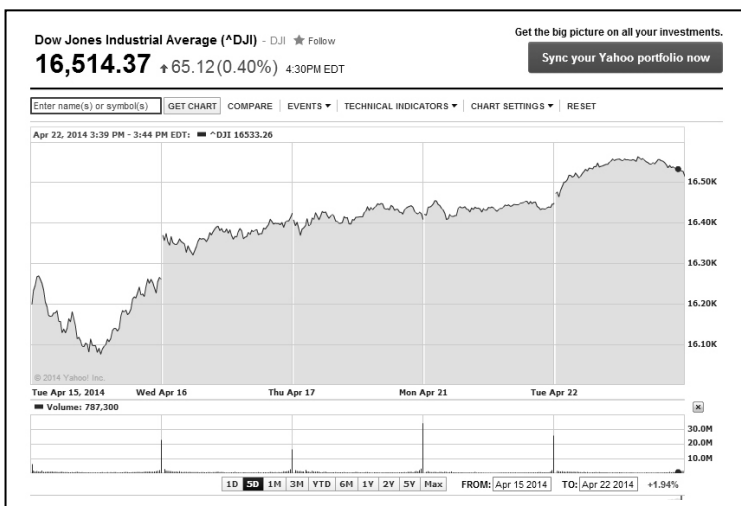
Danas u svetu postoji veoma veliki broj berzanskih indeksa i svaki od njih ima svoju svrhu – prikazuju kretanje tržišta. A kako se tržište na različite načine može posmatrati – kao jedna berza, jedan grupa hartija od vrednosti kojima se trguje na određenoj berzi, kao nacionalno tržište, kao tržište akcija, kao istočno-evropsko, kao američko, kao jedna industrijska grana itd, zaista, mogućnosti su brojne, pa se svaki od vidova tržišta može predstaviti određenim indeksom. *Cilj indeksa je da jednoznačno pokaže kakav je trend na tržištu.* To se postiže tako što se kroz promenu cene određene grupe akcija, na određenom tržištu, aproksimira promena trenda cena svih akcija na datom tržištu. Da bi se u tome uspelo neophodno je da akcije koje se koriste pri izradi indeksa budu reprezentativne.

Vrste berzanskih indeksa. U zavisnosti od metodologije izračunavanja, berzanske indekse možemo podeliti u dve grupe: *indeksi koji pokazuju trendove poslovanja privrede jedne zemlje i indekse koji pokazuju trendove poslovanja u pojedinim privrednim granama (na primer, u oblasti nekretnina, auto industrije i sl).* Tako na primer, index *Down Jones* je pokazatelj kretanja u američkoj industriji, dok je index *S&P500* pokazatelj trenda privrednih kretanja SAD kao ekonomije.

Najvažniji svetski berzanski indeksi.

NYSE kombinovani indeks i obuhvata sve akcije koje se kotiraju na Njujorškoj berzi. Obuhvata više od 2000 akcija (kompanija) koje se pojavljuju na njujorškoj berzi. Akcije koje pripadaju NYSE indeksu dele se u četiri grupe: industrijske, transportne, finansijske i uslužne. Indeks Njujorške berze je sintetički pokazatelj i predstavlja kombinaciju navedenih grupa akcija. Indeks se izračunava množenjem cene akcije brojem akcija koje su na listi.

Dow Jones Industrial Average Index - pokazuje kretanje cena akcija na Njujorškoj berzi; datira još od 1896, kada je služio samo za računanje proseka za delatnosti kao sto su industrija i železnica. Danas se kao najpoznatiji uzima DIA (*Dow Jones Industrial Average*) kojim se izražava prosek. *Down Jones Industrial Average* je sintetički pokazatelj cena akcija 30 najvećih kompanija (*blue chip*) koje se kotiraju na Njujorškoj berzi. *Dow Jones Industrial Average* je najpoznatiji berzanski indeks na svetu.

Slika 9. Kretanje Down Jones Industrial Average indeksa u periodu od 15 – 22. aprila 2014. godine

NASDAQ je indeks *vanberzanskog tržišta*. Drugim rečima, ovaj indeks se ne generiše na osnovu poslovnih aktivnosti na jednoj određenoj berzi ili u okviru ekonomije jedne zemlje. NASDAQ se bazira na kompjuterizovanom informacionom programu koji brokerima širom SAD-a osigurava kotacije cena za niz hartija od vrednosti. Obuhvata hartije od vrednosti koje se kotiraju na Njujorškoj berzi, kao i neke kojima se trguje preko šaltera. U okviru NASDAQ indexa razlikuju se sledeće podvrste: NASDAQ Composite (sve akcije izlistane na NASDAQ berzi; uključuje mnoge Internet kompanije). NASDAQ-100 (100 najvećih kompanija na NASDAQ-u; koje najviše osciliraju).

FTSE 100 - FTSE 100 (Londonska berza). Reprezentativan indeks londonske berze je FT 30. Meri vrednosti akcija najvećih 30 britanskih kompanija koje se kotiraju na Londonskoj berzi.

U Hong Kongu najznačajniji je **Hang Seng Index**. On predstavlja poderisanu vrednost 33 akcije sa

listinga berze u Hong Kongu a nosi naziv po Hang Seng banci.

Nikkei - jeste prosek cena akcija na Tokijskoj berzi. Uveden je kao sintetički pokazatelj trendova poslovanja 1949. godine. Dobija se izračunavanjem ponude i potražnje 225 japanskih kompanija čije se akcije kotiraju na tokijskoj berzi.

DAX je nemački indeks cena akcija, koji sadrži ponderisanu vrednost 30 vodećih akcija kojima se trguje na Frankfurtskoj berzi.

CAC 40. Pariska berza, obuhvata akcije 40 najznačajnijih kompanija francuske privrede.

MIBTEL 100 - Milanska berza. Formira se na bazi ponude i potražnje za akcijama 100 AD kompanija koje se kotiraju na ovom finansijskom tržištu.

3. Beogradska berza

Srbija je ubrzo po sticanju samostalnosti donela zakon o osnivanju beogradske berze (1886. godine). Na otvaranju berze radilo se dugo, tako da je ona službeno počela da radi u januaru 1895. godine. Beogradska berza započela je rad pod uslovima kao mešovita berza, a na njoj se obavljala trgovina devizama (stranim novcem), akcijama, vrednosnim papirima i robom. Prema roku isporuke za prodatu robu, poslovi su se sklapali promptno (rok isporuke do 5 dana) i terminski (sa obavezom prodavca da robu dostavi kupcu u roku od 90 dana).

Prva berza u Srbiji počela je relativno kasno sa radom, u odnosu na zemlje iz našeg okruženja. Razloge treba tražiti u industrijski slabo razvijenoj srpskoj državi toga perioda, čija se privreda uglavnom oslanjala na poljoprivredu i sitno sopstvenički posed, koji po pravilu nije imao viškove proizvoda za tržište.

Na beogradskoj berzi, u periodu od osnivanja do Prvog svetskog rata, poslovanje bilo dosta slabo. Trgovalo se gotovo isključivo stranim novcem, posebno napoleondorima i austrougarskim krunama. Značajnu prepreku napretku poslova predstavljalo je naglašeno oporezivanje menjačkih radnji i visoko taksiranje berzanskih zaključaka, pošto je mnogima smetao špekulativni karakter berze. Poljoprivrednim proizvodima malo se poslovalo, već je nastavljena stara tradicija neposrednog trgovanja između sitnih srbijanskih i krupnih austrougarskih trgovaca. Na berzi su se početkom XX veka kotirale akcije 140 novčanih zavoda (banaka) i 40 preduzeća, ali je promet akcija bio skroman, pošto je finansijski kapital bio slabo razvijen u tadašnjoj Srbiji. Nešto se življe trgovalo državnim obveznicama, kao sigurnijim vrednosnim hartijama. Prvi berzanski sastanci održani su u hotelu «Bosna» na obali Save, gde su se sastajali izvoznici i pripremali zaključke na hranu i suve šljive.

Tada se održavao samo jedan berzanski sastanak i u jednom odeljenju sklapani su svi berzanski poslovi (valute, efekti i roba). Razvojem trgovanja, formiraju se dva odeljenja: odeljenje za robu, koje ostaje na obali Save kao produktna berza, i odeljenje za valute i efekte, Valutna berza, koja počinje da radi u prostorijama hotela «Srpska Kruna». U tom periodu, Beogradska berza je važila za najbolje organizovanu privrednu ustanovu, bila je jedna od najstarijih berzi u Evropi, a cene koje su utvrđivane bile su reperne cene proizvoda na drugim evropskim berzama.

Berza nije radila u vreme prvog svetskog rata. Prekid u radu trajao je od 1914. do 1919. godine. U periodu između dva svetska rata, Beogradska berza je i dalje najviše poslovala sa devizama i, tokom tridesetih godina, sa klirinškim doznakama, a nešto manje sa državnim obveznicama, za koje je bila najvažniji centar u Kraljevini Jugoslaviji. Posebno živa trgovina devizama odvijala se neposredno posle rata, u vreme inflacije i špekulacija sa vrednošću dinara. Beogradska berza je u periodu između dva svetska rata izrasla je u snažan finansijski centar u ovom delu Evrope.

Obim berzanskog poslovanja u periodu do izbijanja velike svetske ekonomske krize (1928) pokazivao je porast i najvišu vrednost dostigao je 1928. godine. Zatim je bitno smanjen usled krize, ali i promene propisa: država je preuzela u svoje ruke izvoz značajnog dela poljoprivrede i ustanovila režim devizne kontrole. U vreme velike krize trgovina je bitno opala, što je rezultiralo smanjenjem ekonomskih aktivnosti u zemlji, kao i u zemljama okruženja. Najvažnija obveznica je bila obveznica ratne štete, koja je izazvala značajne špekulacije tokom tridesetih godina, a njoj po značaju slede obveznice iz agrarne reforme. Trgovanje akcijama bilo je vrlo skromno (kotirale su se akcije 32 preduzeća), kao i na ostalim jugoslovenskim berzama. Nestašica kapitala i visoke kamatne stope otežavale su berzansko poslovanje efektima. Od roba, na beogradskoj berzi trgovano je pšenicom, kukuruzom, ovsom, raži, ječmom, pasuljem, suvim šljivama, orasima i mlinarskim proizvodima, ali je pretežan deo tržišnih viškova i dalje prometan direktnim transakcijama između stranih trgovaca i domaćih nakupaca.

Posle I svetskog rata otvorene su u organizaciji stranih uvoznika još dve robne berze za poljoprivredne proizvode: u Novom Sadu (1921) i Somboru (1925), od kojih je novosadska bila daleko značajnija sa prometom od oko 20 hiljada vagona godišnje. Novosadska produktna berza ima veliki obim poslovnih aktivnosti i značaj i posluje pod nazivom: Produktna berza u Novom Sadu.

Završetkom drugog svetskog rata u zemljama nekadašnje Jugoslavije uspostavljen je komunistički poredak, zasnovan na dogovornoj ekonomiji, koja ne uvažava zakone tržište. Ljudi koji su pre rata bili istaknuti berzanski službenici smatrani su državnim neprijateljima. Neki su završili u zatvorima, a drugima se ubrzo gubi svaki trag. Berza u novom ekonomskom makro okruženju nije bila poželjna tržišna institucija i definitivno je 1953. godine donet zakon o njenom zatvaranju. Kontinuitet je zadržala produktna berza u Novom Sadu.

Beogradska berza je ponovo osnovana 1989. godine, u vreme početka privrednih reformi, prvobitno kao Jugoslovensko tržište kapitala, osnivanjem od strane najvećih jugoslovenskih banaka. Jugoslovensko tržište kapitala 1992. godine menja ime u Beogradsku berzu nastavljajući tradiciju nekadašnje. Njen rad tokom 1990-ih godina je bio ograničen na kratkoročne pozajmice novca, kratkoročne dužničke instrumente preduzeća (obveznice i slično) i, povremeno, plasman državnih obveznica nevelikih vrednosti. Akcijama se nije trgovalo, kao ni robom i devizama. Tek je po promenama modela privatizacije iz 2001. godine počela trgovina, i to prvenstveno akcijama preduzeća koja su privatizovana po zakonu o privatizaciji iz 1997. godine. Ipak, tokom sledećih godina promet akcija preko Beogradske berze nije bio velik, jer se veći deo prometa obavlja vanberzanskim putem, uglavnom kroz preuzimanje firmi. Sve do 2004. godine rad novoobnovljene beogradske berze bio je sužen u ovlašćenjima i ograničen, kako obimom trgovine tako i brojem učesnika.

Sticanje članstva

Na Beogradskoj berzi mogu trgovati investiciona društva (brokersko dilerska društva ili ovlašćene banke) članovi Berze. Članstvo na Berzi regulisano je Zakonom o tržištu kapitala, Pravilima poslovanja Berze, kao i drugim aktima Berze.

Član Berze može biti pravno lice - investiciono društvo (brokersko dilersko društvo ili ovlašćena banka), koje ispunjava uslove utvrđene članovima 147. - 151. Zakona o tržištu kapitala i podzakonskim aktima za obavljanje delatnosti investicionog društva i Pravilima poslovanja Berze.

Broj članova Berze nije ograničen.

Član Berze može preko ovlašćenog brokera obavljati samo poslove kupoprodaje tržišnog materijala za koje je dobio dozvolu za rad, odnosno, saglasnost nadležnog organa i rešenje Upravnog odbora Berze.

Regulisano tržište Beogradske berze

Beogradska berza organizuje i upravlja regulisanim tržištem koje čine:

- segmenti listinga - Prime Listing i Standard Listing i
- segment koji nije listing - Open Market i
- Multilateralnom trgovačkom platformom - MTP BELEX.

Na regulisano tržište, hartije od vrednosti mogu biti uključene na zahtev izdavaoca na jedan od segmenata koji je opredeljen datim zahtevom. Uslovi i postupak uključanja hartija od vrednosti na listinge regulisanog tržišta, kao i druga pitanja u vezi sa listingom regulisanog tržišta regulisani su Pravilnikom o listingu Beogradske Berze.

Hartije od vrednosti koje ne ispunjavaju uslove za uključanje na listing, ili je zahtevom izdavaoca opredeljen segment regulisanog tržišta koji nije listing uključuju se na Open Market, u skladu sa Pravilima poslovanja Beogradske berze.

U slučaju da hartija od vrednosti ne ispunjava uslove za uključanje ni na jedan od segmenata regulisanog tržišta, hartije od vrednosti se uključuju na MTP BELEX (neregulisano tržište).

Poslove koji se odnose na rešavanje i odlučivanje o uključanju hartija od vrednosti na Open Market i MTP BELEX, kao i o drugim poslovima u vezi sa ovim segmentom regulisanog tržišta i MTP BELEX, obavlja Direktor Berze.

Indeksi

Indeksi Beogradske berze formirani su u cilju unapređanja procesa informisanja investicione javnosti, kao i želje da se poboljša transparentnost i uporedivost podataka na tržištu.

U ovom trenutku Beogradska berza proizvodi dva indeksa:

BELEX15 – pozicioniran kao vodeći indeks Beogradske berze, opisuje kretanja cena najlikvidnijih srpskih akcija i računa se u realnom vremenu;

BELEXline – opšti, osnovni “benchmark” indeks Beogradske berze, čija se vrednost računa na kraju trgovačkog dana.

Indeksi Beogradske berze ponderisani su tržišnom kapitalizacijom i mogu služiti kao podloga za kreiranje strukturiranih proizvoda i derivata na domaćem i inostranom tržištu.

Belexfix – sistem za trgovanje na Beogradskoj berzi

Prateći iskustva iz razvijenih zemalja, Beogradska berza odlučila je da razvije sistem za trgovanje u koji je integrisan jedinstveni protokol za razmenu informacija na finansijskim tržištima, poznatiji kao FIX protokol. Berza se odlučila za implementaciju ovog protokola kako bi se na najsavremeniji način obezbedila sigurnost i brzina razmena informacija. Sistem za trgovanje sastoji se od nekoliko međusobno povezanih modula, kojima se omogućavaju sve funkcionalnosti koje Berza obavlja.

Modul listinga koristi se za evidentiranje tržišnih materijala, njihovo uključanje na tržišta Berze, obustave trgovanja, evidentiranje članova berze, njihovih dozvola, suspenzija i ovlašćenih brokera. Ovim modulom omogućava se efikasno funkcionisanje odeljenja Listinga u smislu optimizacije poslovnih procesa, dok izveštaji koji postoje u okviru ovog modula umnogome olakšavaju svakodnevni posao zaposlenima u ovom odeljenju. Novina koja je uvedena ovim sistemom je elektronski prospekt, koji emitenti dostavljaju Berzi. Nova forma prospekta smanjuje vreme koje je potrebno za njegovo generisanje, kontrolu i unos u sistem.

Glavni modul i centralni deo sistema je modul za Trgovanje. U modul su implementirana dva metoda trgovanja, kontinuirano i aukcijsko trgovanje, kao i sve vrste naloga koji se trenutno koriste, sa mogućnošću jednostavnog dodavanja novih vrsta naloga. Ovaj modul sastoji se iz dva dela: aplikacije za Konfiguraciju Trgovanja i Trading Engine. Aplikacija za Konfiguraciju trgovanja omogućava korisnicima da preuzimaju osnovne podatke o tržišnim materijalima i ovlašćenim brokerima i članovima Berze i da ih administriraju za potrebe trgovanja. Kroz ovu aplikaciju definišu se tržišta Berze, pravila trgovanja, pravila za unos naloga, a Berza je realizovala i aplikaciju za trgovanje koju koriste članovi Berze. Za kontrolu i praćenje trgovanja koristi se modul za Nadzor tržišta, koji

pored praćenja trgovanja u on-line režimu korisnicima omogućava i praćenje u off-line režimu.

Modul za informisanje omogućava generisanje svih standardnih izveštaja, kao i izveštaja po potrebi, jednostavnom upotrebom. Ovaj modul omogućava i automatsko generisanje periodičnih izveštaja, a povezan je i sa web site-om Berze.

Procedure Beogradske berze na regulisanom tržištu

Poslove koji se odnose na postupak prijema hartija od vrednosti na listing regulisanog tržišta Beogradske Berze, sprovodi Komisija za listing Beogradske berze. Izdavalac hartija od vrednosti podnosi Komisiji za listing, zahtev za uključ enje na listing regulisanog tržišta, zajedno sa dokumentacijom propisanom Pravilnikom o listing Beogradske berze. Uz zahtev za listing, izdavalac je dužan da dostavi sve podatke predviđene elementima zahteva i navede sve bitne informacije i podatke koji se odnose na njegovo poslovanje, kao i na hartije od vrednosti koje su predmet zahteva za listing, a koji bi mogli da utiču na formiranje cene tih hartija od vrednosti na Berzi. Komisija za listing, u roku od petnaest dana od dana prijema zahteva za listing i dostavljene dokumentacije donosi rešenje o prijemu hartije od vrednosti na jedan od sledećih segmenata listinga regulisanog tržišta, opredeljen zahtevom Izdavaoca:

- Prime Listing,
- Standard Listing.

Hartije od vrednosti koje ne ispunjavaju uslove za uključ enje na listing ili je zahtevom za listing opredeljen segment regulisanog tržišta koji nije listing, uključuju se na Open Market, pod uslovom da su ispunjeni uslovi propisani Pravilima Berze.

Na uključ enje hartija od vrednosti na Open Market, primenjuju se odredbe Pravila Berze. Postupak uključ enja hartija od vrednosti na Open Market počinje na osnovu ispunjenog propisanog obrasca zahteva za uključ enje na Open Market, čiju sadržinu i obrazac propisuje Direktor Berze, a zahtev se mora odnositi na sve izdate hartije od vrednosti izdavaoca iste vrste i klase.

Na MTP Belex uključuju se i hartije od vrednosti koje ne ispunjavaju uslov za uključ enje na Open Market kao i hartije od vrednosti koje su isključene sa Open Marketa iz sledećih razloga:

- hartije od vrednosti uključene na Open Market prestale da ispunjavaju uslove;

- datom hartijom od vrednosti na tom segmentu regulisanog tržišta nije trgovalo najmanje 180 dana;
- po rešenju Berze, a u slučaju neispunjenja obaveza dostavljenja izveštaja i informatora;
- izdavalac ne izvršava uredno svoje finansijske obaveze prema Berzi po osnovu organizovanja trgovanja njegovim hartijama od vrednosti na Open Market;
- po nalogu Komisije za hartije od vrednosti, kao i u drugim slučajevima utvrđenim Pravilima.

Rešenjem o uključenju hartije od vrednosti na regulisano tržište ili MTP Belex određuje se segment i tržišni segment regulisanog tržišta, odnosno MTP Belex, metod trgovanja, indikativna cena za prvo trgovanje, datum prvog trgovanja, kao i način izražavanja cene dužničke hartije od vrednosti u smislu ovih Pravila. Indikativna cena za prvo trgovanje hartijama od vrednosti utvrđuje se prema sledećim pravilima, u visini: obračunske vrednosti akcije u skladu sa ovim Pravilima ili cene kojom se ugovorom o prodaji kapitala u postupku privatizacije investitor (kupac) obavezao na minimalnu otkupnu cenu datih akcija, ukoliko je cena iz ugovora viša od obračunske vrednosti akcija; poslednje kupoprodajne cene hartija od vrednosti ostvarene u primarnoj javnoj ponudi u skladu sa Zakonom.

Hartije od vrednosti kojima se danas trguje na Beogradskoj berzi:

Na Beogradskoj berzi se u ovom trenutku trguje akcijama i obveznicama Republike Srbije.

Pored toga, predviđeno je trgovanje sledećim tržišnim materijalima: drugim dužničkim hartijama od vrednosti, varantima za kupovinu akcija ili obveznica i drugih hartija od vrednosti koji daju pravo na kupovinu akcija ili obveznica, derivatima, depozitnim potvrdama i drugim finansijskim instrumentima kojima se u skladu sa Zakonom može trgovati na Berzi.

Metode trgovanja

Trgovanje hartijama od vrednosti na berzanskim sastancima može biti organizovano jednim od sledećih metoda trgovanja:

1. metod preovlađujuće cene i
2. metod kontinuiranog trgovanja.

Blok trgovanje je blok transakcija čiji je predmet hartija od vrednosti kojom se trguje na regulisanom tržištu, odnosno MTP. Blok transakcija je transakcija dogovorena van berzanskog sastanka na kome se trguje metodom preovlađujuće cene ili metodom kontinuiranog trgovanja, u bilateralnom odnosu jednog kupca i jednog prodavca.

Za trgovanje hartijama od vrednosti utvrđuje se zona fluktuacije. Zona fluktuacije predstavlja najveće dozvoljeno odstupanje cene od indikativne cene hartije od vrednosti, odnosno raspon cena u okviru kojih je dozvoljeno zaključivanje transakcija na istom berzanskom sastanku.

Metod preovlađujuće cene

U trgovanju po metodu preovlađujuće cene nalozi se u knjigu naloga upisuju u toku faze pred otvaranja, a u fazi aukcije, na osnovu ispostavljenih naloga za trgovanje, se utvrđuje preovlađujuća cena.

Prilikom utvrđivanja preovlađujuće cene primenjuju se sledeći kriterijumi:

1. maksimiziranje obima prometa;
2. minimiziranje razlike između cene koju je moguće utvrditi i indikativne cene.

Za preovlađujuću cenu proglašava se cena po kojoj se ostvaruje najveći obim prometa, meren količinom predmetne hartije od vrednosti.

Metod kontinuiranog trgovanja

U kontinuiranom metodu trgovanja, u fazi kontinuiranog trgovanja, nalozi za trgovanje koji se ispostavljaju u BELEXFIX upisuju se u elektronsku knjigu naloga.

BELEXFIX kontinuirano upoređuje uslove cene i količine iz prethodno ispostavljenih, a nerealizovanih naloga, i novoispostavljenih naloga za trgovanje, i kada to uslovi iz naloga za trgovanje dozvoljavaju, zaključuje transakcije.

Nalozi za trgovanje koji čekaju realizaciju realizuju se prema prioritetu cene iz naloga, a ukoliko su cene u dva ili više naloga jednake, prioritet se dodeljuje ranije ispostavljenom nalogu.

Realizacija naloga za trgovanje moguća je ukoliko su u BELEXFIX ispostavljeni nalozi suprotni po vrsti transakcije koji imaju cenu

jednaku ili bolju od naloga koji sa statusom aktivnog naloga čeka na realizaciju. Cena na zatvaranju utvrđuje se kao prosečna ponderisana cena trgovanih jedinica svake od hartija od vrednosti u toku trgovačkog dana.

Inicijalna javna ponuda - IPO

Preduzeće može pribavljati dodatni kapital preko mehanizma primarnog tržišta. Prvo emitovanje akcija se naziva inicijalna javna ponuda (initial public offering – IPO). Inicijalnom javnom ponudom smatra se transakcija putem koje preduzeće iz nekog od zatvorenih oblika prelazi u javno otvoreno akcionarsko društvo. Postupkom IPO-a vrši se korporatizacija kapitala preduzeća, čime se kapital izražava kroz broj i vrednost akcija.

Inicijalna javna ponuda akcija se u velikom broju slučajeva vrši putem takozvanog potpisivanja emisije (*underwriting*). Investiciona banka ili broker koji potpisuje emisiju obavezuje se na otkup akcije od izdavaoca po dogovorenoj ceni, da bi ih zatim prodala ostvarujući zaradu na razlici u ceni, ili se, pak, obavezuje da će otkupiti sve akcije neprodane investitorima na tržištu. Druga mogućnost je izbor agenta emisije čiji je zadatak što bolja promocija atraktivnosti ulaganja u akcije kompanije koja «izlazi u javnost» svojim akcijama u cilju što bolje prodaje, ali bez obaveza otkupa bilo kojeg neprodatog dela emitovanih akcija.

Često se dešava da investiciona banka potpisnik sama ne želi ili ne može da preuzme ceo rizik emitovanja i prodaje akcije. Iz tog razloga, odlučuju se da redukuju rizik formiranjem takozvanog Sindikata potpisnika, koji predstavlja grupu investicionih bankara i brokera (*underwritera*) koji učestvuju u prodaji emisije, a koji je vođen od strane jednog potpisnika – lidera Sindikata.

Proces IPO-a počinje odlukom o vrsti ponude koja će biti upućena investicionoj javnosti. Preduzeće se obično prethodno konsultuje sa investicionim bankama i brokerima da utvrdi optimalnu vrstu i strukturu ponude akcija i njene distribucije.

Prednosti IPO. Male porodične ili ortačke kompanije često se u svom razvojnom ciklusu susreću sa potrebom prikupljanja novih sredstava za potrebe istraživanja i razvoja, osvajanja novih proizvoda i tržišta, širenje proizvodnje i kupovinu nove opreme, izmirenje postojeće zaduženosti, diversifikovanje poslovanja kompanije ili čak - akvizicije.

Osnovno pitanje na koje u postupku analize izvora novca i kapitala za ove potrebe vlasnici kompanije treba da odgovore jeste:

- koja je cena takvog novca i/ili kapitala?
- ima li u tom postupku alternativa koje se razlikuju po ceni?
- da li jeftinije alternative nose sa sobom skrivene mane?
- da li mane mogu biti pretvorene u prednosti?

Dodatni kapital koji je kompanija prikupila putem inicijalne javne ponude povećava neto vrednost kompanije. Sa ovim dodatnim kapitalom, kompanija gradi novu finansijsku poziciju na osnovu koje može prikupljati ili pozajmljivati nova sredstva, često po povoljnijim uslovima.

Inicijalna javna ponuda nedvosmisleno podrazumeva promenu dosadašnje vlasničke strukture kompanije. Postojeći vlasnici će njome dobiti nove suvlasnike, često anonimne. Njihov motiv kupovine proizlazi iz prepoznavanja kompanije, njenih proizvoda (ili usluga), njenog tržišta i imidža kao profitne alternative. Njihov motiv nije preuzimanje kompanije već učešće u profitu. Čak i da je motiv preuzimanje, ono nije izvodljivo jer postojeći vlasnici kontrolišu sa svojim investicionim savetnicima porciju vlasništva koja se nudi investitorima. Ulazak novih vlasnika samo na prvi pogled može postojećim vlasnicima predstavljati osnovni problem vezan uz inicijalnu javnu ponudu i tržišno prikupljanje kapitala. Međutim, ono što postojeće vlasnike demantuje u takvom pristupu jeste rast prihoda i profita iz novih investicija generisanih kapitalom novih suvlasnika.

Informacioni servisi. U cilju obezbeđivanja praćenja trgovanja Beogradska berza nudi veliki broj informacionih servisa kojima se trgovanje može pratiti u realnom vremenu ili nakon završenog dnevnog trgovanja. Praćenje trgovanja u realnom vremenu korisnicima omogućava da steknu uvid u promene koje se trenutno dešavaju na tržištu, a zavisno od izabranog servisa i u trenutni obim ponude i tražnje, najbolje cene ponude i tražnje, poslednje transakcije pojedine hartije od vrednosti, i sl.

Servisi za praćenje trgovanja u realnom vremenu su:

- BELEXinfo – distribucija podataka putem interneta ili WAP servisa
- SMS servis – distribucija podataka putem SMS poruke
- SMS start - stop – prijem podataka sa kraja trgovanja putem SMS poruke
- Data Feed – distribucija podataka putem Data Vendora
- Tiker – podaci o poslednjoj ceni i promeni cene na tiker traci.

IV EKONOMSKE ORGANIZACIJE U REPUBLICI SRBIJI

Država je nastala kao organizacija sa zadatkom da *uvede red* u sve sfere društvenih odnosa. U savremenom dobu, država ovaj svoj zadatak ostvaruje na taj način što preko zakonodavne vlasti donosi propise koji imaju karakter pravnih normi.

Oblast privrede oduvek je bila interesantna za normativnu aktivnost države. Privreda je, kao što smo videli, materijalna osnova društva. Država uređuje privredu s jedne strane da bi otklonila nekontrolisano odvijanje privrednih aktivnosti i procesa, ali i da bi se stavila u ulogu arbitra između strana u sporu. Takođe, sfera privrede za državu je bitna, jer se ovde stvaraju materijalna dobra i, uopšte, odvijaju ekonomske aktivnosti koje treba oporezivati, kako bi se ostvarila sredstva za finansiranje javnih službi.

Postoji veliki broj propisa u Republici Srbiji kojima se uređuju odnosi između privrednih subjekata. Propisi imaju hijerarhijski oblik. Na samom vrhu nalazi se Zakon o privrednim društvima. Ovaj propis predstavlja osnovu ili okvir za donošenje čitavog niza drugih propisa koji detaljnije uređuju privredni poredak zemlje.

Zakon o privrednim društvima zamenio je Zakon o preduzećima, usvojen 1996. godine. Zakon o privrednim društvima donesen je u skladu sa orijentacijom o usklađivanju propisa zemlje sa zakonodavstvom Evropske Unije. Zakon se odnosi na teritoriju Republike Srbije, kao članice Zajednice Srbije i Crne Gore, koja ima punu zakonodavnu nadležnost u ovoj oblasti. Stupio je na snagu u februaru 2012. godine.

Zakon o privrednim društvima unosi suštinske promene u ovu oblast, u odnosu na pređašnji Zakon o preduzećima. Pre svega, dosadašnji, odomaćeni termin *preduzeće*, za ekonomsku organizaciju koja čini osnovu privrede zemlje, zamenjen je modernijim i opšteprihvaćenim terminom u zemljama Evropske Unije – **privredno društvo**.

1. Pojam i vrste privrednih društava

Privredno društvo je ekonomska organizacija koje osnivaju osnivačkim aktom pravna ili fizička lica, radi obavljanja delatnosti čiji je krajnji cilj ostvarenje dobiti.

Pod pravnim licima podrazumevaju se ekonomske i druge organizacije (npr: druga privredna društva, država), a pod fizičkim licima podrazumevaju se pojedinci – građani ili strani državljani.

Status pravnog lica jeste status posebnog pravnog subjekta. U uslovima tržišne ekonomije i velikog broja privrednih subjekata koji obavljaju različite poslovne aktivnosti preko tržišta, status pravnog lica privrednog društva omogućava državi da se pojavi u ulozi arbitra i da preko svojih pravosudnih organa izrekne *presudu* u sporovima koji nastaju između različitih privrednih društava.

Drugim rečima, privredno društvo snabdeveno statusom pravnog lica poseduje aktivnu i pasivnu pravnu legitimaciju, što znači da može tužiti druga privredna društva za neizvršene obaveze ili za nanesenu materijalnu i drugu štetu, a može i samo biti tuženo od strane drugih pravnih ili fizičkih lica.

Privredno društvo se osniva radi obavljanja određene delatnosti, s tim da se po pravilu može registrovati kod nadležnog registrovanog organa za obavljanje više delatnosti (po pravilu se registruje za obavljanje srodnih delatnosti) radi ostvarenja krajnjeg cilja – sticanja dobiti.

Privredno društvo se osniva radi *sticanja dobiti*. Da bi postiglo cilj, prihod privrednog društva moraju biti *veći* od rashoda. Ako ne ostvari ovaj princip u svom poslovanju, ne može računati na pomoć države (*tzv. socijalizacija gubitaka*), u slučaju da zapadne u materijalne teškoće. Takvo preduzeće se sukobljava sa zakonima tržišne ekonomije, prema kojima samo najuspešniji opstaju i neminovno klizi ka likvidaciji. Privredno društvo je, prema tome, ekonomska organizacija usmerena ka sticanju dobiti, a socijalna funkcija (koja se u uslovima socijalističke ekonomije u praksi dobrim delom prenosi na društvena preduzeća) *pripada državi*.

Samostalnost je jedno od bitnih obeležja privrednih društava. Privredno društvo ima svoje organe upravljanja i poslovođenja, imovinu, samostalno kreira poslovnu politiku, samostalno odlučuje o statusnim promenama (kao što je pripajanje drugom privred-

nom društvu ili grupi privrednih društava, promena poslovnog imena, promena sedišta, itd).

Terminom *privredno društvo* zakonodavac je jasno stavio do znanja da osnovu ekonomije zemlje čine ekonomske organizacije koje se mogu organizovati na različite načine, ali za koje važi načelo da imaju vlasnika. Ovo znači da doskorašnji dominantni oblik preduzeća poznat pod nazivom *društveno preduzeće* postepeno nestaje sa ekonomske scene u procesu tranzicije i takav oblik preduzeća Zakon o privrednim društvima jednostavno ne poznaje.

Prema tome, status pravnog lica (aktivna i pasivna legitimacija – pravo da bude tuženo i da tuži drugo pravno ili fizičko lice radi nadoknade štete), osnivački akt, delatnost (ili grupa delatnosti) za koju se osniva i cilj – sticanje dobiti - jesu glavna obeležja privrednog društva.

1.1. Vrste privrednih društava

Zakonodavac je taksativno nabrojao vrste privrednih društava, i to:

1. Ortačko društvo
2. Komanditno društvo
3. Društvo sa ograničenom odgovornošću
4. Akcionarsko društvo (otvoreno i zatvoreno)

Pored navedenih oblika privrednih društava, Zakon ostavlja mogućnost da se drugim propisima Republike, koji uređuju odnose unutar ekonomske sfere, mogu odrediti i drugi oblici privrednih društava.

Sa stanovišta vlasništva nad većinskim kapitalom, privredna društva mogu biti domaća i strana. I jedan i drugi oblik privrednih društava može obrazovati ogranke (celine, po pravilu izvan mesta u kojem se nalazi sedište društva), što se u praksi često događa, jer privredno društvo ima tendenciju da uvećava svoj kapital. *Ogranak* nema status pravnog lica; to je organizacioni deo (jedinica) privrednog društva, koji ima zastupnike i mesto poslovanja, a poslove sa trećim licima obavlja isključivo u ime i za račun privrednog društva.

1.2. Trajanje privrednog društva

Privredno društvo po pravilu se osniva na neodređeno vreme, sa ciljem obavljanja delatnosti za koju je osnovano i registrovano kod nadležnog registracionog organa. Drugim rečima, osnivači računaju na obavljanje poslovne aktivnosti novoosnovanog društva u kontinuitetu.

Izuzetno, privredno društvo može biti osnovano radi obavljanja određenog posla, a povodom nastupanja određenog događaja ili postizanja određenog cilja. Radi se o izuzetnim situacijama. Na primer, zemlja koja dobije kandidaturu za organizaciju letnjih olimpijskih igara mora izvršiti pripreme i izgraditi nedostajuće sportske centre i terene za održavanje brojnih olimpijskih disciplina, kao i izgradnju olimpijskog sela, u kome će biti smešteni sportisti i novinari.

Zemlja domaćin po pravilu osniva privredna društva koja će izvoditi, organizovati ili nadgledati poslove vezane za stvaranje uslova za održavanje olimpijskih igara. Pošto se ovi uslovi steknu, privredna društva formirana radi specifičnih zadataka prestaju da postoje, tj. rasformiraju se.

1.3. Delatnost privrednog društva

Privredno društvo osniva se i registruje kod nadležnog registracionog organa države radi obavljanja jedne ili više delatnosti, koje su propisane zakonom. Posebnim zakonom propisani su nazivi i šifre delatnosti koje privredna društva mogu obavljati.

Za određene vrste delatnosti zakonodavac može propisati bliže posebnim zakonom ili podzakonskim aktom (uredbom izvršnog organa vlasti) uslove koje privredno društvo u osnivanju treba da ispunjava. Tako, na primer, za ugostiteljske organizacije propisano je da zaposleni moraju posedovati uredna lekarska uverenja, iz kojih se vidi da ne boluju od zaraznih bolesti. Isto važi i za zdravstvene radnike i za zaposlene u prosveti. Privredna društva koja se registruju za promet lekova moraju upošljavati stručna lica, kao što su farmaceuti, i sl.

Privredna društva u osnivanju moraju ispunjavati i uslove koji su propisani zakonodavstvom koje reguliše zaštitu čovekove okoline. Drugim rečima, moraju imati odgovarajuće uređaje kojima se

sprečava zagađenje vazduha i tla, kao i zagađenje rečnih tokova. Takođe, privredno društvo u osnivanju mora ispunjavati uslove u pogledu zaštite na radu, koji su predviđeni posebnim zakonodavstvom.

Interesantno je da zakonodavac ispunjenost ovih uslova utvrđuje u postupku redovnog inspeksijskog nadzora. To znači da je postupak osnivanja privrednog društva krajnje pojednostavljen. Dobijanju dozvole za rad i registraciji ne prethodi inspeksijski nadzor i utvrđivanje ispunjenosti uslova za obavljanje delatnosti, iz kojih razloga bi postupak osnivanja bio kompleksan i trajao bi duže, nego se ostavlja osnivaču da sam obezbedi zakonom utvrđene uslove. Ako po otpočinjanju poslovne aktivnosti u redovnom inspeksijskom nadzoru nadležni inspeksijski organ utvrdi da neki od zakonom propisanih uslova nije ispunjen, izreći će kaznu privrednom društvu i ostaviti vremenski rok za ispunjenje zakonskih obaveza.

1.4. Autonomna akta

Privredna društva osnivaju se autonomnim aktima. *Autonomna akta* jesu zajednički naziv za propise koje donose privredna društva kao ekonomske organizacije, a kojima regulišu svoj pravni položaj (osnivanje, delatnost, upravljanje, zaštitu na radu, zaštitu čovekove okoline, poslovnu tajnu, i td).

Autonomna akta obavezno se donose u pismenom obliku i imaju pravnu formu.

Privredna društva osnivaju se osnivačkim aktom, koji se donosi u pismenoj formi i dostavlja se sa drugom propisanom dokumentacijom registracionom organu.

Vrsta osnivačkog akta zavisi da li se radi o privrednom društvu koje osniva više osnivača ili ga osniva jedan osnivač.

Kad privredno društvo osniva dva ili više osnivača, onda je osnivački akt takvog privrednog subjekta ugovor o osnivanju. U slučajevima kad društvo osniva jedan osnivač, osnivački akt ima karakter odluke o osnivanju.

Lica koja osnivaju privredno društvo jesu osnivači društva. Osnivači potpisuju osnivački akt. Potpisi na osnivačkom aktu obavezno se overavaju pred nadležnim državnim organom.

1.5. Ostala osnivačka akta privrednih društava

Privredna društva imaju po pravilu i druga autonomna akta, koja zajednički donose, radi regulisanja međusobnih odnosa i prava. Ortačko društvo po pravilu ima ugovor ortaka društva, društvo sa ograničenom odgovornošću ugovor članova društva, dok akcionarsko društvo ima statut.

Osnivači koji pristupe osnivanju ortačkog društva jesu, u smislu Zakona o privrednim društvima, *ortaci*, osnivači društva sa ograničenom odgovornošću su *članovi društva*, osnivači komanditnog društva jesu *komplementari i komanditori*, dok su osnivači akcionarskog društva – *akcionari*.

1.7. Sedište društva i poslovno ime

Sedište poslovnog društva je mesto odakle se upravlja društvom. Sedište je u stvari adresa društva. Sedište društva označeno je u osnivačkom aktu. Pod sedištem se podrazumeva mesto (grad, selo), ulica i broj (potpuna adresa).

Poslovno ime je naziv pod kojim društvo posluje. Ovde važi pravilo da u privredi zemlje ne mogu postojati dva ili više privrednih društava sa istim poslovnim imenom, jer bi to u praksi izazivalo zabunu. Prema tome, prilikom registracije registracioni organ vodi računa da se pod određenim poslovnim imenom može upisati samo jedan privredni subjekt.

Sastavni deo poslovnog imena je oznaka za vrstu privrednog društva. Za ortačko društvo upisuje se posle imena: OD, ili O.D. Na primer, "Ada O.D". Komanditno društvo uz poslovno ime sadrži skraćenicu: KD – na primer: "Ada K.D". Poslovno ime društva sa ograničenom odgovornošću sadrži oznaku "D.O.O" - na primer: «Metro D.O.O». Za privredna društva koja su osnovana kao akcionarska društva poslovno ime sadrži oznaku: "A.D". Na primer: "Apatinska pivara A.D". Za poslovna društva koja se nalaze u procesu likvidacije, propisuje se da uz poslovno ime sadrže obavezno oznaku: "u likvidaciji". Na primer: "Robne kuće Beograd u likvidaciji".

Privredna društva na svom memorandumu (zaglavlju poslovnog pisma), moraju pored imena upisati i oznaku.

Privredna društva, pored punog imena, mogu u poslovanju koristiti i skraćeno ime. Na primer: "Industrija motora i traktora Rakovi-

ca A.D”, može koristiti skraćeno ime: “IMR Rakovica A.D”, s tim što je privredno društvo obavezno da skraćeno poslovno ime navede u osnivačkom aktu društva i upiše ga u registar.

Zakon o privrednim društvima propisao je i način upotrebe poslovnog imena. Poslovna pisma i druga službena dokumenta društva, u papirnoj ili elektronskoj formi (elektronska pošta) upućena trećim licima (drugim privrednim subjektima, javnim službama, organizacijama i zajednicama i fizičkim licima) sadrže sledeće podatke u zaglavlju (memorandumu): poslovno ime i pravnu formu društva, sedište, registar i broj registracije društva, poslovno ime i sedište banke kod koje ima otvoren račun, broj računa i poreski identifikacioni broj (PIB).

Poslovna pisma i druga dokumenta privrednih društava koja su osnovana kao društva sa ograničenom odgovornošću (gde je odgovornost srazmerna veličini kapitala kojim društvo raspolaže i ne proteže se na druge oblike svojine osnivača) sadrže u zaglavlju – memorandumu i podatke o veličini osnovnog kapitala.

1.8. Poslovna tajna

Poslovna tajna je informacija o poslovanju koja je utvrđena u autonomnom aktu društva. U zavisnosti od vrste privrednog društva, poslovna tajna se utvrđuje osnivačkim aktom ili ugovorom ortaka, ili ugovorom članova društva ili statutom akcionarskog društva. Poslovnom tajnom smatra se informacija za koju je očigledno da bi prouzrokovala znatnu štetu privrednom društvu ako dođe u posed trećeg lica (na primer, konkurenciji).

Zakonom je utvrđeno koje se vrste informacija ne mogu proglašavati poslovnom tajnom: “Informacija čije je objavljivanje obavezno u skladu sa Zakonom ili koje su u vezi sa povredom zakona, dobre poslovne prakse ili principa poslovnog morala, uključujući i informaciju za koju postoji osnovana sumnja za postojanje korpucije, ne može se smatrati poslovnom tajnom privrednog društva i objavljivanje ove informacije je zakonito, ako ima za cilj da zaštiti javni interes”.

2. Agencija za privredne registre

Agencija za privredne registre je pravno lice, osnovano 2004. godine, Zakonom o agenciji za privredne registre. Kasnije je donet set zakona i podzakonskih akata u Vladi i Parlamentu, kao regulatorni okvir kojim se uređuje vršenje i delatnost Agencije za privredne registre. Poslednji u setu zakona je Zakon o postupku registracije u agenciji za privredne registre (Službeni glasnik RS 99/2011), usvojen posle donošenja i stupanja na snagu Zakona o privrednim društvima.

Agencija za privredne registre je samostalna ustanova, čiji je zadatak da olakša procedure za osnivanje i gašenje privrednih društava i drugih organizacija, koje se po zakonu registruju kod ove agencije i o kojima se vode podaci o delatnosti, vlasnicima, sedištu, i dr.

Osnivanjem i radom Agencije za privredne registre (koja nije poznata kao institucija u ranijem periodu), ostvareni su brojni značajni ciljevi i zadaci, čija je svrha pojednostavljen proces osnivanja i praćenja privrednih subjekata, preko jednog ovlašćenog državnog organa (ranije su ovu funkciju obavljali Privredni, odnosno trgovački sudovi, raspoređeni u regionima), smanjila administrativne prepreke za obavljanje poslovanja, pripremila ambijent za veća strana ulaganja i stvorila uslove za otvaranje većeg broja novih radnih mesta. Agencija za privredne registre je preuzela sprovede-nje reforme u oblasti registracije privrednih subjekata i po prvi put uspostavila sistem registracije finansijskog lizinga i založnog prava na pokretnim stvarima i pravima.

Osnivanjem Agencije za privredne registre predviđeni ciljevi reforme, u potpunosti su ostvareni na sledeći način:

- Administrativne prepreke prema preduzetnicima uklonjene su ustanovljavanjem jedne institucije kao nosioca poslova registracije i vođenja jedinstvene, centralne baze podataka, čime je ustanovljen princip racionalizacije administrativnih funkcija države. Svi registri osnivanjem i početkom rada Agencije sada su se našli na jednom mestu.
- Agencija za privredne registre finansira se iz naknada koje ubira na osnovu registracije i drugih usluga vezanih za korišćenje baze podataka o registrovanim pravnim licima. To, drugim rečima, znači da Agencija nije na budžetu Republike

Srbije, čime je uspostavljen princip samoodrživosti javnih funkcija i to kroz naplatu naknada za pružene usluge. Visina naknada za pružene usluge nije menjana od osnivanja Agencije, čime je ostvaren princip jevtinog pružanja usluga javnog servisa.

- Osnivanjem Agencije izvršeno je usklađivanje zakonodavstva prema evropskim standardima, što je jedan od uslova za pristup naše zemlje Evropskoj Uniji. Prva Evropska direktiva nalaže da svaka zemlja članica osnuje centralni registar, privredni registar ili registar privrednih subjekata. Preporuke EU nalažu da registracija privrednih subjekata postane administrativna funkcija. Agencija nema kontrolne funkcije niti nadležnosti. Kontrola poslovanja privrednih subjekata prepušta se drugim instrumentima (redovnim inspekcijskim nadzorom, obezbeđenjem poštovanja ugovora, efikasnim stečajnim postupkom, kroz efikasan rad pravosudnih organa i td).

Upravljanje. Agencijom za privredne registre rukovode direktor i upravni odbor. Direktora agencije imenuje Vlada Republike Srbije na mandatni period od pet godina. Direktor je poslovodni organ agencije i za svoj rad odgovara Upravnom odboru, kao organu upravljanja, koji bira takođe vlada Srbije. Upravni odbor ima pet članova, od kojih je jedan imenovan na funkciju predsednika upravnog odbora.

Agencija ima danas nadležnost i vodi sledeće registre:

- Privredna društva;
- Preduzetnici;
- Finansijski izveštaji i bonitet;
- Finansijski lizing;
- Založno pravo;
- Javna glasila;
- Udruženja;
- Strana udruženja;
- Turizam;
- Stečajne mase;
- Mere i podsticaji regionalnog razvoja;

- Komore;
- Fondacije i zadužbine;
- Predstavništava stranih zadužbina i fondacija;
- Sportska udruženja, društva i savezi;
- Sudske zabrane;
- Faktoring;
- Ponuđači.

Registar privrednih društava, vodi se od početka agencije sa radom 2005. godine, čime se sa registracije privrednih subjekata u sudskom postupku prešlo na administrativni postupak registracije, sa ciljem ubrzanja postupka i postizanja veće efikasnosti kroz postojanje jedinstvenog, elektronskog sistema registrovanja podataka, koji su od značaja za privredne subjekte i koji su neophodni u svakodnevnom pravnom i poslovnom prometu.

Prelaskom na centralizovani sistem registracije dobijena je jedinstvena, centralizovana, elektronska baza podataka o privrednim subjektima u Republici Srbiji, koja sadrži sve podatke koji su prema zakonu, a u skladu sa direktivama EU predmet registracije, koja je putem Interneta dostupna svim zainteresovanim licima, bez potrebe da dokazuju svoj pravni interes, na brz i jednostavan način.

Registar se vodi kao jedinstvena, centralna i elektronska baza podataka u koji se, u skladu sa zakonom, registruju preduzetnik, privredno društvo, zadruga i zadružni savez, javna preduzeća, ogranak i predstavništvo stranog privrednog društva, kao i drugi oblici organizovanja.

Obavezni podaci koji se dostavljaju Agenciji u Zahtevu za registraciju za privrednih društava su:

- poslovno ime;
- adresa sedišta;
- datum osnivanja;
- matični broj dodeljen od Republičkog zavoda za statistiku koji je istovremeno i registarski broj;
- poreski identifikacioni broj (PIB);

- registarske brojeve dodeljene od Republičkog fonda PIO i Republičkog zavoda za zdravstveno osiguranje;
- vreme trajanja (ako je privredno društvo osnovano na određeno vreme); pravnu formu;
- šifru pretežne delatnosti;
- podatak o zastupniku i granice njegovih ovlašćenja;
- osnovni kapital; udeo i ulog člana privrednog društva;
- procenu vrednosti nenovčanog uloga ili potvrdu nadležnog organa subjekta registracije o proceni vrednosti nenovčanog uloga;
- osnivački akt.

U zavisnosti od vrste subjekta registracije registar sadrži i druge podatke:

O članovima i osnivačima subjekta registracije; zadrugarima; direktoru, odnosno članovima odbora direktora ili izvršnog odbora; predsedniku i članovima nadzornog odbora; predsedniku i članovima upravnog odbora.

Fakultativni podaci u Registru: skraćeno poslovno ime; poslovno ime na stranom jeziku; skraćeno poslovno ime na stranom jeziku; podaci o prokuristi podaci o ogranku; zabeležbe; adresa za prijem pošte; adresa za prijem elektronske pošte; brojevi računa u bankama.

Postupak registracije i brisanja privrednih društava detaljno je uređen Pravilnikom o sadržini Registra privrednih subjekata i dokumentaciji potrebnoj za registraciju. Na dan 15. aprila 2014. godine u Registru privrednih društava aktivno je registrovano 112419 privrednih subjekata.

Registar preduzetnika sadrži podatke o preduzetnicima. Pod preduzetnikom se podrazumeva fizičko lice koje je osnovalo trgovačku ili zanatsku radnju, ugostiteljsku radnju, turističku ili drugu agenciju ili obavlja drugu vrstu delatnosti. Preduzetnik je fizičko lice koje je registrovano i koje radi sticanja dobiti u vidu zanimanja obavlja sve zakonom dozvoljene delatnosti, uključujući umetničke i stare zanate i poslove domaće radinosti. Na preduzetnika se primenjuje Zakon o privrednim društvima kao osnovni izvor prava.

Registar sadrži sledeće podatke o preduzetniku:

- poslovno ime;
- sedište;
- datum i vreme osnivanja;
- matični broj;
- PIB;
- šifru i opis pretežne delatnosti;
- brojeve računa u bankama;
- ime i matični broj vlasnika radnje.

Preduzetnik uz registracionu prijavu osnivanja prilaže dokaz o identitetu preduzetnika – fizičkog lica koje se registruje kao preduzetnik i to fotokopiju lične karte ili pasoša. Ako preduzetnik ne obavlja delatnost pod svojim imenom, već pod imenom nekog drugog lica ili pod nekim posebnim poslovnim imenom, dužan je da registru prijavi taj podatak. Prijava se dostavlja na obrascu, koji se može preuzeti sa sajta Agencije za privredne registre.

Na dan 15. aprila 2014. godine u Registru preduzetnika bilo je registrovano 216170 preduzetnika. Ovo je najbrojniji registar Agencije.

Registar finansijskih izveštaja i podataka o bonitetu. Od 2010. godine poslovi prijema, kontrole, registracije, obrade i objavljivanja finansijskih izveštaja (*završnih računa*), kao i poslovi boniteta, obavljaju se u Agenciji za privredne registre u kojoj je uspostavljen Registar finansijskih izveštaja i podataka o bonitetu pravnih lica i preduzetnika. Agencija za privredne registre je od Narodne banke Srbije (*Službe platnog prometa*), preuzela je predmete, dokumentaciju, arhivu, baze podataka, sredstva za rad, kao i deo informacionog sistema i neophodnu informatičko tehnološku opremu, i nastavlja aktivnosti na unapređenju kvaliteta informacija u zemlji – podizanjem kvaliteta finansijskog izveštavanja i razvojem usluga boniteta, koje su usmerene na:

- povećanje obuhvatnosti;
- prijem finansijskih izveštaja u elektronskoj formi;
- kompletnu automatizaciju postupka prijema i unosa podataka;
- brzu i efikasnu proveru ispravnosti finansijskih izveštaja;

- razvoj i prilagođavanje usluga boniteta savremenim uslovi-
ma poslovanja.

Registar finansijskih izveštaja i podataka o bonitetu pravnih lica i preduzetnika je centralna, javna, elektronska baza podataka iz finansijskih izveštaja i podataka o bonitetu pravnih lica i preduzetnika, na osnovu kojih se sagledavaju rezultati poslovanja i finansijski položaj pravnih lica i preduzetnika, kao i privredna kretanja u Republici Srbiji.

U registru se vode dve međusobno povezane baze podataka – *baza finansijskih izveštaja i baza podataka o bonitetu*.

Finansijski izveštaji predstavljaju strukturirani prikaz finansijskog položaja i poslovnih promena koje su nastale u izveštajnom periodu, sa ciljem da se obezbede informacije o finansijskoj poziciji, performansama, odnosno finansijskom uspehu i promenama finansijske pozicije pravnog lica i preduzetnika, korisne za donošenje ekonomskih odluka širokog kruga korisnika.

U Registru se vodi baza finansijskih izveštaja kao jedinstvena, elektronska baza individualnih podataka iz izvornih finansijskih izveštaja koje su, izvršavajući svoju zakonsku obavezu, pravna lica i preduzetnici koji vode dvojno knjigovodstvo, podneli po više osnova.

Baza finansijskih izveštaja sadrži podatke iz izvornih finansijskih izveštaja za sva pravna lica - privredna društva, zadruge, banke i druge finansijske organizacije, društva za osiguranje, berze i brokersko-dilerska društva, davaoce finansijskog lizinga, društva za upravljanje dobrovoljnim penzijskim fondovima, društva za upravljanje investicionim fondovima, zatvorene/privatne investicione fondove, druga pravna lica i preduzetnike.

Zbirno obrađeni podaci iz finansijskih izveštaja smatraju se zvaničnim podacima o finansijskom položaju i rezultatima poslovanja obveznika na teritoriji Republike Srbije.

Podaci o bonitetu pravnih lica i preduzetnika utvrđuju se na osnovu podataka iz izvornih finansijskih izveštaja i podataka pribavljenih od drugih nadležnih državnih institucija. Standardizovani su i usaglašeni sa direktivama Evropske unije i međunarodnim računovodstvenim standardima i pravilima finansijske analize, što omogućava sveobuhvatno izveštavanje o bonitetu na brz i jednostavan način.

Podaci o bonitetu čine polaznu osnovu za ekonomsku i finansijsku analizu poslovanja privrednih subjekata tokom vremena kao i za sagledavanje njihove uspešnosti poslovanja i finansijskih kapaciteta, odnosno relativnog položaja u odnosu na okruženje i ukupnih privrednih kretanja.

Registar finansijskih izveštaja i podataka o bonitetu predstavlja jedinstveno čvorište potpunih, ažurnih i pravovremenih informacija o privrednim subjektima što doprinosi stvaranju sigurnijeg i povoljnijeg poslovnog ambijenta, smanjenju stepena sistematskog rizika u realnom sektoru i finansijskom sistemu, poboljšanju informisanosti i sigurnosti investitora, povećanju konkurentnosti domaće privrede i podsticanju priliva inostranih investicija.

Registar finansijskog lizinga. Registar finansijskog lizinga je počeo sa radom u okviru Agencije za privredne registre 2005. godine i predstavlja jedinstvenu centralizovanu elektronsku bazu podataka o ugovorima o finansijskom lizingu.

U Registar se upisuju i sve promene podataka o registrovanom ugovoru, zabeležbe spora i drugih podataka o činjenicama i dokumentima koji su od značaja za pravni promet, a koje su u vezi sa registrovanim ugovorom. Ako je ugovor registrovan, niko se ne može pozivati na okolnost da mu podaci sadržani u bazi podataka Registra nisu bili poznati.

Od 2011. godine u Registar finansijskog lizinga upisuju se i ugovori o finansijskom lizingu nepokretnosti.

Predmet registracije su ugovori o finansijskom lizingu pokretnih stvari i nepokretnosti.

Obavezni podaci:

- tačno vreme prijema prijave za registraciju (dan, čas i minut);
- podaci o ugovoru (datum zaključenja, rok na koji je ugovor zaključen, broj pod kojim je zaveden kod davaoca lizinga);
- podaci o ugovornim stranama (davaocu i primaocu lizinga), i to: za fizičko lice:
- ime i prezime; JMBG (broj pasoša i zemlja izdavanja, ukoliko je u pitanju stranac); adresa prebivališta.
- Za pravno lice:
- poslovno ime;

- matični broj (oznaka pod kojom se vodi u stranom registru i naziv registra, ukoliko je u pitanju strano pravno lice);
- adresa sedišta;
- podaci kojima se bliže određuje pokretna ili nepokretna stvar koja je predmet lizinga;
- dan isporuke predmeta lizinga.

Fakultativni podaci: registar može sadržati i druge podatke od značaja za ugovorni odnos, kao što su podaci o ugovoru o isporuci, isporučiocu predmeta lizinga, ostali podaci koji po zakonu predstavljaju obaveznu sadržinu ugovora, kao i drugi podaci od značaja za ugovorni odnos.

Na dan 15. aprila 2014. godine na veb lokaciji Agencije za privredne registre bilo je registrovanih 38288 ugovora o lizingu.

Registar zaloge je počeo sa radom u okviru Agencije za privredne registre 2005. godine i predstavlja jedinstvenu centralizovanu elektronsku bazu podataka o založnim pravima na pokretnim stvarima i pravima. Založno pravo se stiče upisom u Registar zaloge, a pravo prvenstva poverioca koji je svoje založno pravo registrovao određuje se prema vremenu prijema registracione prijave za upis založnog prava u Agenciji za privredne registre.

U Registar se upisuju sve promene podataka o registrovanom založnom pravu, zabeležbe o započetom postupku namirenja, zabeležbe spora, kao i zabeležbe podataka o drugim činjenicama i dokumentima koji su od značaja za pravni promet, a koje su u vezi sa registrovanom zalogom.

Na dan 15. aprila 2014. godine u Agenciji za privredne registre registrovano je 124136 ugovora o založnim pravima na pokretnim stvarima i pravima.

Registar javnih glasila. Registar javnih glasila započeo je sa radom 2009. godine, čime je dobijena mogućnost za formiranje jedinstvene, centralizovane, elektronske baze podataka o medijima. U Registar se upisuje:

- naziv javnog glasila;
- godina osnivanja javnog glasila;
- podaci o katalogizaciji za štampana javna glasila, podaci iz dozvole za emitovanje programa za radio i televizijske programe, odnosno internet adresa za internet javna glasila;

- adresa glavne redakcije;
- datum i vreme registracije;
- naziv i matični broj svakog osnivača;
- podaci o novčanom delu osnovnog kapitala i pregled svih javnih glasila čiji je osnivač;
- podatak o teritorijalnoj distribuciji i dinamici izdavanja, odnosno emitovanja javnog glasila;
- podatak o Internet, elektronskim i drugim formama javnog glasila.

U Registar se mogu registrovati i drugi podaci, i to: broj telefona i faksa; elektronska adresa; web adresa.

Na dan 15. aprila 2014. godine u Registru javnih glasila registrovano je 1313 javnih glasila.

Registar udruženja. Udruženje je dobrovoljna i nevladina neprofitna organizacija zasnovana na slobodi udruživanja više fizičkih ili pravnih lica, osnovana radi ostvarivanja i unapređenja određenog zajedničkog ili opšteg cilja i interesa, koji nisu u suprotnosti sa pravnim poretkom.

Upis udruženja (saveza udruženja) sa sedištem na teritoriji Republike Srbije u Registar je dobrovoljan. Udruženje/savez udruženja stiče status pravnog lica danom upisa u Registar.

Registar udruženja sadrži podatke o udruženju/savezu udruženja i to:

- oblik organizovanja (udruženje ili savez);
- naziv udruženja, odnosno saveza;
- sedište i adresa udruženja, odnosno saveza; oblast ostvarivanja ciljeva udruženja, odnosno saveza;
- datum osnivanja udruženja, odnosno saveza;
- privredna i druge delatnosti koje udruženje, odnosno savez neposredno obavlja; lično ime, prebivalište, odnosno boravište i jedinstveni matični broj građana, odnosno broj putne isprave i državu izdavanja putne isprave zastupnika udruženja, odnosno saveza;
- predviđeno vreme za koje se udruženje, odnosno savez osniva;

- matični broj i poreski identifikacioni broj (PIB) udruženja, odnosno saveza;
- članstvo u savezu ili drugoj asocijaciji u zemlji i inostranstvu;
- datum donošenja, odnosno izmena i dopuna statuta;
- zabeleška o pokretanju postupka za zabranu rada udruženja, odnosno saveza;
- zabrana rada udruženja, odnosno saveza i prestanak udruženja, odnosno saveza.

Na dan 15. aprila 2014. godine u Registru udruženja APR upisano je 22777 udruženja.

Registar udruženja, društava i saveza u oblasti sporta. Na osnovu odredaba Zakona o sportu (2011), Agencija za privredne registre vodi Registar udruženja, društava i saveza u oblasti sporta, kao povereni posao Ministarstva za omladinu i sport, odnosno resornog ministarstva za tu oblast.

Registar udruženja, društava i saveza u oblasti sporta počeo je sa radom 2011. godine. Zakonom o sportu je propisano da se na postupak registracije sportskih organizacija primenjuje Zakon kojim se vrši registracija privrednih subjekata. Na osnovu ovih odredbi na postupak registracije udruženja, društava i saveza u oblasti sporta, od 2012. godine, se primenjuju odredbe novog zakona o privrednim društvima.

Obavezni podaci:

- oblik organizovanja (udruženje, društvo, granski savez, teritorijalni savez, stručno udruženje, druga udruženja i savezi u oblasti sporta);
- naziv;
- sedište i adresa;
- grana sporta;
- datum upisa u Registar;
- podaci o zastupniku – ime i prezime, prebivalište, odnosno boravište i adresa i jedinstveni matični broj građana, odnosno broj pasoša i država izdavanja;
- matični broj i poreski identifikacioni broj (PIB);
- broj računa u banci;

- izmene i dopune statuta;
- predviđeno vreme za koje se udruženje, društvo, odnosno savez osniva;
- članstvo u savezu ili drugoj asocijaciji u zemlji i inostranstvu;
- zabeleška pokretanja postupka za zabranu rada;
- zabeleška zabrane rada;
- podaci o statusnoj promeni;
- podaci o likvidaciji;
- podaci o stečaju;
- kontakt podaci (broj telefona, faksa i internet adresa);
- broj i datum donošenja rešenja o upisu u Registar.

Na dan 15. aprila 2014. godine u Registru APR upisano je 11390 udruženja u oblasti sporta.

Registar turizma. Registar turizma je počeo sa radom 2010. godine, u skladu sa odredbama Zakona o turizmu.

Ovaj Registar, kao jedinstvena, elektronska, centralna, javna baza podataka o registrovanim i evidentiranim subjektima koji obavljaju poslove iz oblasti turizma, značajno doprinosi praćenju, analizi i razvoju turizma, od čega će višestruke koristi imati svi zainteresovani za ovu privrednu granu: domaća i strana fizička lica kao korisnici turističkih usluga, privatni sektor kao pružaoci tih usluga i javni sektor kao kreator politike i strategije turizma u Srbiji.

U Registru turizma se registruju:

- turističke agencije-organizatori putovanja.

U Registru turizma se evidentiraju:

- turističke agencije-posrednici;
- upravljači turističkih mesta;
- turistička mesta;
- turističke organizacije;
- ugostitelji;
- kategorisani i nekategorisani ugostiteljski objekti;
- lica koja pružaju usluge u domaćoj radinosti;

- lica koja pružaju usluge u seoskim turističkim domaćinstvima;
- pružaoci nautičkih usluga;
- kategorisani i nekategorisani objekti nautičkog turizma;
- pružaoci lovno turističkih usluga;
- kategorisani i nekategorisani objekti lovnog turizma;
- turistički vodiči;
- lokalni turistički vodiči;
- turistički pratioci;
- turistički animatori;
- pružaoci specifičnih avanturističkih i sportsko-rekreativnih usluga u turizmu;
- privredni subjekti koji pružaju usluge iznajmljivanja vozila (rent-a-car) i usluge iznajmljivanja vozila sa uslugama vozača (limo servis).

Na dan 15. aprila 2014. godine u Registru turizma APR upisane su 792 turističke agencije.

Registar komora. Na osnovu Zakona o privrednim komorama (2013), Agencija za privredne registre vodi Registar komora, kao povereni posao Ministarstva finansija i privrede.

Registar komora počeo je sa radom 2013. godine.

Sadržina Registra:

- naziv i skraćeni naziv komore;
- sedište i adresa sedišta;
- oblik organizovanja u odnosu na područje odnosno teritoriju u Republici Srbiji za koju je subjekt registracije osnovan ili delatnost zbog koje se vrši udruživanje;
- datum osnivanja;
- matični/registarski broj;
- PIB;
- lično ime, prebivalište, odnosno boravište i jedinstveni matični broj građana, odnosno broj putne isprave za predsednika i za druga lica ovlašćena za zastupanje;

- upis članstva u savezu ili drugoj asocijaciji u zemlji ili inostranstvu;
- kontakt podaci (adresa, elektronska adresa, telefon u fiksnoj i mobilnoj telefoniji, faks);
- zabeležba podataka od značaja za pravni promet.

Na dan 15. aprila 2014. godine u Registru komora APR upisano je 26 komora.

Registar sudskih zabrana. Zakonom o izvršenju i obezbeđenju (2011), vođenje Registra sudskih zabrana je povereno Agenciji za privredne registre.

Registar sudskih zabrana je jedinstvena, centralna elektronska baza podataka u kojoj se čuvaju svi podaci uneti u Registar u skladu sa Zakonom o izvršenju i obezbeđenju. To je javni registar koji sadrži podatke o privremenim merama donetim pre, u toku ili po okončanju sudskog postupka, kojima se zabranjuje otuđenje i opterećenje pokretnih stvari, nepokretnosti ili stvarnih prava na nepokretnostima. U Registar se upisuju i sve izmene i dopune koje se tiču izrečenih privremenih mera. Registar sudskih zabrana je počeo sa radom 2011. godine.

Ustanovljavanjem Registra sudskih zabrana kao jedinstvene, centralne, elektronske baze podataka sva zainteresovana lica na jednostavan i brz način mogu dobiti podatke o privremenim merama zabrane otuđenja i opterećenja pokretnih stvari, nepokretnosti i stvarnih prava na nepokretnostima, što vodi većoj pravnoj sigurnosti.

Registar sudskih zabrana predstavlja evidenciju određenih sudskih zabrana koje su upisane na zahtev izvršnog poverioca u skladu sa Zakonom o izvršenju i obezbeđenju. U Registar se upisuju podaci o sledećim merama obezbeđenja:

- zabrani izvršnom dužniku da otuđi i optereti pokretne stvari čiji je on vlasnik, odnosno pokretne stvari na koje je upravljeno potraživanje;
- zabrani izvršnom dužniku da otuđi ili optereti svoje nepokretnosti ili stvarna prava na nepokretnosti, odnosno nepokretnosti na koje je upravljeno potraživanje;
- Izvršni poverilac je dužan da bez odlaganja zatraži upis u Registar privremene mere zabrane otuđenja i opterećenja pokret-

nih stvari, nepokretnosti i stvarnih prava na nepokretnostima izvršnog dužnika.

Upis ima deklarativan karakter (*službena objava*). Drugim rečima, od trenutka upisa smatra se da su treća lica upoznata sa postojanjem zabrane i niko se ne može pozivati da mu podaci koji su upisani u Registar nisu bili poznati.

Registar ponuđača. Zakonom o javnim nabavkama (2012), vođenje Registra ponuđača povereno je Agenciji za privredne registre. Registar je počeo sa radom 2013. godine.

Registar ponuđača je jedinstvena, centralna, elektronska i javna baza podataka o preduzetnicima i pravnim licima koji ispunjavaju obavezne uslove za učešće u postupku javne nabavke, propisane Zakonom o javnim nabavkama, što znači da u ovaj registar može biti upisan, kao ponuđač, preduzetnik ili domaće pravno lice koje podnetom, propisanom, dokumentacijom dokaže:

- da je registrovan kod nadležnog organa, odnosno upisan u odgovarajući registar;
- da on i njegov zakonski zastupnik nije osuđivan za neko od krivičnih dela kao član organizovane kriminalne grupe, da nije osuđivan za krivična dela protiv privrede, krivična dela protiv životne sredine, krivično delo primanja ili davanja mita, krivično delo prevare;
- da mu nije izrečena mera zabrane obavljanja delatnosti;
- da je izmirio dospеле poreze, doprinose i druge javne dažbine u skladu sa propisima Republike Srbije ili strane države kada ima sedište na njenoj teritoriji;
- Lice upisano u Registar ponuđača nije dužno da prilikom podnošenja ponude, odnosno prijave dokazuje ispunjenost obaveznih uslova za učešće u postupku javne nabavke, propisane Zakonom o javnim nabavkama.

U Registar se upisuju sledeći podaci o ponuđaču:

- matični/registarski broj;
- poreski identifikacioni broj;
- poslovno/registrovano ime i adresa sedišta;
- lično ime i JMBG, odnosno broj pasoša i zemlja izdavanja, ime zakonskog zastupnika ponuđača ako je zakonski zastupnik fizi-

čko lice, poslovno ime i matični broj zakonskog zastupnika ponuđača ako je zastupnik pravno lice.

U Registar se registruje upis ponuđača, promene podataka o ponuđaču, brisanje ponuđača i zabeležbe podataka o ponuđaču koje su od značaja za pravni promet, kao i datum registracije ponuđača, datum promene podataka o ponuđaču i datum brisanja ponuđača iz Registra. Registar sadrži i dokumente na osnovu kojih je izvršena registracija.

Na dan 15. aprila 2014. godine u Registru APR upisano je 2983 ponuđača.

Registar stečajnih masa. Zakonom o stečaju propisano je da Vlada bliže propisuje sadržinu i način upisa i vođenja Registra stečajnih masa. Registar stečajnih masa započeo je sa radom 2010. godine. Registar stečajnih masa jedinstvena, centralizovana, elektronska baza podataka o stečajnim masama stečajnih dužnika u odnosu na koje je stečajni postupak pokrenut i sproveden po odredbama Zakona o stečaju koji se primenjuje od 2010. godine.

U Registar se upisuje:

- poslovno ime, sedište i matični/registarski broj stečajnog dužnika;
- matični broj;
- poreski identifikacioni broj;
- naziv suda, broj i datum rešenja nadležnog suda kojim se utvrđuje postojanje stečajne mase;
- brojevi računa u bankama;
- lično ime i matični broj stečajnog upravnika;
- datum i vreme registracije;
- vrednost stečajne mase (ukoliko je procenjena).

Na dan 15. aprila 2014. godine u Registru stečajnih masa APR upisano je 148 dužnika.

Informisanje javnosti o radu Agencije za privredne registre RS odvija se preko službene internet adrese, preko periodičnih publikacija koje se objavljuju u štampanom obliku i na internetu, preko odgovarajućeg telefonskog broja za pružanje informacija i dr.

3. Preduzetnik

Preduzetnik je subjekt prava. To je fizičko lice koje je registrovano kroz odgovarajuću formu privrednog društva kao osnivač ili jedan od osnivača društva. Cilj preduzetnika je da kroz poslovne aktivnosti koje obavlja ostvari dobit.

Preduzetnik po pravilu osniva samostalnu trgovačku radnju (STR).

U širem smislu, preduzetnik je poslovan čovek koji obavlja neki posao koji je registrovan kod nadležnog registracionog organa države (Agencije za privredne registre) kroz odgovarajući oblik privrednog društva, plaća porez i doprinose i ostvaruje dobit.

U filozofskom smislu, preduzetnik je čovek sa poslovnom vizijom. Stvarnost promišlja na jedan osoben način. Zamislimo jednu veliku livadu sa brežuljcima i potočićem u jednom delu. Dva prijatelja iz detinjstva – jedan poljoprivrednik, drugi poslovan čovek. Poljoprivrednik će imati viziju idealne parcele koja bi mu poslužila za ispašu stoke. Preduzetnik će zamisliti sliku terena za golf, koji će omogućiti rekreaciju za bogatu klijentelu i skoro sigurno sticanje dobiti.

Preduzetnikom se smatra lice koje obavlja brojne delatnosti radi sticanja dobiti, kao što su: privredne aktivnosti (upravljanje privrednim društvom, koje se osniva u jednoj oblasti privrede – proizvodnja, promet, usluge), umetnički i stari zanati, kao i izrada predmeta koji imaju estetsko obeležje narodnog stvaralaštva. Takođe, preduzetnikom se smatra i fizičko lice koje u vidu zanimanja obavlja delatnost slobodne profesije (filmski radnik, estradni radnik – pevač, glumac).

Preduzetnik ima pravo da osnuje privredno društvo i da obavlja delatnost za koju je to društvo registrovano.

Preduzetnikom se ne smatra individualni poljoprivredni proizvođač. Prava i obaveze individualnih poljoprivrednih proizvođača, koji po pravilu imaju mala gazdinstva i bave se različitim oblicima poljoprivredne proizvodnje, angažujući po pravilu porodičnu radnu snagu (proizvodnja stočne hrane, mesa, mleka i proizvoda od mleka, i sl) uređuju se posebnim zakonom.

Ime preduzetnika upisuje se u registar poslovnog društva. Iz tih razloga preduzetnik je pravni subjekt. Takođe, upisuje se njegov

stepen odgovornosti za eventualnu štetu koje privredno društvo kojim upravlja nanese drugim pravnim ili fizičkim licima.

Zakonom o privrednim društvima propisano je u kojim se situacijama preduzetnik kao odgovorno lice sa posebnim ovlašćenjima privrednog društva koje obavlja poslovnu aktivnost, briše iz registra. To su sledeće situacije: smrt; odjava poslovnog društva; neobavljanje poslovne aktivnosti u neprekidnom trajanju od godinu dana; istek vremena (ako se radi o poslovnom društvu koje se osniva na ograničeno vreme) radi obavljanja nekih poslova; kažnjavanje više od tri puta za obavljanje delatnosti za koju privredno društvo nije registrovano; izrečene mere zabrane obavljanja delatnosti zbog neispunjenja uslova za obavljanje te delatnosti, kao i zbog stečaja i likvidacije privrednog društva.

4. Ortačko društvo

Ortačkim društvom naziva se privredno društvo čiji su osnivači dva ili više fizičkih ili pravnih lica, ili fizičkih i pravnih lica, u svojsstvu ortaka društva, radi obavljanja određene poslovne delatnosti pod zajedničkim poslovnim imenom.

Ovaj tip privrednog društva poznat je u tržišnoj privredi i kao pravni oblik i tip ekonomske organizacije postojao je o Zakonu o preduzećima, počev od 1989. godine do donošenja Zakona o privrednim društvima.

Ortačko društvo za nastale obaveze prema trećim licima odgovara celokupnom svojom imovinom. Takođe, osnivači – ortaci (vlasnici društva) odgovorni su za nastale obaveze prema trećim licima privrednog društva koje je osnovano kao ortačko društvo celokupnom svojom imovinom, uključujući ne samo imovinu uloženu u društvo u vidu novca i stvari, nego i imovinu u drugim preduzećima i ličnu svojinu (imovinu koja ne služi sticanju dobiti već zadovoljenju ličnih potreba, kao što su porodične kuće, vikendice, automobili, jahte i sl).

Ovakav tip odgovornosti privrednog društva naziva se potpunom odgovornošću osnivača ili vlasnika, nasuprot delimičnoj odgovornosti, koja postoji kod društva sa ograničenom odgovornošću i kod akcionarskog društva.

4.1. Osnivanje ortačkog društva

Osnivački akt ortačkog društva obavezno sadrži:

- Puno ime i adresu svih fizičkih lica, ortaka društva i poslovno ime i sedište pravnog lica svakog ortaka (kad se radi o ortačkom društvu čiji su vlasnici fizička i pravna lica),
- Poslovno ime i sedište društva,
- Delatnost ili delatnosti društva (ako je ortačko društvo registrovano za obavljanje dve ili više delatnosti),
- Vrste i vrednosti uloga ortaka koju su uneli u ortačko društvo.

Osnivački akt je akt autonomnog prava koji zauzima najviše mesto u hijerarhiji propisa koje ortačko društvo donosi. Primerak osnivačkog akta koji ima formu ugovora obavezno se dostavlja nadležnom registracionom organu prilikom registracije društva.

Ortačko društvo je oblik privrednog društva koji se karakteriše visokim stepenom međusobnog poverenja članova – osnivača i vlasnika društva. Eventualne izmene osnivačkog akta dopuštene su samo u slučaju da se sa tim izmenama saglase svi članovi društva.

Poslovanje društva i upravljanje obično se uređuje posebnim aktom autonomnog prava, koji se naziva ugovorom društva. Ugovor društva je akt autonomnog prava i ima interni karakter, tako da se ne prilaže prilikom registracije društva nadležnom državnim registracionom organu. Ugovor ortaka sačinjava se u pisanoj formi i ima pravnu snagu akta autonomnog prava pošto ga potpiše svaki ortak društva. Eventualne izmene ugovora društva postaju pravno valjane tek kad ih potpiše svaki član društva.

Ugovor ortaka društva, u praksi, jeste najvažniji akt autonomnog prava, kojim ortaci uređuju brojna pitanja i odnose unutar društva i njegov sadržaj je u mnogome ekvivalentan sadržaju statuta, koji imaju akcionarska društva.

4.2. Ulozi ortaka u ortačkom društvu

Član ortačkog društva može unositi u društvo novac, ali i stvari (opremu, objekte, građevinsko zemljište), prava (patente), rad (stručnu spremu; npr. stručnjak za određenu oblast, koji obavlja delatnost za koju je ortačko društvo registrovano. Ako se registruje ortačko društvo za izradu softvera, izuzetan stručnjak za izradu aplikacija u java programskom jeziku može postati suvlasnik, član društva po osnovu uloženog znanja, koje će koristiti u obavljanju poslovne aktivnosti društva). Članovi društva mogu kao vid uloga u društvo unositi i usluge. Na primer, članom društva postaje vlasnik privrednog društva koji obavlja usluge vođenja poslovnih knjiga putem elektronske obrade podataka.

Kad se u društvo unosi kapital koji nije u novčanom obliku, taj vid kapitala članovi društva zajednički procenjuju i procenjenu vrednost iskazuju u novcu. Novčani ulozi i procenjeni ulozi ulagača uneti u drugom obliku upisuju se u osnivački akt ortačkog društva i u ugovor ortaka, kao i u poslovne knjige ortačkog društva i tretiraju se kao udeo u osnivačkom kapitalu svakog člana ortačkog društva.

Ulozi ulagača – ortaka u ortačko društvo su **jednake vrednosti**. Iz ovoga načela proizilazi *da je svaki član ortačkog društva ravnopravan* sa drugim članovima, jer je kroz predviđene forme u društvo uneo srazmernu veličinu kapitala.

3.4. Upravljanje društvom

Odluke o pitanjima koje se odnose na redovnu delatnost društva donose se većinom od ukupnog broja glasova ortaka. Odluke se donose na sednici. O značajnijim pitanjima, kao što su pitanja prijema novih ortaka u članstvo društva, statusne promene (pripajanje, promena poslovnog imena, promena sedišta, i sl) odluke se donose tek pošto se postigne saglasnost svih članova društva.

Poslovođenje ortačkim društvom podrazumeva ovlašćenje za obavljanje pravnih poslova i drugih poslova koji se redovno vrše pri obavljanju delatnosti ortačkog društva.

Poslovođenje društvom poverava se po pravilu jednom od ortaka društva (funkcija direktora). Način izbora poslovnog organa, kao i pitanje da li će poslove poslovođenja obavljati jedno lice – ortak društva ili će taj posao biti poveren svim ortacima, regulisan je osnivačkim aktom i ugovorom ortaka društva.

U praksi, poslovi poslovođenja društvom najčešće se poveravaju jednom članu društva i to kako zbog same prirode poslova i potrebe da budu koncentrisani u jednoj ličnosti, tako i zbog činjenice da bi kolektivno poslovođenje opterećivalo ostale ortake i sprečavalo ih da odgovorno i kvalitetno obavljaju druge poslove i aktivnosti u okviru društva kao ekonomske organizacije.

3.5. Poslovni rezultat i njegova raspodela

Ortačko društvo po pravilu se osniva kao profitna organizacija, vodi poslovne knjige kao profitna organizacija i na kraju poslovne godine usvaja finansijski izveštaj i utvrđuje bilans stanja i bilans uspeha.

Finansijskim izveštajem može se utvrditi dobitak ili gubitak u poslovanju u prethodnoj poslovnoj godini ortačkog društva.

Ortačko društvo koje na kraju poslovne godine u finansijskom izveštaju iskaže dobit, dobit raspodeljuje na jednake delove članovima društva, što je i logično, obzirom da je zakonodavac propisao da su svi uložnici članova, u ma kojoj pojavnosti bili, moraju biti jednaki.

U slučaju da ortačko društvo iskaže gubitak, isti se raspodeljuje na članove društva na jednake delove. To, drugim rečima znači, da je svaki član društva dužan da obezbedi sredstva u iznosu koji se utvrdi i koji njemu ekvivalentno pripada, radi saniranja gubitka i stvaranja uslova za nesmetano obavljanje poslovne aktivnosti društva.

3.6. Raspolaganje ortačkim udelom društva

Članovi ortačkog društva raspoložuju jednakim idealnim udelima kapitala, unetim u društvo. Veze između članova društva su vrlo

čvrste. Ortaci su ljudi koji se međusobno poznaju i imaju visok stepen međusobnog poverenja, tako da je ortačko društvo u principu tip zatvorene ekonomske organizacije, koja se teško dokapitalizuje (povećava osnovni kapital), ili proširuje broj vlasnika.

Iz tih razloga Zakonom o ortačkim društvima je izričito precizirano načelo da ortak ortačkog društva može preneti svoj udeo trećem licu samo uz saglasnost ostalih ortaka.

U slučaju da jedan od članova ortačkog društva odluči da istupi iz društva, dužan je da svoj udeo u kapitalu društva ponudi na prodaju ostalim članovima. Samo u situaciji da ostali članovi društva ne pristanu na otkup dela kapitala člana koji je odlučio da napusti društvo, član društva ima pravo da svoj udeo u kapitalu ortačkog društva ponudi trećim licima, odnosno zainteresovanim preduzetnicima.

Član društva, takođe, može svoj deo udela u kapitalu društva preneti na svoje naslednike i pravne sledbenike i u tom slučaju nema obavezu da traži saglasnost ostalih članova društva.

Član društva može da se povuče dobrovoljno iz društva, podnošenjem pismenog otkaza o povlačenju. Pismeni otkaz o povlačenju ima pravnu snagu ako se podnese najmanje šest meseci pre zakonskog roka za usvajanje godišnjeg finansijskog izveštaja (završnog računa) društva. Razlog je jasan: član društva može proceniti da će finansijski izveštaj o poslovanju društva biti nepovoljan i da može dospeti u obavezu da namiruje potraživanja poverilaca kapitalom kojim raspolaže izvan samog ortačkog društva (zaplena i prodaja njegove privatne i lične imovine), tako da iz tih razloga može pokušati da napusti društvo bez kompenzacije kapitala koji je u njega uneo.

Međutim, teret namirenja potraživanja prodajom i zaplenom kapitala članova društva u takvoj situaciji dodatno bi opteretio ostale članove društva, tako da je zakonodavac sasvim ispravno postavio ovaj vremenski uslov dobrovoljnog otkaza članstva u društvu.

Udeo ortaka koji istupi iz ortačkog društva raspodeljuje se ostalim ortacima društva na jednake delove.

3.7. Prestanak ortačkog društva

Zakonom su precizno definisani razlozi usled kojih može doći do prestanka postojanja ortačkog društva:

1. Istekom vremena na koje je osnovano (ako je kao privredno društvo osnovano na određeno vreme) ili ispunjenjem cilja osnivanja,
2. odlukom ortaka – članova društva o prestanku,
3. stečajem društva, odnosno prodajom njegove imovine usled neispunjenja obaveza prema poslovnim partnerima, poveriocima i državi,
4. Ne vršenjem poslova za koje je registrovano u periodu od dve godine,
5. sudskom odlukom o prestanku,
6. nastupanjem bilo kojeg drugog događaja određenog osnivačkim aktom ili ugovorom ortaka društva koji ima za posledicu prestanak društva.

Registracija prestanka postojanja ortačkog društva konstatuje se u Registru koji vodi odgovarajući državni organ i kod kojeg je društvo registrovano.

5. Komanditno društvo

Komanditno društvo je tip privrednih društava koje osnivaju dva ili više fizičkih ili pravnih lica u svojstvu ortaka, radi obavljanja određene delatnosti, pod zajedničkim poslovnim imenom, od kojih najmanje jedno lice odgovara neograničeno za svoje obaveze (komplementar), a najmanje jedno lice odgovara ograničeno do visine svog ugovorenog uloga (komanditor).

U pogledu odgovornosti komanditnog društva kao pravnog subjekta utvrđeno je da ovaj tip ekonomskih društava odgovara za svoje obaveze prema trećim licima celokupnom svojom imovinom.

Iz rečenog proizilazi da je komanditno društvo takav tip privrednih društava kod kojeg se razlikuju dve vrste članova društva.

Komplementarima nazivamo članove komanditnog društva koji odgovaraju za obaveze toga preduzeća neograničeno. Drugim rečima, komplementari odgovaraju ne samo sredstvima koja predstavljaju osnivački ulog društva, nego i drugim sredstvima kojima raspolažu, a koja se sastoje iz nekretnina, novčanih sredstava na računu banaka, udela u vlasništvu drugih preduzeća, itd.

Kad se, dakle, obaveze preduzeća prema poveriocima ne mogu namiriti iz osnovnog kapitala komanditnog društva, postupak namirivanja se prenosi na imovinu komplementara.

Komanditorima nazivamo članove komanditnog društva koji za obaveze društva prema poveriocima odgovaraju samo sredstvima koja su uložili u to društvo. Njihova ostala pokretna i nepokretna imovina ne može biti predmet tereta.

Istorijski posmatrano, komanditna društva jesu najstariji tip ortakih društava. Vode poreklo iz srednjeg veka. Plemići i sveštenici, *idejno* privrženi prirodnoj privredi, ponekad su pokazivali želju da se okušaju u poslovima trgovine koja je cvetala u gradovima. Oni su, kao pripadnici imućnijih društvenih slojeva, raspolagali solidnim bogatstvom i bili su u mogućnosti da deo toga bogatstva ulože u trgovinu, tako što bi poveravali deo novca trgovcima. Trgovci su po obavljenom poslu dobit delili sa zajmodavcem. Na taj način stvaran je ortakluk između javnog partnera (komplementara) oličenog u trgovcu koji je u transakcijama odgovarao celokupnim svojim imetkom i, s druge strane, plemića (tajnog partnera -

komanditora), čiji je rizik bio limitiran kapitalom koji je pozajmio trgovcu.

Komanditno društvo je oblik privrednog društva koji je i danas atraktivan, naročito u situacijama kad jedno ili više lica (poslovnih ljudi) želi da se bavi poslovnom aktivnošću, da sami upravljaju preduzećem i odgovaraju za njegove obaveze celokupnom imovinom, ali nemaju dovoljno materijalnih sredstava za početak rada. Nedostatak sredstava može se obezbediti osnivanjem komanditnog društva, pri čemu deo osnivača (komanditori) ne učestvuju u snišenju rizika sredstvima iznad uloženih u to društvo, a ne moraju učestvovati ni u upravljanju društvom. Interes komanditora sastoji se u tome da steknu pravo na deo dobiti koji se u društvu ostvari po utvrđivanju bilansa stanja i bilansa uspeha.

Ni kod ovoga tipa privrednog društva zakonodavac nije predvideo obavezu deponovanja određenih novčanih sredstava pre upisa u sudski registar i faktičkog početka rada, niti je odredio minimalni osnovni kapital kojim društvo prilikom osnivanja mora da raspolaže. Ovo je i razumljivo jer se radi o tipu ortačkog društva koje se zasniva s jedne strane na velikom poverenju koje među članovima postoji, a s druge strane radi se o preduzeću koje nastaje ugovorom koji se donosi u formi pisanog akta, gde su podaci o ulozima svih članova društva svima poznati i dostupni.

Osnivački akt ortačkog društva je konstitutivni akt ove vrste privrednih društava, zakonom sadrži propisanu formu i elemente i predaje se prilikom registracije privrednog društva Agenciji za registraciju privrednih društava.

Osnivački akt komanditnog društva sadrži obavezno:

- puno ime i prebivalište svakog fizičkog lica i poslovno ime i sedište pravnog lica komplementara i komanditora, kao i označenje svojstva ortaka (ko su od osnivača komplemenrtari, a ko su komanditori),
- Poslovno ime i sedište društva,
- Vrstu i vrednost uloga svakog ulagača,
- Delatnost ili delatnosti za koje je komanditno društvo registrovano,

Ako postoje potrebe ili razlozi, može se menjati sadržaj Osnivačkog akta komanditnog društva, tako što će se neki podaci menjati, neke odredbe brisati ili dodavati. Zakonodavac je propisao da eventual-

ne izmene mogu biti izvršene tek ako se sa njima saglase svi članovi društva.

Drugi po snazi akt autonomnog prava komanditnog društva, kojim se uređuju odnosi unutar ortaka-suvlasnika, organizacija i upravljanje društvom, kao i druga pitanja naziva se ugovorom ortaka društva.

Ugovor ortaka društva nije obavezan akt autonomnog prava za komanditna društva, jer zakonodavac kaže da društvo "može da ima" ugovor ortaka, a nije ni obavezno prilaganje takvog akta prilikom registracije komanditnog društva registracionom državnim organu.

Ugovor ortaka društva zaključuju svi komplementari i komanditori. To znači da se jedno lice ne može javiti u ulozi osnivača komanditnog društva, jer ugovor jeste akt slobodne volje, zaključen između najmanje dva lica. U praksi, komplementara je manje nego li komanditora, jer se radi o izuzetnoj odgovornosti i, prema tome, visokom stepenu poverenja koje mora postojati između njih. Zna se da što je veći broj učesnika u jednoj stvari, disciplina popušta.

Ugovor obavezno sadrži vrstu i visinu sredstava koja u društvo unosi svaki član. I ovde je dopušteno da pored novčanih sredstava članovi mogu unositi stvari, lični rad i usluge. Nenovčana sredstva se procenjuju i iskazuju u novčanom obliku. Član društva ne može smanjiti svoj ulog u društvu dok ono postoji. Ulog je deo osnovnog kapitala komanditnog društva kojim ono slobodno raspolaze.

Ugovorom o osnivanju društva obavezno se uređuje način raspodele dobiti među članovima društva. Dobit koja pripada komanditorima srazmerna je veličini kapitala uloženog u društvo. Međutim, komplementari obično imaju i veći udeo u dobiti, jer je i njihov rizik veći. Istim ugovorom uređuje se i izmirenje obaveza nastalih usled ustanovljenog gubitka po završnom finansijskom izveštaju.

U svakom slučaju, ugovor ortaka društva sačinjava se u pisanoj formi i potpisuju ga svi ortaci –suvlasnici društva, bez obzira na prihvaćen stepen odgovornosti kompanije čiji su suvlasnici.

5.1. Ulozi ortaka komanditnog društva

Ulozi ortaka komanditnog društva mogu imati različit oblik. Na neki način podrazumeva se da se radi o novčanim ulozima, pošto je novac sveopšti ekvivalent razmenljiv za svaku robu ili uslugu, tako da novcem lako nabavljaju opremu i druge stvari koje su neophodne za formiranje osnivačkog kapitala i za pokretanje poslovnih procesa za koje je društvo osnovano.

Međutim, i kod ovog tipa privrednih društava podrazumevaju se i druge vrste, tzv. nenovčanih uloga, jer je novac sve – a ponekad nije sve u novcu. Članovi komanditnog društva svoje uloge mogu unositi u formi stvari (opreme, objekata, vozila, obradivog zemljišta), ali i u formi znanja koje je visoko stručno i specifično i za kojim postoji potreba u okviru planiranih poslovnih aktivnosti komanditnog društva. Na primer, osniva se komanditno društvo za oblast lečenja zuba. Profesija oralnih hirurga je retka, a malo je iskusnih profesionalaca. Takvom stručnjaku može biti priznat status člana društva na osnovu znanja koje unosi u novo privredno društvo, a koje je u vezi sa delatnošću za koju je registrovano.

Nenovčana ulaganja procenjuju zajednički svi osnivači – članovi društva.

5.2. Raspolaganjem udela u komanditnom društvu

Komplementari i komanditori ograničeno raspolazu svojim udelom u komanditnom društvu. To u praksi znači da udeo ne mogu jednostavno ustupiti trećem licu, koje postoji izvan društva kao celine, tako što će ga prodati na tržištu ili što će ga pokloniti.

Član društva ne može svoj ulog u društvo preneti na treće lice. Ulog se može preneti na treće lice samo izuzetno i to po odobrenju svih ostalih članova društva. Međutim, ulog se bez ikakvih prepreka može preneti na neko od lica - članova društva. Upravo se na osnovu ovih karakteristika u pravu raspolaganja sopstvenim ulogom, komanditno društvo svrstava u red *društva lica*.

5.3. Upravljanje – poslovođenje komanditnim društvom

Upravljanje (poslovođenje) komanditnim društvom regulisano je Zakonom o privrednim društvima, Osnivačkim aktom u formi ugovora komanditnog društva i Ugovorom ortaka društva.

Zakonom je uređeno da se na funkciji direktora komanditnog društva ne može naći član društva koji je u statusu komanditora, odnosno čija odgovornost za slučaj da društvo zapadne u teškoće nije potpuna.

Organ poslovođenja društvom može biti, izričito se u zakonu kaže, lice koje u društvu ima status komplementara.

Komanditor ne može ni u jednoj situaciji zastupati komanditno društvo prema trećim licima.

5.4. Statusne promene komanditnog društva

Ako u praksi iz komanditnog društva istupe svi komplementari, komanditori mogu u roku od tri meseca doneti odluku o statusnoj promeni komanditnog društva, odnosno o njegovoj transformaciji u društvo sa ograničenom odgovornošću ili u akcionarsko društvo.

Kad se dogodi da iz komanditnog društva istupe svi komplementari, a komanditori ne pokrenu postupak za statusnu promenu u roku od tri meseca, pokreće se postupak za likvidaciju (gašenje) komanditnog društva kao pravnog subjekta pred nadležnim državnim organom (trgovački sud).

U praksi, se, međutim, može dogoditi da iz društva istupe svi komanditori (suvlasnici sa ograničenom odgovornošću), a da komplementari ostanu u svojstvu komplementara. Takvo komanditno društvo bez komanditora u svom sastavu nema više zakonskog osnova da postoji i mora promeniti svoj pravni oblik. Komplementari mogu tada preduzeti pravne radnje radi preregistracije komanditnog društva u ortačko društvo, kao pojavni oblik privrednih društava. Komplementari tada dobijaju status preduzetnika.

Obe vrste promene pravnog i faktičkog statusa komanditnog društva nisu privatna stvar njegovih vlasnika. One se moraju sprovesti prema propisanom postupku preko nadležnog državnog registraionog organa i sve izmene moraju se uneti u odgovarajuća osnivačka akta.

6. Društvo sa ograničenom odgovornošću

Društvo sa ograničenom odgovornošću jeste privredno društvo koje osniva jedno ili više pravnih ili fizičkih lica, ili pravna i fizička lica zajedno, u svojstvu članova društva, radi obavljanja određene delatnosti, pod zajedničkim poslovnim imenom.

Ovako određeno u Zakonu o privrednim društvima, društvo sa ograničenom odgovornošću predstavlja atraktivan pravni i ekonomski oblik organizovanja privrednog društva u našoj zemlji. Veliki broj preduzetnika odlučio se upravo za ovaj oblik organizovanja privrednog društva.

U praksi, društvo sa ograničenom odgovornošću može osnovati jedan preduzetnik (jednočlano društvo), a mogu se u ulozi osnivača pojaviti više preduzetnika, udruživanjem kapitala izraženog u novcu, stvarima, pravima, uslugama ili u znanju.

Treba takođe imati u vidu da se u ulozi osnivača mogu naći fizička i pravna lica. Dakle, ne samo preduzetnici, pojedinci, koji prema Zakonu o privrednim društvima poseduju pravni subjektivitet, nego i pravna lica – druga privredna društva ili državni organi.

Društvo sa ograničenom odgovornošću može se osnovati radi obavljanja bilo koje od privrednih delatnosti (usluge, proizvodnja i promet).

6.1. Odgovornost prema trećim licima

Društvo sa ograničenom odgovornošću odgovara za svoje obaveze celokupnom imovinom. Član društva ne odgovara za obaveze društva prema trećim licima veće od iznosa koje je uneo u to privredno društvo (delimična odgovornost). Otud i naziv za ovaj tip privrednog društva – *društvo sa ograničenom odgovornošću*.

Broj članova – suvlasnika privrednog društva registrovanog kao društvo sa ograničenom odgovornošću ne može biti veći od pedeset.

Društvo sa ograničenom odgovornošću može imati jednog člana i tada se registruje kao jednočlano društvo sa ograničenom odgovornošću.

Izuzetno, zakon dozvoljava da se broj članova društva može vremenom udvostručiti. To znači da je gornja granica – sto članova društva. Ovo je razumljivo, jer društvo koje deluje na tržištu povećanjem broja članova može uvećati osnovni kapital. Ali ako se broj članova društva poveća na više od sto – društvo je dužno da promeni svoj pravni status u roku od godinu dana i registruje se kao zatvoreno akcionarsko društvo.

6.2. Autonomna akta društva

Članovi društva, suvlasnici, odnose u društvu regulišu slobodno, donošenjem autonomnih akata, u skladu sa Zakonom o privrednim društvima i drugim propisima Republike Srbije.

Od autonomnih akata, društvo sa ograničenom odgovornošću ima obavezno:

- osnivački akt društva,
- ugovor članova društva.

Osnivački akt društva donosi se činom osnivanja i primerak akta sa potpisima i personalnim podacima osnivača podnosi se registracionom organu (Agenciji za registraciju privrednih društava Republike Srbije).

Zakonodavac je propisao obavezni sadržaj osnivačkog akta:

1. Puno ime i adresa svakog osnivača, pravnog ili fizičkog lica, puno i skraćeno poslovno ime društva,
2. Sedište društva (mesto, adresa i broj),
3. delatnost za koju se registruje,
4. Iznos osnovnog kapitala društva i iznos, vrstu i vrednost svakog osnivača i opis vrste i vrednost nenovčanog uloga,
5. Ukupan iznos troškova osnivanja,
6. Odobrene posebne pogodnosti licu – osnivaču i članu društva koje je učestvovalo u njegovom osnivanju. Na primer, da može obavljati poslove poslovođenja društvom (direktor),

Osnivački akt može sadržati i druge odredbe, kojim članovi društva regulišu međusobne obaveze i odgovornosti za poslovođenje privrednim društvom.

6.3. Ugovor članova društva

Ugovorom članova društva regulišu se pitanja vezana za poslovanje društva i za upravljanje.

Isto kao osnivački akt, ugovor članova društva donosi se u pismenoj formi, iz razloga da ne bi bilo pogrešnih interpretacija i nesporazuma o postignutim dogovorima među članovima društva, što je slučaj, kao što smo videli, i sa svim drugim pravnim oblicima privrednih društava o kojima je bilo reči u ovoj knjizi.

Zakonodavac je propisao pravnu materiju koja se reguliše ugovorom članova društva:

1. Obaveze članova društva na dodatne uloge pored osnovnih uloga, kao i obaveze o posebnim naknadama i posledicama u slučaju neispunjenja takvih obaveza,
2. Način prenosa udela člana društva na druga fizička i pravna lica (kad član društva odluči da istupi iz društva i proda svoj udeo),
3. Način ostvarivanja prava glasa članova društva ili prava na dividendu,
4. Postupak donošenja poslovnih odluka članova društva, uključujući i pretpostavljene situacije koje bi mogle da dovedu do blokade u donošenju odluka,

Ugovor članova društva sa ograničenom odgovornošću ne podnosi se registracionom organu prilikom registracije novog privrednog subjekta. On ima značaj za uređenje međusobnih odnosa vlasnika i za rešavanje u sporovima vlasnika u slučaju da nastaju konflikti koji se mogu rešiti jedino pred nadležnim sudom. Sud donosi presudu zasnovanu na pozitivnom zakonodavstvu države, respektujući odredbe osnivačkog akta i ugovora članova društva.

6.4. Ulozi članova društva i knjiga udela

Ulog u društvo sa ograničenom odgovornošću može biti novčani i nenovčani. Pod nenovčanim ulogom podrazumevaju se stvari, kao što su: oprema, objekti, zemljište, vozila i sl. Takođe, pod nenovčanim ulogom podrazumeva se i izvršeni rad, odnosno stručna sprema, kao i pružene usluge društvu.

Za razliku od ortačkog društva, zakonodavac je kod ove forme privrednih društava labaviji, tako da ostavlja mogućnost da ulozi članova društva ne moraju biti jednake vrednosti.

Član društva sa ograničenom odgovornošću stiče udeo u osnovnom kapitalu društva srazmerno vrednosti uloga.

Vrsta i visina uloga u društvo obavezno moraju biti precizirani u osnivačkom aktu društva. U toku postojanja društva sa ograničenom odgovornošću, članovi društva na sednici skupštine mogu doneti odluku o dodatnim ulaganjima i uvećanju osnivačkog kapitala. Odluka obavezuje sve članove. Član koji ne izvrši odluku o dodatnim ulaganjima u roku koji je definisan, može odgovarati društvu za pričinjenu štetu koja je time nastupila.

Udeli članova društva nisu hartije od vrednosti. To znači da se ovaj tip privrednog društva suštinski razlikuje od akcionarskog društva. Dakle, član društva ne pribavlja nikakve pismene potvrde o vrsti i novčanoj vrednosti svog udela, nego se taj podatak obavezno upisuje u osnivački akt društva sa ograničenom odgovornošću i u odgovarajući registar prilikom registracije društva kao pravnog i privrednog subjekta.

Društvo svakom članu društva izdaje potvrdu kao dokaz članstva i njegovog udela, što je po pravilu regulisano osnivačkim aktom i ugovorom članova društva kao i knjigom udela.

Prema tome, članovi društva kao suvlasnici o veličini i vrsti kapitala (procenjenog u novcu) dobijaju pismenu potvrdu o udelu u osnovnom kapitalu društva. Treba praviti razliku između potvrde udela u osnovnom kapitalu društva sa ograničenom odgovornošću i akcije, kao vrednosnog papira koji dobijaju akcionari. Potvrda o veličini udela glasi na ime i po pravilu nije vrednosni papir.

Knjiga udela reguliše detaljno pitanje udela svakog ulagača. Moguće je da jednim udelom raspolaže veći broj lica. Jedno lice službeno predstavlja ostale suvlasnike jednog udela u društvu.

Knjiga udela jeste značajan akt autonomnog prava. Ne predaje se prilikom registracije Agenciji za registraciju privrednih društava, ali je obaveza društva da je drži kao poslovnu knjigu u prostorijama gde se nalazi sedište društva.

Zakonodavac je propisao obavezni sadržaj knjige udela, kao veoma važnog akta autonomnog prava:

1. Poslovno ime društva; ime i prebivalište svakog člana društva ponaosob,
2. sedište i poreski identifikacioni broj svakog člana društva,
3. iznos ugovorenog i uplaćenog uloga i visina eventualnih sporednih uloga, uplaćenih pored osnovnog uloga docnije,
4. broj ili procenat glasova u organima upravljanja društvom svakog uloga.

Društvo sa ograničenom odgovornošću u obavezi je da izvrši u registru privrednih subjekata svaku promenu nastalu u knjizi uloga, kojom se povećava ili smanjuje ulog ulagača – članova društva. Ovim se vrši delimična promena registracije društva u delu koji se odnosi na članove društva i njihove depozite, odnosno uloge.

6.5. Obaveza deponovanja novčanih sredstava pre početka rada društva

Zakonodavac je za ovaj tip privrednih društava predvideo obavezu deponovanja određenih novčanih sredstava na računu društva, pre otpočinjanja poslovne aktivnosti (rada). Ovo je urađeno iz razloga što se ovde radi o otvorenijem tipu privrednog društva, koje odgovara za slučaj nanošenja štete drugim pravnim subjektima do visine kapitala kojim raspolaže. Novčani iznos služi kao neka vrsta garancije da društvo pored osnovnog kapitala u stvarima (opremi, objektima, zemljištu, hartijama od vrednosti, patentima i dr) može iz toga dela namiriti poverioce u slučaju likvidacije.

Novčani deo uloga je relativno mali i iznosi 500 evra u dinarskoj protivrednosti, i to polovina te sume mora se deponovati na račun društva pre otpočinjanja poslovne delatnosti, a druga polovina najdocnije dve godine od početka poslovne aktivnosti.

U poređenju sa zakonodavnom praksom iz ranijeg perioda, koja je bila uređena Zakonom o preduzećima, ovde se radi o daleko

manjim ulozima. Zakonom o preduzećima bila je predviđena minimalna novčana suma kao depozit od dve i po hiljade evra u dinarskoj protivvrednosti za ovakav tip preduzeća.

Daleko veći depozit važi kod osnivanja finansijskih organizacija i osiguravajućih društava, kod kojih su i rizici u poslovanju veći. Tako, na primer, propisima koji regulišu osnivanje banaka nalaže se osnivaču da pre započinjanja poslovne aktivnosti obavezno deponuje kod Narodne banke Srbije devizna sredstva u iznosu od 10 miliona evra. Ova sredstva služe za namirenje poverilaca u slučaju da banka, formirana kao akcionarsko društvo, posluje sa gubitkom i bude likvidirana.

6.6. Upravljanje društvom

Uopšte uzev, ovde važi princip da veličina kapitala koju je član društva uložio u to društvo, srazmerna je njegovom udelu u upravljanju društvom. Veličina kapitala je takođe osnovica prema kojoj se utvrđuje učešće u dobiti i podeli likvidacionog viška svakog člana društva ponaosob.

6.7. Osnovna prava članova društva

Zakonom je regulisano da se udeo člana društva može bez posebnog odobrenja organa društva sa ograničenom odgovornošću slobodno prenositi i to na sledeća fizička i pravna lica:

1. drugom članu društva ili društvu kao pravnom licu,
2. bračnom drugu prenosioca ili licu koje je sa vlasnikom uдела u krvnom srodstvu (bratu, sestri, pretku, potomku ili bračnom drugu potomka),
3. nasledniku posle smrti člana društva u ostavinskoj raspravi.

Ako član društva želi da otuđi (proda) svoj udeo kapitala u društvu, dužan je da ga najpre ponudi ostalim članovima društva. Tek ako niko od ostalih članova društva ne prihvati ponudu i ne kupi udeo člana koji napušta društvo, član društva može ponuditi prodaju udela trećem licu, tj. bilo kojem fizičkom ili pravnom licu koje poznaje ili putem javne prodaje, oglašavanjem u štampi i drugim oblicima javnog oglašavanja.

6.8. Pravo isplate dobiti

Direktor ili upravni odbor društva na kraju poslovne godine podnose godišnjoj skupštini članova društva završni finansijski izveštaj o poslovanju. Izveštaj sadrži bilans stanja i bilans uspeha privrednog društva.

Ako je društvo sa ograničenom odgovornošću poslovalo sa dobitkom, članovi društva imaju pravo na isplatu dela dobiti, srazmerno njihovom učešću u kapitalu društva.

Dobit koja se isplaćuje članovima društva na kraju poslovne godine naziva se dividendom.

6.9. Skupština članova društva

Skupština članova društva je kolegijalni organ upravljanja društvom sa ograničenom odgovornošću. Sačinjavaju je svi članovi društva.

Veoma je širok spektar pitanja o kojima skupština odlučuje. U načelu, ova pitanja su uređena Zakonom o privrednim društvima, osnivačkim aktom i ugovorom članova društva.

Neka od važnijih pitanja precizirana su u Zakonu o privrednim društvima:

1. izbor i razrešenje direktora i članova upravnog odbora i utvrđivanje njihove naknade za obavljanje poslova poslovođenja društvom;
2. usvajanje finansijskih izveštaja i donošenje odluke o vremenu i iznosu isplate članovima društva;
3. povećanju i smanjenju osnovnog kapitala društva, sticanju sopstvenog udela kao i povlačenju udela, kao i o emisiji hartija od vrednosti;
4. isključenju članova društva i prijemu novih članova, kao i o prenosu udela člana društva na treća lica;
5. statusnim promenama, pripajanju, promeni pravnog statusa i prestanka društva (gašenje);
6. sticanju, prodaji, davanju u zakup, zalaganju ili drugom raspolaganju imovinom velike vrednosti;

7. izmeni osnivačkog akta ili ugovora članova društva;
8. donošenju poslovnika o radu u pismenoj formi;
9. drugim pitanjima utvrđenim osnivačkim aktom ili ugovorom članova društva koji su u delokrugu skupštine društva.

Društvo sa ograničenom odgovornošću sa jednim članom (jednočlano društvo sa ograničenom odgovornošću) vrši ovlašćenja iz nadležnosti skupštine društva na način kako je to predviđeno Zakonom o privrednim društvima. To drugim rečima znači da sve nadležnosti skupštine društva sa ograničenom odgovornošću, o kojima je napred bilo reči, a odnose se na višečlana društva, važe i za jednočlano društvo sa ograničenom odgovornošću.

Član jednočlanog društva sa ograničenom odgovornošću sastavlja i potpisuje zapisnik skupštine, kao i odluke iz delokruga skupštine, utvrđene Zakonom o privrednim društvima i zapisnik upisuje u knjigu odluka društva.

Sednice skupštine članova društva sa ograničenom odgovornošću sazivaju se po potrebi. Obavezno se sazivaju u slučajevima koji su propisani zakonom o privrednim društvima, osnivačkim aktom društva i ugovorom članova društva.

U ulozi sazivača skupštine članova društva pojavljuju se poslovodni, odnosno rukovodni organi: direktor ili upravni odbor društva.

Sednice skupštine članova društva sa ograničenom odgovornošću po pravilu se održavaju u mestu gde je sedište društva. Sedište društva nalazi se u mestu koje je upisano u registar privrednog društva i po pravilu se nalazi na adresi gde poslove obavljaju rukovodni organi (direktor, upravni odbor).

Redovne sednice skupštine održavaju se radi usvajanja završnog finansijskog izveštaja, na kraju poslovne godine.

Sednice skupštine članova društva sa ograničenom odgovornošću koje se održavaju između godišnjih skupština su vanredne.

Inicijativu za sazivanje vanredne sednice skupštine društva može podneti član društva, direktor ili upravni odbor.

Kad zahtev za sazivanje vanredne sednice skupštine članova društva podnose članovi društva, onda ti članovi moraju imati najmanje deset procenata glasačkih prava, po osnovu udela u osnovnom kapitalu društva.

Sednice skupštine članova društva sazivaju se u pismenoj formi, i to najkasnije petnaest dana pre termina za održavanje sednice. Saziv sa dnevnim redom upućuje se svim članovima društva poštom ili elektronskom poštom.

Rok od petnaest dana ostavljen je da bi se članovi društva uredno obavestili, odložili neke svoje već planirane obaveze i pripremili za dnevni red, koji je predložen od strane sazivača.

Uz poziv za sednicu i predložen dnevni red, dostavljaju se predlozi odluka iz tačaka dnevnog reda, kao što je predlog odluke o promeni autonomnih akata društva, predlozi ili opisi ugovora koje skupština članova društva odobrava, periodični finansijski izveštaji o poslovanju društva, izveštaji direktora ili upravnog odbora i izveštaji revizora.

Sednice skupštine članova društva započinju izjašnjavanjem prisutnih o predloženom dnevnom redu. Dnevni red skupštine članova društva može se dopuniti i izmeniti. Član društva koji prisustvuje skupštini može predložiti dopunu dnevnog reda i svoj predlog može obrazložiti na početku zasedanja skupštine. Ako se sa predlogom slože ostali članovi skupštine, dnevni red se proširuje.

6.9.1. Donošenje odluka na skupštini društva

Za održavanje sednice skupštine članova društva potrebna je nadpolovična većina članova društva, koja sačinjava kvorum (zakonom utvrđen minimum prisutnih članova koji mogu donositi punovažne odluke).

Ako na sazvanu sednicu ne dođe polovina članova društva i ne formira se kvorum, sednica se odlaže i zakazuje se nova. Nova sednica skupštine društva mora se održati najranije deset, a najkasnije trideset dana od dana odlaganja sednice zbog nedostatka kvoruma.

Ponovljena sednica skupštine može donositi punovažne odluke i ako joj prisustvuje trećina članova društva, pošto se kvorumom u ovoj situaciji smatra prisustvo i odaziv trećine članova društva.

Ovo je značajno zbog toga što društvo može brojati i sto članova. Po pravilu se radi o preduzetnicima, koji imaju interes i kapital u drugim poslovnim društvima i veoma često ne mogu usled obaveza prisustvovati sednici skupštine. S druge strane, vanredna sednica

skupštine društva obično se saziva kad za to postoje važni razlozi i kada je u relativno kratkom roku potrebno doneti značajne odluke za dalje obavljanje delatnosti društva kao ekonomske organizacije i pravnog subjekta. Iz tih razloga zakonodavac je za ponovljeni saziv skupštine smanjio kvorum, tj. kvalifikovanu većinu za donošenje punovažnih odluka sa pedeset procenata članova društva na jednu trećinu.

Način rada skupštine društva bliže se utvrđuje posebnim aktom autonomnog prava – poslovníkom o radu skupštine. Poslovník se donosi na skupštini većinom glasova u pismenoj formi i ima trajnu važnost.

Sednicom skupštine društva predsedava predsedavajući. Predsedavajući je jedan od članova skupštine društva sa ograničenom odgovornošću. Po pravilu, može se birati na početku sednice skupštine. O diskusiji i usvojenim odlukama na skupštini vodi se zapisnik. Zapisničara imenuje predsedavajući skupštine, kao i dva člana iz reda članova skupštine društva koji overavaju zapisnik, kao i članove komisije za glasanje, ako je na dnevnom redu sednice izjašnjavanje članova o nekim pitanjima.

Zapisnik skupštine društva sadrži podatke o: predsedavajućem, prisutnima (spisak prisutnih), zapisničaru i licima za overu zapisnika i za sprovođenje glasanja, broju glasova za odluku, kao i o broju glasova uzdržanih i članova društva koji su bili protiv predložene odluke, kao i dokazi za sazivanje skupštine.

Direktor i članovi upravnog odbora društva po pravilu prisustvuju sednici skupštine društva. Naime, poslovodni tim društva je najupućeniji u problematiku koja je na dnevnom redu sednice, tako da svojim učešćem i diskusijom članovi poslovodnog tima mogu u znatnoj meri uticati na donošenje ispravnih odluka.

Za donošenje odluka dovoljna je prosta većina (pedeset procenata prisutnih članova društva), osim kada se radi o odlukama koje imaju dalekosežne posledice, kada se traži saglasnost svih članova društva. To su najčešće odluke koje se odnose na statusne promene (pripajanje, prestanak rada, promena sedišta, promena poslovnog imena, povećanje ili smanjenje osnovnog kapitala, raspodela dobiti, itd).

Na sednicama se po pravilu o predloženim odlukama glasa javno, dizanjem ruke prisutnih članova. Izuzetno, na sednici se na predlog najmanje 10% članova društva može doneti odluka da se o određenom pitanju obavi tajno glasanje.

6.9.2. Sednice društva putem video konferencija

Zakonodavac je imao u vidu dostignuća i praksu u oblasti komunikacionih tehnologija, kao i činjenicu da su članovi društva poslovni ljudi i da su često na putu, radi obavljanja brojnih poslovnih obaveza. U tom smislu omogućeno je da se sednice društva sa ograničenom odgovornošću održavaju putem video konferencija, uz oslanjanje na Internet infrastrukturu.

Ovde postoje jasna ograničenja: sednice putem video konferencija mogu se održavati u društvima sa ograničenom odgovornošću koja nemaju više od deset članova. Uslov je da sva lica, članovi skupštine, imaju opremu za zahvatanje strujećeg audija i strujećeg videa (video i audio prenos u realnom vremenu: mikrofoni, web kamera), da su povezani na Internet i da mogu da razgovaraju jedan sa drugim u realnom vremenu.

Obično se u ove svrhe koriste Internet klijenti koji podržavaju H.323 protokol, kao što je Netmeeting, softverski paket koji dolazi zajedno sa operativnim sistemom Windows XP pro, ili sofisticiraniji softver, proizvod kompanije Webex.

Društva sa deset članova mogu održavati sednice i putem telefonskih konferencija. Savremena javna telefonska mreža omogućava konferencijske razgovore, tako da u razgovoru mogu učestvovati više lica. Bitan uslov za jedan i drugi način održavanja sednice na daljinu, izvan realnog komunikološkog prostora, jeste da su stvoreni tehnički uslovi da svaki učesnik u konferenciji može da čuje drugog i da svako može da uzme reč.

6.9.3. Direktor ili upravni odbor

Društvo sa ograničenom odgovornošću može da ima direktora ili upravni odbor. To znači u praksi da nema i jedan i drugi organ upravljanja i poslovođenja, nego ima jedan od dva. Koji će organ imati zavisi od broj članova društva, veličine njegovog osnovnog kapitala i najviše od toga kako se članovi društva dogovore.

Osnivačkim aktom društva sa ograničenom odgovornošću određuje se da li društvo ima direktora ili upravni odbor.

Direktora ili članove upravnog odbora članovi društva biraju i imenuju na sednici skupštine članova društva. Ako društvo ima upravni odbor, ostavlja se skupštini članova društva da odluči koliki će taj broj članova biti.

Članovi upravnog odbora kao kolegijalnog organa, sastavljenog od članova društva sa određenim udelima u to privredno društvo, biraju iz svojih redova lica koje će vršiti funkciju predsednika upravnog odbora.

6.9.4. Nadležnosti direktora ili poslovnog odbora

Nadležnosti direktora i upravnog odbora utvrđuju se Zakonom o privrednim društvima, osnivačkim aktom društva i ugovorom članova društva.

Zakon je taksativno nabrojao osnovne nadležnosti poslovnog organa društva, bilo da postoji kao inokosni organ (direktor), bilo da postoji kao kolegijalni organ (upravni odbor):

1. Zastupanje društva prema ostalim članovima, kao i prema drugim privrednim društvima i organima državne vlasti, društvenim organizacijama i zajednicama;
2. utvrđivanje predloga poslovnog plana;
3. sazivanje sednica redovne i vanredne skupštine članova društva i predlaganje dnevnog reda;
4. sprovođenje odluka skupštine članova društva;
5. zaključenje ugovora o kreditu;
6. izdavanje obveznica i drugih hartija od vrednosti.

Direktor ili upravni odbor odgovoran je za uredno vođenje poslovnih knjiga i unutrašnji nadzor poslovanja društva sa ograničenom odgovornošću.

Sednice upravnog odbora mogu se održavati i korišćenjem konferencijske telefonske veze ili korišćenjem druge audio i vizuelne komunikacijske opreme, tako da sva lica koja učestvuju na sednici mogu da slušaju i razgovaraju jedno sa drugim. Lica koja na ovaj način učestvuju na sednici upravnog odbora smatraju se prisutnim.

Upravni odbor društva sa ograničenom odgovornošću može odlučivati bez sednice ako su na odluku koja je predmet odlučivanja pisanu saglasnost dali svi članovi upravnog odbora koji imaju pravo glasa o tom pitanju.

Kvorum za rad i odlučivanje upravnog odbora društva čini većina od ukupnog broja njegovih članova. Odluke se donose u pismenom obliku i upisuju se u knjigu odluka.

Na sednicama upravnog odbora društva sa ograničenom odgovornošću vodi se zapisnik, koji se podnosi na prihvatanje (usvajanje) na sledećoj sednici odbora. Zapisnik obavezno sadrži: mesto i datum održavanja sednice odbora, prisutne članove odbora na sednici, dnevni red, sažeti prikaz diskusije, pitanja koja su bila predmet glasanja i odluke koje su donete glasanjem (koliko je članova odbora bilo “za”, koliko je bilo “protiv”, a koliko se uzdržalo od glasanja).

6.9.5. Ostali obavezni akti društva

Pored osnivačkog akta, koji je najvažniji akt društva sa ograničenom odgovornošću i ima najviše mesto u hijerarhiji autonomnih akata, što prouzrokuje posledicu da njegovim odredbama i sadržaju moraju biti podređena sva ostala akta, društvo ima ugovor ortak društva, knjigu udela, knjigu odluka, rešenje o registraciji, interna dokumenta (pravilnici) odobrena od skupštine članova i upravnog odbora, akt o obrazovanju svakog ogranka društva i predstavništva, dokumenta koja dokazuju svojinu (osnovni kapital društva), zapisnike skupštine i organa poslovođenja društvom, periodične i završne finansijske izveštaje, knjigovodstvenu dokumentaciju i račune, listu sa punim imenima i adresama svih članova upravnog odbora, kao i lica koja su ovlašćena da zastupaju društvo.

Osnivački akt i ugovor članova društva čuva se trajno, a ostala nabrajana dokumenta čuvaju se pet godina.

6.9.6. Prestanak postojanja društva

Zakon o privrednim društvima precizno je utvrdio situacije kada prestaje da postoji društvo sa ograničenom odgovornošću kao pravni subjekt. To su sledeće situacije:

1. Istekom vremena određenog u osnivačkom aktu (kada se privredno društvo osniva na određeno vreme, radi obavljanja određenog posla);
2. odlukom skupštine članova društva (na primer, pošto se konstatuje da je dalje postojanje privrednog društva nespojivo sa njihovim interesima, jer njegova poslovna aktivnost ne može da ishoduje dobitkom);
3. statusnim promenama koje vode prestanku društva (prodajom društva holding kompaniji, pri čemu društvo sa ograničenom odgovornošću gubi pravni subjektivitet);
4. stečajem (stanjem koje nastupa pošto društvo ne može da izvršava finansijske obaveze prema poslovnim partnerima i državi).

Jednočlano društvo sa ograničenom odgovornošću prestaje u slučaju stečaja ili likvidacije nad jednim članom koji nema pravnog sledbenika, odnosno smrću člana koji nema naslednika udela.

7. Akcionarsko društvo

U Zakonu o privrednim društvima akcionarsko društvo je definirano kao tip privrednog društva čiji osnivači mogu biti jedno ili više pravnih ili fizičkih lica sa svojstvom akcionara, radi obavljanja određene delatnosti, pod jedinstvenim poslovnim imenom. Kapital akcionarskog društva utvrđen je i podeljen je članovima društva na akcije.

Iz definicije se vidi da broj vlasnika akcionarskog društva varira i da se kreće od jednog preduzetnika do faktički neograničenog broja. Transnacionalne kompanije osnovane kao akcionarska društva, koje dominiraju svetskim tržištem i motorna su ekonomska snaga procesa globalizacije (*Coca Cola, IBM, SONY, Apple, Samsung*, i td) imaju veliki broj akcionara. Po nekim autorima, broj akcionara se kreće i na više od milion.

Akcionarsko društvo koje ima samo jednog akcionara naziva se jednočlanim akcionarskim društvom i za ovaj tip privrednog društva važe isti propisi u pogledu odgovornosti, autonomnih akata i poslovođenja kao i za jednočlano društvo sa ograničenom odgovornošću.

Zajedno sa društvom sa ograničenom odgovornošću, akcionarsko društvo spada u red privrednih društava koja se u mikro ekonomiji nazivaju *društvima kapitala*. Zajedničko za društva kapitala jeste da se vlasnici (članovi) takvog tipa privrednog društva po pravilu ne poznaju. Razlog je jednostavan: velika akcionarska društva imaju veliki broj akcionara. Pored toga, akcija je papir od vrednosti koji se nalazi u stalnom prometu; prodaje se i kupuje. Menja vlasnika. Smisao pribavljanja udela u kapitalu društva jeste, za preduzetnika – ostvarenje dobiti, a za privredno društvo – uvećanje osnovnog kapitala.

Ovde uopšte nije važno čiji je kapital, kako je neko kapital koji želi da uloži u akcionarsko društvo pribavio; kako je do njega došao. Osnivače akcionarskog društva to ne zanima. Važno je prodati akcije, odnosno idealni udeo u vlasništvu nad akcionarskim društvom. Što je broj akcionara veći – u principu to je bolje po privredno društvo.

Privredna društva organizovana kao akcionarska društva u mogućnosti su da na jednostavniji način dođu do potrebnih novčanih

sredstava, neophodnih za namirenje obaveza prema poveriocima i poslovnim partnerima, prema državi ili za modernizaciju. Otvoreno akcionarsko društvo može emitovati novu seriju akcija. Na taj način povećava svoj osnovni kapital, ali istovremeno povećava i broj akcionara.

Ovakav način pribavljanja kapitala odgovara poznatoj kineskoj poslovnici: *nije važno da li je mačka crna ili bela; važno je da lovi miševe?!* Uopšteno govoreći, kroz ovu drevnu narodnu izreku mogu se objasniti brojni fenomeni i događaji koji objektivno postoje u poslovnom svetu.

Za razliku od društava kapitala, *društva lica* karakterišu se jakim uzajamnim vezama i odnosima članova društva i visokim stepenom poverenja koji između njih postoji. Članovi društva lica se međusobno poznaju. Njihova odgovornost za slučaj poslovnih neuspeha je potpuna. To, drugim rečima, znači da za pričinjenu materijalnu štetu drugim privrednim subjektima, državi ili nevladinim organizacijama i drugim pravnim subjektima odgovaraju ne samo kapitalom uloženim u to privredno društvo, nego i ostalim kapitalom izraženim u privatnoj ili ličnoj svojini. Društva lica sačinjavaju ortačko društvo i komanditno društvo.

7. 1. Odgovornost prema trećim licima

Akcionarsko društvo za svoje obaveze prema trećim licima odgovara celokupnom svojom imovinom. Akcionari društva odgovaraju za obaveze društva do visine uloga u akcije. U slučaju većeg gubitka nad akcionarskim društvom se primenjuje stečaj. Iz stečajne mase namiruju se poverioci prema određenom redosledu i do određene mere (procenat obeštećenja). Ako je šteta koju je akcionarsko društvo napravilo trećim licima toliko velika, ne pribegava se naplati potraživanja prodajom privatne ili lične svojine akcionara.

Prema tome, ovde se, kao i kod društva sa ograničenom odgovornošću, radi o jasno definisanoj *ograničenoj* odgovornosti društva koja se završava sa njegovim osnovnim kapitalom i ne prenosi se na njegove suvlasnike. Takav tip poslovne odgovornosti naziva se delimična odgovornost i razlikuje se od potpune odgovornosti, karakteristične za društva lica.

Štaviše, termin «član društva» i ne postoji kad se radi o akcionarskom društvu, koji označava prisniju vezu i odnos poslovnih partnera, preduzetnika koji su udružili novčani ili nenovčani kapital radi osnivanja poslovnog društva. Suvlasnik idealnog dela kapitala akcionarskog društva naziva se akcionarom.

7.2. Tipovi akcionarskih društava

U praksi, i kod nas i u svetu postoje dva tipa akcionarskih društava, već u zavisnosti od toga da li je broj akcionara limitiran, da li se akcije izdaju samo prilikom osnivanja ili se mogu izdavati po potrebi i kasnije (dokapitalizacija), razlikujemo : *otvorena i zatvorena akcionarska društva*.

Osnivač po pravilu u osnivačkom aktu navodi vrstu akcionarskog društva koja se osniva. Ako se ovo ne navede, podrazumeva se da je osnovano otvoreno akcionarsko društvo.

7.3. Zatvoreno akcionarsko društvo

Zatvoreno akcionarsko društvo je tip akcionarskog društva čije se akcije izdaju samo njegovim osnivačima ili ograničenom broju drugih lica. Broj akcionara takvog tipa akcionarskog društva limitiran je na sto. Ako se, vremenom, taj broj poveća na više od sto akcionara, društvo je po zakonu dužno da u roku od godinu dana izvrši izmene u svom osnivačkom aktu i promeni svoj status u otvoreno akcionarsko društvo.

Zatvoreno akcionarsko društvo ne može vršiti upis akcija javnom ponudom (emisija nove serije akcija koja bi podrazumevala da se iste nude trećim licima putem sredstava javnog oglašavanja, kao što su dnevne novine, elektronski mediji, i dr).

Uopšte uzev, akcionarsko društvo koje postoji kao otvoreno, odnosno zatvoreno, može relativno jednostavno da promeni status i to unošenjem izmena u osnivačkom aktu. Ove promene ne smatraju se promenama pravnog statusa.

Osnivačkim aktom ili statutom zatvorenog akcionarskog društva mogu se odrediti ograničenja kod prenosa prava raspolaganja akci-

jama toga privrednog društva, tako da ta ograničenja budu jednaka ograničenjima koja postoje kod prava raspolaganja udelima kod društva sa ograničenom odgovornošću.

Utvrđena ograničenja ne mogu biti restriktivnija u pogledu prenošenja akcija, od ograničenja koja postoje kod društva sa ograničenom odgovornošću. To znači, u praksi, da se aktima autonomnog prava može usloviti prodaja, odnosno otuđenje akcije zatvorenog akcionarskog društva obavezom da se ista najpre ponudi ostalim akcionarima, pa tek pošto je niko od njih ne kupi – da se može prodati trećim licima.

Međutim, ako osnivačkim aktom i statutom zatvorenog akcionarskog društva nisu predviđena nikakva ograničenja u pogledu raspolaganja akcijama i pravu njihovog otuđenja, akcije se mogu slobodno prodavati trećim licima.

7.4. Otvoreno akcionarsko društvo

U praksi, otvoreno akcionarsko društvo je najčešći pravni oblik akcionarskog društva. Osnivači, prilikom osnivanja društva upućuju javni poziv (prospekt – oglas) za prodaju akcija, radi obezbeđenja planiranog osnovnog kapitala.

Osnivači, koji osnivaju akcionarsko društvo javnom prodajom akcija, u slučaju uspele emisije (prodaje planiranog broja akcija kojima se obezbeđuje planirani osnivački kapital društva, neophodan za pokretanje poslovne aktivnosti) dužni su da u roku od 60 dana od dana isteka roka za upis akcija sazovu osnivačku skupštinu akcionarskog društva.

Svi upisnici akcija imaju pravo da učestvuju sa pravom glasa na osnivačkoj skupštini. Kvorum za odlučivanje čini prosta većina (iznad 50% prisutnih akcionara). Skupštinom predsedava lice sa najvećim brojem kupljenih akcija.

Skupština bira iz svojih redova predsednika, zapisničara i dva brojača glasanja, posle čega se pristupa podnošenju izveštaja o osnivanju i izveštaja o proceni osnovnog kapitala.

7.5. Delokrug osnivačke skupštine otvorenog akcionarskog društva

Nadležnost osnivačke skupštine otvorenog akcionarskog društva utvrđena je Zakonom o poslovnim društvima i statutom akcionarskog društva.

Uopšte uzev, osnivačka skupština otvorenog akcionarskog društva odlučuje o sledećim pitanjima:

1. Utvrđuje da li su propisano upisane i uplaćene akcije u prethodnom postupku, odnosno nenovčani ulozi,
2. bira direktora društva, odnosno članove upravnog odbora i to u situaciji kad osnivači otvorenog akcionarskog društva nisu ovo učinili u osnivačkim aktom,
3. Donosi odluku o prihvatanju procene nenovčanih uloga u društvo (ulozi u stvarima i pravima),
4. Odlučuje o odobravanju ugovora koje su osnivači potpisali pre registracije društva, a koji su u vezi sa osnivanjem društva,
5. utvrđuje iznos troškova osnivanja društva.

Osnivačka skupština donosi odluke većinom glasova akcionara sa običnim akcijama. Svaka akcija daje pravo na jedan glas.

Kad se na osnivačkoj skupštini glasa o vrednosti nenovčanih ulaganja (stvari i prava), akcionari, članovi skupštine, o čijim se nenovčanim ulaganjima i njihovoj vrednosti odlučuje, nemaju pravo glasa.

Pored osnivačke skupštine, koja se održava samo jednom, prilikom osnivanja, i ima konstitutivni karakter za akcionarsko društvo kao pravnog subjekta, akcionarsko društvo ima skupštinu akcionara koja zaseda najmanje jednom godišnje i ima ovlašćenja utvrđena zakonom i aktima društva.

7.6. Osnivačka akta akcionarskog društva

Akcionarsko društvo kao pravni subjekt ima osnivački akt, a može imati i statut.

To su autonomna akta zatvorenog ili otvorenog oblika akcionarskog društva, čiju sadržinu bliže određuju osnivači društva, a Zakon o privrednim društvima daje samo obavezne elemente koje moraju sadržavati.

Osnivački akt, kao najviši akt društva u hijerarhiji autonomnih akata, sadrži obavezno:

1. Puno ime i prebivalište fizičkog lica, odnosno poslovno ime i sedište pravnog lica svakog osnivača društva,
2. poslovno ime i sedište društva,
3. delatnost,
4. Označenje da li je akcionarsko društvo otvoreno ili zatvoreno,
5. Iznos osnovnog kapitala i način njegovog unošenja (novčani i nenovčani ulogi),
6. Broj emitovanih akcija i njihovu nominalnu vrednost, a kod akcija koje nemaju nominalnu vrednost njihovu računovodstvenu vrednost, vrste i klase akcija koje je društvo ovlašćeno da izdaje (osnivačke akcije, akcije prve emisije bez osnivačkih prava),
7. Trajanje društva, ako je osnovano na određeno vreme,
8. Iznos troškova koji su nastali u vezi sa osnivanjem društva, pre nego što je društvo počelo da obavlja poslovnu aktivnost.

Akcionarsko društvo, pored osnivačkog akta, čiji se jedan primerak predaje registracionom organu prilikom podnošenja zahteva za upis u registar privrednih društava, može da ima i statut. Statut, prema tome, nije obavezni akt autonomnog prava. Zakonodavac ostavlja osnivačima da o tom pitanju sami odluče. O tome da li će društvo imati ili ne statut, svakako zavisi od veličine njegovog osnovnog kapitala i broja akcionara. Tako, na primer, jednočlano akcionarsko društvo moglo bi sva pravna pitanja da uredi osnivačkim aktom. Ovo tim pre što zakonodavac nije iscrpeo sadržaj pitanja koja se uređuju osnivačkim aktom, već je definisao najvažnija pitanja i ostavio osnivačima mogućnost da ovim aktom regulišu i druga pitanja i odnose.

Svakako, ako se radi o akcionarskom društvu sa velikim osnovnim kapitalom, koje je osnovano kao otvoreno društvo i koje u praksi

ima veliki broj akcionara, takvo društvo će iskoristiti zakonsku mogućnost i jedan deo pitanja unutrašnje organizacije i poslovanja društva regulisaće statutom.

U načelu, statut je neobavezan ali poželjan akt autonomnog prava akcionarskog društva kojim se bliže uređuju odnosi poslovanja i upravljanja društvom.

Statut akcionarskog društva ne dostavlja se uz prijavu o registraciji. Statut se donosi u pismenoj formi. Bližu sadržinu statuta zakonodavac nije odredio, nego je to pitanje ostavio osnivačima društva. Statut donosi skupština akcionarskog društva ili upravni odbor.

7.7. Vrste uloga i njihovo unošenje u društvo

Ulozi akcionara mogu imati različitu formu. U načelu, ulozima mogu biti u novčanom i u nenovčanom obliku. Ne mogu se unositi ulozima u radu i uslugama, što, kako smo videli, nije slučaj sa drugim pravnim oblicima privrednih društava. Ovo praktično znači da pojedinci sa određenim znanjima i veštinama od značaja za obavljanje osnovne delatnosti akcionarskog društva ne mogu dobiti akcije po osnovu znanja i rada koji će obavljati, niti po osnovu vršenja određenih usluga.

U zakonu o privrednim društvima izričito se kaže da nenovčani ulozima mogu biti u formi stvari (objekata, opreme, zemljišta i sl), kao i u formi autorskih prava, kao što su prava na patente, koja bi se koristila za unapređenje poslovne aktivnosti akcionarskog društva. Takođe, kao ulog u društvo mogu poslužiti i hartije od vrednosti.

Ugovoreni ulozima koji se unose u novcu mogu se uplatiti odmah i jednokratno (celokupan ugovoreni iznos), a mogu se uplatiti dvostruko i to do registracije akcionarskog društva, i to najmanje 50% nominalne vrednosti upisanih akcija, a ostatak se uplaćuje u roku od dve godine od dana registracije društva.

7.8. Obične i preferencijalne akcije

Akcionarsko društvo je i dobilo naziv po tome što ulagačima izdaje potvrde u obliku akcija, koje su vrednosni papiri koji poseduju po pravilu nominalnu i stvarnu vrednost. Nominalna vrednost akcije naznačena je na samoj akciji kao vrednosnom papiru u valuti koja

je važeće sredstvo plaćanja u zemlji u kojoj akcionarsko društvo ima sedište (nacionalnost). Tako, na primer, akcije izdate od strane privrednih društava koja su osnovana kao akcionarska društva u našoj zemlji izdaju akcije u apoenima koji su iskazani u dinarskoj vrednosti. Na primer, privredno društvo “*Hemofarm*” iz Vršca organizovano je kao akcionarsko društvo i nominalna vrednost izdatih akcija te kompanije iznosi 1.000 dinara.

Pored nominalne vrednosti, akcije imaju i svoju tržišnu vrednost. Kao vrednosni papir koji po pravilu ne glasi na ime (Petar Petrović, i sl) nego na donosioca (po čemu je akcija slična papirnim novčanim apoenima), akcijama se slobodno trguje, tj. akcije se kupuju i prodaju. Prodaja i kupovina akcija ima za posledicu promenu vlasnika, tako da privredno društvo registrovano kao otvoreno akcionarsko društvo nema uvid u to ko je sve akcionar i, faktički, suvlasnik kompanije.

Prodaja akcija velikih kompanija vrši se svakodnevno na berzama. Akcije se prodaju i kupuju na berzama preko ovlašćenih kompanija – brokerskih kuća, koje imaju licencu za obavljanje poslova na berzi.

Akcionarsko društvo može izdavati obične i preferencijalne (povlašćene) akcije. Ako akcionarsko društvo izdaje preferencijalne akcije, onda mora izdati bar jednu običnu akciju.

Obične akcije predstavljaju jednu klasu akcija. Obične akcije imaju istu nominalnu vrednost. To je za njih bitno.

Preferencijalne (povlašćene) akcije mogu biti podeljene u više klasa. Klasa preferencijalnih akcija povlači određena prava za donosioca (vlasnika). Različita prava kod preferencijalnih akcija obično se odnose na različitu visinu stope dividende, koja se isplaćuje na kraju poslovne godine vlasnicima. Pored toga, vlasnici participativnih akcija mogu imati različita prava na isplatu imovine društva pri likvidaciji (radi se o ostatku imovine po namirenju poverilaca).

7.9. Izdate i ne izdate akcije

Akcionarsko društvo po pravilu izdaje akcije, kako bi došlo do kapitala neophodnog za početak rada. Međutim, društvo ne mora odmah da proda sve emitovane akcije. Akcije koje prodaje na tržištu ili na drugi način smatraju se izdatim akcijama. Jedan broj odobrenih (štampanih) akcija može ostati u samom društvu kao kapi-

tal kompanije. Ove akcije se po potrebi mogu izneti na tržište hartija od vrednosti radi povećanja osnovnog kapitala društva.

Akcionarsko društvo može zadržati kontrolu kako nad običnim akcijama tako i nad preferencijalnim akcijama.

Odluka o broju, vremenu i drugim uslovima bilo kog izdavanja akcija donosi se na skupštini akcionara, osim ako u osnivačkom aktu akcionarskog društva ovo ovlašćenje nije preneto na upravni odbor društva.

7.9.1. Prava akcionara običnih akcija

Vlasnici običnih akcija imaju po zakonu o privrednim društvima sledeća prava:

1. Pravo pristupa pravnim aktima i drugim dokumentima i informacijama društva (pravo na informisanje o poslovanju akcionarskog društva),
2. pravo učešća u radu skupštine društva,
3. pravo glasa u skupštini društva prema principu da jedna akcija nosi jedan glas,
4. pravo na isplatu dividendi, po namirenju akcionara – vlasnika preferencijalnih akcija,
5. pravo na učešće u isplati likvidacionog viška, pošto su namireni poverioci, kao i akcionari – vlasnici preferencijalnih akcija,
6. pravo prečeg sticanja akcija iz novih emisija (dokapitalizacija akcionarskog društva).

7.9.2. Prava akcionara sa preferencijalnim akcijama

Preferencijalne akcije po pravilu su podeljene u klase. Preferencijalne akcije svake klase daju akcionaru ista prava.

Prava akcionara preferencijalnih akcija precizno su uređena osnivačkim aktom akcionarskog društva.

U praksi, prava akcionara sa preferencijalnim akcijama uključuju naročito prednost u odnosu na obične akcije u pogledu prvenstva isplate dividende i kod prvenstva naplate kod likvidacije društva.

Prava akcionara sa preferencijalnim akcijama mogu uključivati i pravo pretvaranja tih akcija u obične akcije ili u drugu klasu preferencijalnih akcija, kao i pravo prodaje tih akcija akcionarskom društvu po utvrđenoj ceni.

Akcionari – vlasnici preferencijalnih akcija imaju i pravo glasa na skupštini akcionara i to po principu: jedan glas po jednoj akciji.

Takođe, akcionari sa preferencijalnim akcijama imaju pravo na informisanje o poslovanju akcionarskog društva. Ovo pravo ostvaruju uvidom u odgovarajuće poslovne knjige i druga dokumenta koja nemaju karakter poslovne tajne.

7.9.3. Vrednost po kojoj se mogu izdavati akcije akcionarskog društva

Po pravilu, akcionarsko društvo izdaje akcije po ceni koja je njihova nominalna cena, naznačena na samoj akciji kao vrednosnom papiru. Ovo pravilo važi za izdavanje akcija prilikom objavljivanja prospekta, javnog konkursa za prodaju akcija akcionarskog društva u osnivanju. Iz prethodnog izlaganja videli smo da akcionarsko društvo može imati interes da jedan deo izdatih akcija zadrži pod sopstvenom kontrolom, tj. da ih ne proda na tržištu. Takođe, akcionarsko društvo veoma često ima interes da na tržištu hartija od vrednosti, kad proceni da je povoljan trenutak, kupi deo svojih akcija i na taj način da uspostavi kontrolu nad delom akcijskog kapitala.

Akcije akcionarskog društva koje se po bilo kojem osnovu nalaze pod kontrolom toga društva vode se u poslovnim knjigama kao kapital društva. U zavisnosti od ponude i potražnje, takve akcije mogu u jednom trenutku biti ponuđene na berzi na prodaju i po većoj ceni od nominalne.

7.9.4. Dividende i druge isplate akcionarima

Smisao kupaca akcija sastoji se u tome da na kraju poslovne godine, po utvrđivanju završnog finansijskog izveštaja, bilansa stanja i bilansa uspeha akcionarskog društva, ostvare pravo na dividendu, kad društvo iskaže dobit u poslovanju.

Dividenda je priraštaj na nominalnu vrednost akcije, nastao kao rezultat uspešnog poslovanja u prethodnoj poslovnoj godini i

isplaćuje se vlasnicima akcija na način koji utvrdi skupština akcionara.

Po usvajanju završnog finansijskog izveštaja za prethodnu poslovnu godinu, skupština akcionara ostvarenu dobit raspoređuje prema sledećem redosledu:

1. za pokriće gubitaka akcionarskog društva prenesenih iz prethodnih poslovnih godina,
2. za zakonske rezerve, kad je postojanje obaveznih rezervi za određene kategorije akcionarskih društava predviđeno posebnim zakonom (npr. Zakonom o osiguravajućim društvima, za osiguravajuća društva organizovana kao akcionarska društva),
3. za dividendu, u skladu sa Zakonom o privrednim društvima,
4. za druge vrste i oblike rezervi društva, koje su utvrđene osnivačkim aktom ili statutom akcionarskog društva.

Kad skupština akcionara donese odluku o isplati dividendi, akcionar kome treba da bude isplaćena, postaje poverilac društva do momenta isplate. Ovo znači da se društvo prema akcionaru nalazi u dužničkom odnosu, koji se u slučaju spora može rešiti arbitražom pred nadležnim sudom.

Dividenda se plaća akcionarima koji su vlasnici bilo koje vrste ili klase akcija, srazmerno nominalnoj vrednosti akcija, odnosno srazmerno računovodstvenoj vrednosti akcija, kod akcija na kojima nije naznačena nominalna vrednost. Akcionarima koji su upisali akcije i platili samo polovinu njihove nominalne vrednosti, a ostatak imaju obavezu da plate u roku od dve godine, isplaćuje se dividenda na faktički uplaćeni iznos akcija.

Dividende se mogu plaćati u novcu i u akcijama, kao i u drugim hartijama od vrednosti akcionarskog društva, kao i akcijama toga društva koja čine njegov osnovni kapital, a izdate su od strane drugih akcionarskih društava.

Osnivačkim aktom akcionarskog društva može se odrediti dan ili metod određivanja kojim se utvrđuje lista akcionara koji imaju pravo na dividende ili na druga plaćanja, uključujući plaćanja likvidacionog udela. Ako ova materija nije uređena osnivačkim aktom, urediće se posebnom odlukom upravnog odbora.

7.9.5. Isplata dividende

Skupština akcionara donosi odluku o isplati dividendi, koja obavezno sadrži:

1. iznos dividendi,
2. dan dividendi za koji sa sačinjava lista akcionara ovlašćenih za isplatu dividende.

7.9.6. Osnovni kapital akcionarskog društva

U prethodnom izlaganju istaknuto je kako je akcionarsko društvo oblik privrednog društva koje za slučaj poslovnih promašaja i utvrđenih gubitaka i štete prema trećim licima odgovara samo sredstvima koja sačinjavaju imovinu društva. Akcionari odgovaraju do visine novčanog ili nenovčanog uloga uloženog u to društvo. Privatna svojina i lična imovina akcionara ne može biti predmet prodaje, u slučaju da akcionarsko društvo iskaže veći gubitak u svom poslovanju i nad njime se odredi stečaj, a iz stečajne mase ne mogu u potpunosti da se namire poverioci.

Radi delimičnog obezbeđenja poslovnih partnera usled potencijalnog rizika da osnivači akcionarskog društva osnuju privredno društvo bez većeg osnovnog kapitala, sa idejom da uđu u dužničko poverilačke odnose sa drugim privrednim društvima, a onda proglase stečaj nad novoosnovanim akcionarskim društvom i tako pribave prevarom protivzakonitu korist – zakonodavac je predvideo za ovaj tip privrednih društava obavezno deponovanje novčanih sredstava na računu društva, pre započinjanja njegove delatnosti, iskazanih u evrima, a u dinarskoj protivvrednosti.

Deponovana sredstva u ovom smislu na računu društva smatraju se novčanim osnovnim kapitalom i uslov su da društvo započne poslovnu aktivnost.

Novčani ulog osnovnog kapitala zatvorenog akcionarskog društva na dan uplate iznosi najmanje deset hiljada evra u dinarskoj protivvrednosti.

Novčani ulog otvorenog akcionarskog društva na dan uplate iznosi najmanje 25.000 evra u dinarskoj protivvrednosti.

Deponovan novčani kapital na računu otvorenog akcionarskog društva je znatno veći, iz razumljivih razloga. Obim poslovnih aktivnosti takvog privrednog društva po pravilu je znatno veći, pa

je veća i potencijalna šteta koja može biti naneta poslovnim partnerima, odnosno poveriocima.

Novčani ulog na računu akcionarskog društva mogao bi makar delimično da posluži kao izvor za namirenje poverilaca akcionarskog društva u stečaju.

Posebnim zakonima o osnivanju finansijskih (bankarskih) i osiguravajućih organizacija koje se statusno registruju kao akcionarska društva, predviđaju se po pravilu daleko veći depoziti osnovnog kapitala, pre otpočinjanja rada.

Banke, u zavisnosti od obima finansijskih poslova, u obavezi su da deponuju novčana sredstva u iznosu od deset miliona evra, a za osiguravajuća društva zakonom je utvrđen depozit koji premašuje sumu koja je određena za akcionarska društva u osnivanju.

7.9.7. Povećanje i smanjenje osnovnog kapitala društva

Osnovni kapital društva je poznata veličina. Precizna informacija o visini osnovnog kapitala stiže se po periodičnom ili završnom finansijskom izveštaju.

Društvo koje iskaže gubitak može na skupštini akcionara doneti odluku o smanjenju osnovnog kapitala, koja u praksi podrazumeva prodaju jednog dela imovine, sa ciljem da se pribave neophodna novčana sredstva za namirenje poverilaca.

Smanjenje osnovnog kapitala implicira obavezu društva da vrati vrednost osnovnog kapitala u roku od šest meseci, pod pretnjom otvaranja stečajnog postupka.

Odluka o povećanju iznosa osnovnog kapitala akcionarskog društva donosi se na skupštini akcionarskog društva. Odluka obavezno sadrži obim povećanja osnovnog kapitala, način povećanja, vreme uplate odnosno unošenja uloga u imovinu društva, kao i druga pitanja u skladu sa zakonom kojim se uređuje tržište hartija od vrednosti.

Pri povećanju osnovnog kapitala otvorenog akcionarskog društva vrši se izdavanje novih akcija ili se povećava nominalna vrednost već izdatih akcija.

Kod povećanja obima osnovnog kapitala, akcije otvorenog akcionarskog društva mogu se izdavati putem zatvorene emisije ili putem otvorene (javne) emisije.

Zatvorenom emisijom faktički se ne povećava broj akcionara, jer su akcije nove emisije namenjene postojećim imalcima akcija toga akcionarskog društva.

Otvorena emisija akcija namenjena je licima koja nemaju pravo prečeg upisa (građanima, koji se o emisiji obaveštavaju putem štampe i drugih sredstava javnog obaveštavanja).

Zatvoreno akcionarsko društvo izdavanjem novog paketa akcija može da vrši zatvorenu emisiju, tj. da nove akcije prodaje postojećim akcionarima. Otvoreno društvo može da vrši i zatvorenu i otvorenu emisiju akcija.

Osnovni kapital akcionarskog društva može se povećati ne samo izdavanjem nove emisije akcija nego i nenovčanim ulozima, koji mogu biti u stvarima i pravima.

Stvari i prava akcionara precizno se navode u odluci o povećanju osnovnog kapitala, njihova procenjena knjigovodstvena vrednost, kao i broj akcija koje licu koje je uložilo nenovčana sredstva pripada.

Uloge u stvarima i pravima po pravilu procenjuje jedan ili više nezavisnih procenjivača.

7.9.8. Skupština akcionara

Skupština akcionara je organ akcionarskog društva koji čine akcionari društva. Prava i nadležnosti skupštine detaljno su uređena statutom društva. Akcionar može lično ili preko svog punomoćnika prisustvovati sednicama skupštine.

Akcionar ima pravo glasa ako poseduje akcije sa pravom glasa (ponekad akcije druge emisije kojima se vrši dokapitalizacija društva ne nose pravo glasa, već pravo na dividendu), pravo podnošenja predloga i dobijanja odgovora u vezi sa pitanjem iz dnevnog reda, kao i pravo postavljanja pitanja u vezi sa predloženim ili usvojenim dnevnim redom skupštine.

Akcije koje pripadaju klasi akcija, obične akcije daju pravo glasa i to po principu: jedna akcija - jedan glas. Takođe, pravo glasa po istom principu daju i preferencijalne akcije.

Akcije akcionarskog društva koje su otkupljene ili nisu izdate (prodate) akcionarima i nalaze se kao osnovni kapital akcionarskog društva, nemaju pravo glasa.

7.9.9. Vrste skupštine

Sednice skupštine akcionara mogu biti redovne i vanredne. Redovna sednica skupštine održava se jednom godišnje, radi usvajanja završnog finansijskog izveštaja, i to na kraju poslovne godine.

Vanredne sednice skupštine održavaju se tokom poslovne godine, kad za taj saziv postoje opravdani razlozi. Vanredne sednice obično se sazivaju na predlog upravnog odbora ili drugog lica koje je ovlašćeno osnivačkim aktom da sazove vanrednu skupštinu.

Vanredna skupština može se sazvati na zahtev likvidatora društva, ako je određena likvidacija, kao i na zahtev najmanje deset procenata vlasnika akcija sa pravom glasa.

O zahtevu za vanredno sazivanje skupštine ovlašćenih predlagača konačnu odluku donosi upravni odbor društva u roku od deset dana od prijema zahteva. Odbor ima pravo da prihvati ili odbaci predlog.

Uz poziv sa održavanje skupštine akcionara, akcionarima se dostavlja predlog dnevnog reda, kao i druga dokumenta u nacrtu (predlozi), o kojima će se izjašnjavati članovi skupštine.

Akcionarska društva sa velikim brojem akcionara mogu se obavestiti o terminu i mestu održavanja, kao i o dnevnom redu skupštine preko dnevne štampe.

Sednicom predsedava predsednik skupštine. Predsednik skupštine bira se na početku sednice, na način koji je određen statutom društva.

Sednici po pravilu prisustvuju direktor ili članovi upravnog odbora.

Na početku sednice skupštine akcionarskog društva imenuju se zapisničar, overači zapisnika i članovi komisije za sprovođenje glasanja.

Zatim se pristupa utvrđivanju prisutnih akcionara sa pravom glasa ili njihovih punomoćnika, kao i ukupan broj glasova i verifikuje se kvorum. Kvalifikovanu većinu za donošenje pravno valjanih odluka čini 50% prisutnih akcionara sa pravom glasa.

Ako ne postoji kvorum, sednica se odlaže najkasnije za 15 dana. Odložena sednica može punovažno odlučivati sa kvorumom koji broji trećinu akcionara sa pravom glasa.

Delokrug skupštine akcionara

Pitanja o kojima odlučuje skupština akcionara uređena su detaljno Zakonom o privrednim društvima:

1. izmene osnivačkog akta, uključujući promene koje se odnose na smanjenje ili povećanje osnovnog kapitala, novu emisiju akcija,
2. statusne promene, pripajanje drugoj formi privrednog društva,
3. raspodela dobiti i pokriće gubitaka,
4. usvajanje finansijskih izveštaja o poslovanju, kao i izveštaja upravnog odbora i revizora, u vezi sa finansijskom situacijom,
5. donošenje odluka o politici naknada članova upravnog odbora (plate),
6. donošenje odluka o izboru i razrešenju članova upravnog odbora,
7. donošenje odluke o prestanku, gašenju društva,
8. Druga pitanja koja su utvrđena statutom ili osnivačkim aktom društva.

Odluke skupštine akcionarskog društva donose se u pismenoj formi i upisuju se u knjigu odluka.

7.9.9.2. Način glasanja na skupštini

Glasanje na skupštini akcionara je tajno i javno, dizanjem ruke ili drugim javnim postupkom (usmenim izjašnjavanjem).

Tajno glasanje sprovodi se putem listića, na kojima su ispisani: poslovno ime društva, datum i vreme održavanja sednice skupštine, pitanja o kojima se glasa po redosledu iz dnevnog reda, kao i odredba o glasanju, koja ima formu; “Za”, “Protiv” ili “Uzdržan”.

Zakon o privrednim društvima propisao je situacije kada se na skupštini akcionara obavezno vrši izjašnjavanje tajnim glasanjem:

1. Kada se donosi odluka o izboru ili razrešenju direktora društva,
2. kada se donosi odluka o predloženom finansijskom izveštaju o poslovanju u prethodnoj poslovnoj godini.

7.9.9.3. Zapisnik skupštine akcionara

Odluke skupštine akcionara obavezno se unose u zapisnik. Zapisnik skupštine akcionara obavezno sadrži sledeće:

1. mesto i dan održavanja sednice skupštine,
2. dnevni red,
3. ime i prezime zapisničara,
4. predsedavajućeg i članove komisije za glasanje,
5. kvorum,
6. broj glasova “za”, “protiv”, i “uzdržanih”,
7. sažet prikaz diskusije po tačkama dnevnog reda,
8. spisak učesnika i dokazi o urednom sazivanju.

7.9.9.4. Telefonske sednice skupštine

Akcionarska društva koja nemaju više od deset akcionara mogu održavati telefonske konferencijske sednice akcionara i na njima donositi punovažne odluke. Takođe, akcionarska društva o kojima je reč mogu održavati sednice van komunikološkog prostora, koristeći Internet telefoniju. Važan uslov je da lica koja prisustvuju sednici mogu da se čuju i da nesmetano učestvuju u diskusiji i u donošenju odluka.

7.9.9.5. Organi upravljanja i poslovođenja

Organi upravljanja i poslovođenja društvom razlikuju se kod zatvorenog i kod otvorenog akcionarskog društva.

Zatvoreno akcionarsko društvo ima direktora ili upravni odbor.

Otvoreno akcionarsko društvo nema direktora; ima upravni odbor.

Ova razlika učinjena je najverovatnije iz razloga što zatvoreno akcionarsko društvo ima manji broj akcionara i, potencijalno, manji kapital. U takvoj situaciji jedan od akcionara može imati

veliki udeo u kapitalu akcionarskog društva i s tim u vezi veliki uticaj na kreiranje politike društva, tako da mu, shodno tome, može biti poverena uloga direktora, koji se javlja u ulozi inokosnog organa poslovođenja akcionarskim društvom.

Upravni odbor, koji je obavezni oblik poslovođenja otvorenim akcionarskim društvom jeste kolegijalni poslovodni organ. Po prirodi stvari, čine ga akcionari ili njihovi pravni zastupnici sa najvećim ulogom u društvo. To su po pravilu ljudi koji imaju kontrolu nad najmanje 50 procenata akcija društva i imaju kontrolni paket akcija.

Broj članova upravnog odbora akcionarskog društva nije precizno zakonom utvrđen. Ostavljena je mogućnost osnivačima da ovo pitanje bliže odrede osnivačkim aktom. Zakonodavac je odredio okvire, tako da broj članova upravnog odbora ne može biti manji od tri, niti veći od petnaest članova.

Članove upravnog odbora bira skupština akcionara, bilo da je sazvana kao redovna ili vanredna.

Predsednik upravnog odbora akcionarskog društva bira upravni odbor iz reda svojih članova većinom od ukupnog broja. Upravni odbor ima ovlašćenje da razreši predsednika i izabere novog po istom principu i na isti način, u bilo koje vreme.

Po pravilu, predsednik upravnog odbora akcionarskog društva je generalni direktor društva, saziva sednice upravnog odbora, predlaže dnevni red i predsedava im.

Kandidate za izbor članova upravnog odbora predlažu postojeći upravni odbor, akcionari ili komisija za imenovanje upravnog odbora (ako je takva komisija pre toga imenovana).

Mandat direktora ili članova izvršnog odbora ističe na prvoj sledećoj godišnjoj skupštini, posle njihovog izbora.

7.9.9.6 Nadležnosti i način donošenja odluka upravnog odbora

Upravni odbor akcionarskog društva nadležan je za donošenje odluka, koje se odnose na:

1. kontrolu tačnosti finansijskih izveštaja i informacija,
2. upravljanje razvojem društva, strategijom i vršenjem nadzora nad radom izvršnih direktora i administracije društva,

3. utvrđivanje i odobravanje poslovnog plana akcionarskog društva, i to kako kratkoročnog poslovnog plana tako i dugoročnih planova,
4. Sazivanje sednice skupštine akcionara i utvrđivanje dnevnog reda,
5. Izdavanje akcija, u okviru limita koji je utvrđen osnivačkim aktom,
6. Izdavanje obveznica i drugih hartija od vrednosti, radi pribavljanja novčanih sredstava,
7. Izbor i razrešenje izvršnih direktora, odobravanje kriterijuma ugovora koje akcionarsko društvo zaključuje sa njima i određivanje visine naknade (plate) za njihov posao,
8. Utvrđivanje iznosa i dana plaćanja dividende akcionarima, na način kako je to uređeno osnivačkim aktom.

Direktor akcionarskog društva ili upravni odbor kao organ poslovođenja odgovorni su za vođenje poslovnih knjiga na način kako je to uređeno zakonom i za zakonitost rada akcionarskog društva (unutrašnji nadzor). To znači da su poslovodni organi dužni da preduzimaju mere prema licima angažovanim na poslovima u akcionarskom društvu, koji se u vršenju svojih poslova ne pridržavaju zakona, tako što će im izreći mere upozorenja, pa čak i podnošenja prijave nadležnom državnom organu.

Zakon o privrednim društvima nije odredio maksimalan broj sednica koje upravni odbor treba da održi u toku poslovne godine, ali je odredio donju granicu. Upravni odbor je u obavezi da održi najmanje četiri redovne sednice godišnje. Pored redovnih sednica, upravni odbor ima nadležnost za održavanje vanrednih sednica. Broj vanrednih sednica odbora nije ograničen. Sednice po pravilu saziva predsednik upravnog odbora ili trećina njegovih članova. Poziv sa dnevnim redom i materijal o kojem će se odlučivati (predlog odluka) moraju se dostaviti svim članovima najmanje osam dana pre održavanja sednice, kako bi pozvani mogli materijal da prouče i tako postali kvalifikovani da donose odgovarajuće odluke.

Obzirom da su članovi poslovnog odbora poslovni ljudi, preduzetnici, koji se često nalaze na putu, naročito u vremenu globalizacije i otvorenosti svetskih tržišta, zakon je fleksibilan i ostavlja mogućnost da se sednice upravnog odbora mogu održavati izvan komunikološkog prostora (sale, kancelarije). Uz korišćenje savremenih sredstava telekomunikacija, kao što su telefonske konferencijske

veze, koje omogućavaju da se veći broj ljudi poveže putem javne telefonske mreže i da međusobno razgovaraju. Ovde se kao bitan uslov postavlja da moraju jedan drugog čuti i da svakome članu odbora mora biti tehnički omogućeno da diskutuje.

Isti način konferencijskih veza važi i za veze koje se oslanjaju na Internet infrastrukturu i nazivaju se video konferencijskim vezama. Savremena tehnologija omogućava da se putem Interneta kao komunikacione tehnologije, obavljaju konferencijske veze interkontinentalnog karaktera, koje omogućavaju svakom učesniku da vidi i čuje druge učesnike u realnom vremenu, da sa svog računara na radnu površinu (desktop) pokrene aplikaciju, na primer grafik koji pokazuje statističke pokazatelje poslovanja kompanije u nekom određenom vremenskom periodu. Takva aplikacija se *šeruje*, odnosno deli i istovremeno prenosi na računare drugih učesnika u konferencijskoj vezi.

Donošenje odluka upravnog odbora

Upravni odbor kao kolegijalni poslovodni organ donosi odluke na sednicama, kojima prisustvuje natpolovična većina prisutnih (kvorum). Većina odluka donosi se prostom većinom glasova prisutnih članova odbora.

Na sednicama upravnog odbora vodi se zapisnik. Zapisnik sadrži dnevni red, imena prisutnih članova i sažet prikaz diskusije o pojedinim tačkama dnevnog reda.

Odluke upravnog odbora odmah se unose u knjigu odluka upravnog odbora i stupaju na snagu odmah.

7.9.9.7. Izvršni odbor

Izvršni odbor je organ poslovođenja otvorenim akcionarskim društvom. Zatvoreno akcionarsko društvo nema izvršni odbor. Zakonodavac ostavlja mogućnost i zatvorenom akcionarskom društvu da može obrazovati izvršni odbor.

Izvršni odbor je kolegijalni organ i direktono je potčinjen upravnom odboru. To se najbolje vidi po tome što ga bira upravni odbor.

Članovi izvršnog odbora su po funkciji izvršni direktori.

Izvršni direktori biraju se iz reda lica koja su članovi upravnog odbora, ali i drugih lica. Najmanje polovina članova izvršnog odbora su članovi upravnog odbora.

Izvršni odbor je organ poslovođenja društvom koji je podređen upravnom odboru. To, drugim rečima, znači da je izvršni odbor zadužen za sprovođenje odluka upravnog odbora akcionarskog društva i za sva pitanja povezana sa vođenjem poslova i tekućim poslovima društva. Upravni odbor ima sva ovlašćenja u pogledu razrešenja jednog ili više članova izvršnog odbora i postavljanje drugih ljudi na njihova mesta.

7.9.9.8. Generalni direktor akcionarskog društva

Generalnog direktora akcionarskog društva bira i razrešava upravni odbor. Po svojoj funkciji, generalni direktor je predsednik izvršnog odbora društva. Direktor saziva sednice izvršnog odbora, predlaže dnevni red, predsedava sednicama i stara se o vođenju zapisnika.

Generalni direktor zastupa akcionarsko društvo kao pravno lice prema fizičkim i pravnim licima i organima državne vlasti bez posebnih ovlašćenja, već po svojoj funkciji.

Pored generalnog direktora, organi poslovođenja i upravljanja društvom mogu imenovati i druga lica koja će u određenim pravnim stvarima zastupati društvo.

7.9.9.9. Izveštavanje skupštine akcionara

Upravni odbor akcionarskog društva izveštava skupštinu akcionara o:

1. planiranoj poslovnoj politici i o drugim načelnim pitanjima koja se odnose na vođenje poslova, uključujući promenu već definisane poslovne politike u nekim segmentima delovanja i rada;
2. ekonomičnosti, rentabilnosti i solventnosti društva, na godišnjoj skupštini;
3. poslovanju društva i njegovom finansijskom stanju šestomesečno;
4. poslovima koji bi mogli biti od velikog značaja za rentabilnost poslovanja, kako bi skupština blagovremeno o njima mogla da zauzme stav;
5. Upravni odbor akcionarskog društva, odnosno svaki član upravnog odbora može u bilo koje vreme tražiti od izvršnog odbora da ga izvesti o poslovima koji bi mogli biti od većeg

uticaja na poslovanje društva i na poslovne odnose sa drugim društvima;

6. Izvršni odbor dužan je da stalno i potpuno informiše upravni odbor o svim značajnim pitanjima poslovanja akcionarskog društva.

Sekretar društva

Sekretara društva ima obavezno otvoreno akcionarsko društvo. Sekretara društva imenuje upravni odbor društva i on je odgovoran za svoj rad upravnom i izvršnom odboru društva. Sekretar društva bira se iz redova diplomiranih pravnika, u skladu sa poslovima koje treba da obavlja.

Sekretar akcionarskog društva odgovoran je za vođenje knjiga akcionara, za pripremu sednica i vođenje zapisnika skupštine akcionara i sednica upravnog odbora, izvršnog odbora i nadzornog odbora društva. Sekretar je takođe odgovoran za čuvanje odluka akcionarskog društva, osim odluka koje se čuvaju u računovodstvu.

Sekretar akcionarskog društva odgovoran je i za organizovanje rada i praćenje izvršavanja odluka skupštine akcionara, upravnog odbora i izvršnog odbora društva.

Autonomna akta akcionarskog društva

Zakonodavac je u Zakonu o privrednim društvima precizno opisao koje vrste akata i dokumenata mora posedovati akcionarsko društvo:

1. osnivački akt i sve njegove izmene;
2. statut, ako ga društvo ima, i sve njegove izmene;
3. rešenje o registraciji Agencije za registraciju privrednih društava;
4. interna dokumenta koja su odobrena od skupštine i drugih organa društva (pravilnici; npr. o zaštiti čovekove okoline, o zaštiti na radu, o načinu isplata zarada zaposlenima, o poslovnoj tajni);
5. akt o obrazovanju svakog ogranka društva i zastupništva izvan mesta u kojem se nalazi sedište društva;
6. dokumenta koja dokazuju svojinska i druga prava društva;

7. zapisnike i odluke skupštine akcionara, upravnog odbora i nadzornog odbora;
8. finansijske izveštaje o poslovanju u posmatranom vremenskom periodu;
9. prospekt (javni poziv putem štampe) o izdavanju akcija i drugih hartija od vrednosti;
10. knjigovodstvenu dokumentaciju i račune;
11. knjigu akcija;
12. listu sa punim imenima i adresama svih članova upravnog odbora i svih lica koja su ovlašćena da zastupaju društvo, kao i druga akta koja su utvrđena osnivačkim aktom i statutom.

Pravo uvida u akta akcionarskog društva

Akta opisana u prethodnom naslovu imaju javni karakter i akcionarsko društvo je dužno da ih stavi na raspolaganje svakom akcionaru ili ranijem akcionaru za period u kojem je bio akcionar društva, radi kopiranja i ostvarivanja prava uvida, po pravilu u radno vreme društva i u prostorijama društva. Na taj način akcionarima društva omogućava se pravo na blagovremeno, kvalitetno i potpuno informisanje o poslovanju društva.

Prestanak postojanja akcionarskog društva

U poslovnom svetu životni vek privrednih društava (preduzeća) zavisi od brojnih faktora koji objektivno postoje na tržištu. Neizvesnost u pogledu postojanja i trajanja privrednih društava dodatno je zaoštrena početkom ovog milenijuma, kada je u praksi počela da se primenjuje ekonomska filozofija globalizacije, odnosno otvorenih tržišta. Država sa sve manje kapaciteta i ovlašćenja istupa kao branilac interesa onoga što je do juče bilo poznato kao *nacionalna ekonomija*. Preduzeća, organizovana kao privredna društva, izložena su velikoj konkurenciji. U takvoj situaciji samo najjači i najbolje organizovani uspevaju da opstanu na tržištu.

U Zakonu o privrednim društvima propisane su situacije kad akcionarsko društvo prestaje sa radom:

1. protokom vremena za koje je osnovano (ako se osniva radi obavljanja poslova vezanih za neki događaj),
2. pravosnažnom odlukom skupštine akcionara o gašenju društva, koja se donosi kvalifikovanom većinom,
3. pravosnažnom odlukom nadležnog trgovinskog suda kojom se utvrđuje da je registracija ništavana,
4. odlukom stečajnog veća o otvaranju i zaključenju stečajnog postupka, zbog nemogućnosti da se iz stečajne mase pokriju troškovi stečajnog postupka,
5. bankrotstvom (stečajem),
6. u drugim slučajevima koji su utvrđeni zakonom ili osnivačkim aktom akcionarskog društva, a koji su navedeni kao osnov za prestanak postojanja društva.

8. Javno preduzeće

Javno preduzeće predstavlja poseban pojavni oblik preduzeća koje u svim situacijama osniva država. U praksi, to su državna preduzeća, a osnivaju se u oblastima koje su definisane kao oblasti od posebnog društvenog interesa. Ako je obavljanje određene privredne delatnosti nezamenljiv uslov života i rada građana i drugih preduzeća na tom prostoru - onda se za dotičnu delatnost osniva javno preduzeće.

Postupak osnivanja i upravljanja javnim preduzećem nije predmet pravne materije koja je regulisana Zakonom o privrednim društvima. U Zakonu o privrednim društvima taksativno se kaže da se ovaj zakon ne odnosi na javna preduzeća, nego da se pravna materija osnivanja i poslovođenja javnih preduzeća reguliše Zakonom o javnim preduzećima.

Ovo je i razumljivo budući da se Zakon o privrednim društvima bavi profitnim organizacijama. Javno preduzeće ne mora uvek biti profitna organizacija i poslovati u svim situacijama na profitnoj osnovi. Država ima velikog udela u formiranju politike cena proizvoda i usluga javnih preduzeća, mada javna preduzeća mogu biti u mešovitoj svojini, pri čemu država može biti manjinski vlasnik. U praksi, javna preduzeća jesu veliki sistemi, koji čine okosnicu privrede zemlje (železnica, putna privreda, elektroprivreda, naftna

industrija, pošta, Radio Televizija Srbije, itd), a na nivou lokalne samouprave ovde se pribrajaju komunalna preduzeća (vodovod, kanalizacija, gradska čistoća, toplane, gradsko zelenilo i javni parkovi, i td).

Ova preduzeća često u svom poslovanju iskazuju gubitak i država, budući da ista deluju kao njen servis, iz trezora (budžeta) pokriva njihove gubitke. Primer takve prakse jeste Gradsko saobraćajno preduzeće Beograd, na koje Grad Beograd troši ogromna sredstva Trezora Grada radi nesmetanog funkcionisanja ovog značajnog javnog servisa za normalno funkcionisanje tako velikog grada.

Motiv za osnivanje javnog preduzeća prema slovu zakona uvek mora biti neki opšti interes. Jedanput je reč o obavljanju određene delatnosti, drugi put radi se o obezbeđenju jednakosti svih korisnika, zatim o prilagođavanju delatnosti potrebama korisnika, itd. Zakon o preduzećima ne nabroja taksativno oblasti u kojima se mogu osnovati javna preduzeća. Okvirno se navode oblasti privrede koje se ne mogu zamisliti bez jedinstvenih, dakle javnih preduzeća, jer to nalaže specifičnost njihove delatnosti: elektroprivreda, naftna industrija, pošta, telegraf, telefon, železnice, komunalne delatnosti. Definitivan spisak javnih preduzeća određuje, u krajnjoj instanci, država posebnim zakonima, odnosno aktima skupština republika i Federacije.

Osnivanjem javnih preduzeća država želi da obezbedi efikasno funkcionisanje ključnih sektora privrede i uredno funkcionisanje društvenih delatnosti, odnosno cilj je uredno odvijanje delatnosti u oblastima za koje su osnovana javna preduzeća.

Država ima vrlo velik uticaj na ovaj tip preduzeća, čak i kad su ona svojinski organizovana na principu "mešovite svojine", pa čak i onda kada se pojavljuje kao manjinski vlasnik deonica. Naime, u svakom svojinskom obliku javnog preduzeća država ima prava:

- da daje saglasnost na planove i programe razvoja;
- da daje saglasnost na statusne promene (ime firme, sedište, delatnost);
- da daje saglasnost na imenovanje i razrešenje direktora i članova upravnog odbora;
- da daje saglasnost na obrazovanje cena proizvoda i usluga;
- da traži podnošenje periodičnih izveštaja o radu i poslovanju;

- po potrebi, uvodi mere prinudne uprave, i td.

Država, prema tome, umesto da određene odnose u privredi usklađuje preko svojih organa, organizacija i ustanova (administrativnim putem), osniva javno preduzeće kao specifičan servis, koji će obavljati ove poslove za njen račun.

Javno preduzeće ima svoju imovinu, poput svih drugih tipova preduzeća, ali je vlasnik te imovine ili država, ili je država suvlasnik sa nekim drugim pravnim ili fizičkim licem (kad se radi o javnom preduzeću u mešovitoj svojini). Prema duhu zakona, javno preduzeće samostalno odgovara za preuzete obaveze prema trećim licima. Ovo znači da bi javno preduzeće u određenim situacijama moglo ići pod stečaj. To se u praksi ne događa. Kad nastupi ovakva situacija država iznađe način da iz-vrši socijalizaciju gubitaka i spase javno preduzeće stečaja.

Javno preduzeće ima organe upravljanja i poslovođenja: upravni odbor, nadzorni odbor i direktor. Članove upravnog i nadzornog odbora, osim predstavnika zaposlenih, bira osnivač, odnosno vlasnik javnog preduzeća.

V SREDSTVA PREDUZEĆA

1. Okvir pojma

Za izvršavanje planskih zadataka u privredi, preduzeće pored zaposlenih, koji troše svoju radnu snagu i svoje umne sposobnosti u procesu rada, mora imati i materijalna sredstva. Pre svega, neophodno je da poseduje zgrade u kojima se smeštaju fabričke mašine, poslovne zgrade u kojima poslove obavlja administrativno i upravno osoblje, a zatim menze, odmarališta, sredstva prevoza (vozila) za prevoz sirovina i gotovih proizvoda, za vršenje usluga, za prevoz zaposlenih od kuće do posla i obrnuto.

Preduzeća moraju imati i sredstva u rezervi.

Razume se, vrsta i karakter sredstava koje preduzeće poseduje razlikuje se od slučaja do slučaja, a određeno je na prvom mestu poslovnom aktivnošću koju obavlja, veličinom, obimom poslova, itd.

Jedno trgovačko preduzeće i jedno preduzeće za proizvodnju automobila imaće i različita sredstva za vršenje svojih aktivnosti. Preduzeće za proizvodnju automobila posedovaće mašine za proizvodnju delova motora, menjača, karoserije, za montažu, itd. Trgovačko preduzeće mora imati sredstva u obliku prostorija u kojima će izlagati robu za prodaju. Naravno, mora imati i transportna sredstva za prevoz robe.

Celokupna sredstva kojima preduzeće raspolaže, kao što smo već istakli, nazivaju se imovinom preduzeća, ili njegovim osnovnim kapitalom..

Prilikom osnivanja preduzeće mora najpre obezbediti *početna sredstva*, koja sačinjavaju sredstva za rad i predmeti rada, da bi proizvodni ciklus bio pokrenut. U ukupnoj strukturi sredstava preduzeća početna sredstva nisu beznačajna; naprotiv, radi se o sredstvima koja u većini preduzeća predstavljaju osnov njihovog kapitala. Kako su početna sredstva obezbedili ulagači, ona se još nazivaju i *sredstvima ulagača*.

Osnivači preduzeća imaju ekonomski interes ulaganja kapitala u novoosnovano preduzeće samo ako su ubeđeni da će im ta investicija doneti dobitak. Preduzeće se osniva da bi svojom poslovnom

aktivnošću obezbedilo profit, odnosno dobit, iz čijeg se dela podmiruju potrebe za zamenom dotrajalih osnovnih sredstava. Dobit je, prema tome, jedan mogući izvor sredstva za proširenje i modernizaciju tehničke osnove preduzeća.

Uopšte uzev, preduzeće mora stalno tragati za izvorima sredstava, jer ga zakoni tržišne ekonomije stalno gone na modernizaciju svoje tehničko-tehnološke osnove. Deo sredstava za razvoj preduzeće obezbeđuje iz sopstvenih prihoda, po utvrđenom pozitivnom bilansu stanja, dok drugi deo obezbeđuje putem pozajmica kod poslovnih banaka ili kod drugih preduzeća - najčešće svojih poslovnih partnera.

Dakle, preduzeće će obezbediti izvore sredstava, bilo iz sopstvenih prihoda bilo iz pozajmica, bilo na neki treći način. Drugim rečima, sredstva ulagača jesu vrlo značajna materijalna osnova preduzeća, ali nisu jedina niti su večita. Iz tih razloga preduzeće od početka svog poslovanja vodi takvu poslovnu politiku koja treba da omogućí namensku upotrebu i racionalno korišćenje sredstava i obezbeđenje izvora za blagovremenu supstituciju zastarelih ili dotrajalih sredstava.

Radi što ekonomičnije i racionalnije upotrebe sredstava, preduzeće raspolaze informacijama o stanju svih sredstava, promenama toga stanja, načinu korišćenja i izvorima sredstava, kao i o ostvarenim poslovnim rezultatima. Sve ove informacije sadržane su u poslovnim knjigama preduzeća i o njima će kasnije biti više reči.

2. Tipologija sredstava preduzeća

Iz dosadašnjeg izlaganja može se zaključiti kako preduzeće raspolaze različitim sredstvima: od sredstava za rad, sirovina, objekata - do vozila, novčanih sredstava, itd. Zato se pojavljuje potreba klasifikacije sredstava preduzeća. S druge pak strane, klasifikacija se može izvršiti po više kriterijuma, pri čemu kriterijumi klasifikacije predstavljaju standardna obeležja tih sredstava.

1. Najpoznatija tipologizacija sredstava preduzeća polazi od njihove *namene*. Po tom osnovu mogu se razlikovati sredstva koja su u neposrednoj funkciji poslovnih aktivnosti i bez kojih se ta poslovna aktivnost ne može zamisliti. To su *poslovna* sredstva. Poslovna sredstva se dalje dele na *osnovna*, ili stalna sredstva i *obrtna* ili

potrošna sredstva. Ovim sredstvima preduzeće obavlja aktivnost za koju je osnovano.

Poslovna sredstva čine mašine, građevinski objekti, obradivo ili građevinsko zemljište, sredstva transporta, predmeti rada, nedovršeni objekti, alati, sitan inventar, itd. U zavisnosti od karaktera poslovnog procesa u svakom konkretnom preduzeću biće zastupljena odgovarajuća poslovna sredstva. To znači da se vrsta, broj i karakter poslovnih sredstava razlikuju od preduzeća do preduzeća.

2. Sredstva preduzeća mogu se razvrstavati i po osnovu *oblika* u kome se javljaju. Tako razlikujemo *stvari* (konkretna sredstva pomoću kojih preduzeće obavlja svoju delatnost, kao što su zgrade, uređaji, vozila, sirovine za proizvodnju finalnih proizvoda, proizvodi koji još nisu plasirani na tržište, objekti za odmor i rekreaciju zaposlenih, restorani, objekti u izgradnji, zemljište i dr), *prava* (potraživanja prema kupcima za prodatu a nenaplaćenu robu koja traju sve do momenta naplate, prava na patente, prava na licence, kao i druga prava), *novčana sredstva* (jesu sredstva koja se koriste za kupovinu predmeta rada, sredstava za rad, za isplatu zarada radnicima, za izmirenje dospelih obaveza prema državi, kao za izmirenje obaveza prema drugim poslovnim subjektima, itd).

Konkretni oblici sredstava razlikuju se od preduzeća do preduzeća i uslovljeni su različitim faktorima: delatnošću kojom se preduzeće bavi, obimom poslova koje vrši i čitavim nizom drugih posebnosti.

3. Prema *poreklu*, sredstva se mogu podeliti na sredstva *nastala iz sopstvenih izvora* i sredstva *nastala iz tuđih izvora*, dakle iz pozajmica, kredita, itd.

2.1. Osnovna sredstva

Osnovna sredstva sačinjavaju stalni kapital preduzeća i predstavljaju trajnu i nezamenljivu osnovu za obavljanje ukupnih poslovnih aktivnosti.

Najvažniji deo osnovnih sredstava sačinjavaju sredstva za rad. Pod sredstvima za rad podrazumevaju se:

- sredstva kojima se *neposredno* deluje na predmete rada. To su alati, mašine, instrumenti, i sl. Ova sredstva preduzeća ponekad se nazivaju *opremom*;
- sredstva čijim se korišćenjem *obezbeđuje nesmetano funkcionisanje* poslovnog procesa preduzeća. Tu svakako spada-

ju fabričke hale, poslovne zgrade, magacini za skladištenje robe i sirovina, građevinsko i poljoprivredno zemljište;

- sredstva koja služe za *skladištenje* proizvedenih materijalnih dobara, kao što su silosi, hladnjače, cisterne, i sl.

U najužem smislu reči sredstvima za rad nazivaju se sva sredstva kojima radnici neposredno utiču u procesu rada na predmete rada, sirovine i sl, radi njihove metamorfoze u finalni proizvodni oblik.

Najvažnije obeležje osnovnih sredstava jeste njihov *dug vek upotrebe*. Vek upotrebe svakako je duži od jedne godine, a najčešće iznosi pet godina. Kod nekih sredstava životni vek iznosi deset, pa i više godina. Ovo naročito važi za zgrade i druge objekte preduzeća. Vek trajanja poslovnih sredstava u direktnoj je zavisnosti od namene sredstva i od stepena njegove eksploatacije u poslovnom procesu.

Obzirom da dugo traju, može se zaključiti da se osnovna sredstva u poslovnom procesu *postepeno troše*. U poslovnom procesu, osnovna sredstva postepeno prenose deo po deo svoje vrednosti na nove proizvode i tako stalno umanjuju sopstvenu vrednost. Na taj način se vrši *amortizacija* osnovnih sredstava.

Naposletku, osnovna sredstva *zadržavaju svoj prvobitni fizički oblik u toku celog radnog veka*. Onoga trenutka kad osnovno sredstvo promeni fizički oblik (*lom, kvar i sl*), *isključuje se iz proizvodnje, jer više ne može služiti osnovnoj sursi*. Rečeno pretpostavlja da osnovna sredstva nikako *materijalizacijom* ne ulaze u sastav novog proizvoda, već samo sopstvenom amortizacijom u poslovnom procesu utiču na njegovu konačnu vrednost.

U najširem smislu reči, pored sredstava za rad, koja čine osnovu osnovnih sredstava, u osnovna sredstva još spadaju :

- novčana sredstva, izdvojena za nabavku osnovnih sredstava;
- patenti, licence i druga prava, koja nemaju obeležja sredstava za rad;
- objekti u izgradnji koji tek po puštanju u rad treba da postanu sredstva za rad;
- osnivačka ulaganja u novčanom obliku (osnivački kapital koji se ne ulaže u naturi).

Treba imati na umu da u kategoriju osnovnih sredstva ne ulaze sredstva preduzeća koja zadovoljavaju neke od gore postavljenih

kriterijuma. Recimo, sredstva koja imaju duži vek trajanja od godine dana. Ako su u pitanju sredstva manje vrednosti, takva se sredstva knjiže u poslovnim knjigama preduzeća kao *sitan inventar* i imaju tretman obrtnih sredstava: šoljice za kafu, heftalice, telefonski aparati, deo ambalaže, sitan alat za obavljanje elementarnih popravki kao što su ključevi, šrafcižeri, i td.

2.1.1. Tipologija osnovnih sredstava

Najčešći kriterijumi tipologizacije osnovnih sredstava jesu *mera upotrebljivosti* u poslovnom procesu preduzeća i *pojavnici oblici*.

Prema prvom kriterijumu, osnovna sredstva mogu biti: *u upotrebi, u pripremi, izvan upotrebe i neupotrebljiva osnovna sredstva*.

Sredstva u upotrebi jesu sredstva koja se normalno eksploatišu u poslovnom procesu preduzeća i bez kojih poslovni proces ne bi mogao da se normalno odvija. Tu spadaju mašine, alati, vozila, zgrade, uređaji, instrumenti i dr. Radnici koji rade na osnovnim sredstvima u upotrebi treba da imaju odgovarajuće stručno znanje u pogledu rukovanja tim sredstvima i treba da ih eksploatišu u skladu sa uputstvom njihovog proizvođača.

Sredstva u pripremi jesu započete *investicije* kojima preduzeće proširuje svoju materijalnu osnovu. To su objekti (hale, zgrade, dugogodišnji zasadi) u izgradnji, uređaji čije je postavljanje u toku, građevinski i drugi materijal za završetak započetih radova na sredstvima u pripremi.

Sredstva van upotrebe jesu tehnički ispravna osnovna sredstva, ali se iz razloga kontinuiranosti proizvodnje nalaze *u rezervi*, za slučaj da se brzo upotrebe, ako bi došlo do kvara ili loma ekvivalentnog sredstva u upotrebi.

Neupotrebljivim sredstvima smatraju se ona osnovna sredstva koja zbog isteklog veka trajanja, kvara ili nekih drugih razloga ne vrše više funkciju osnovnog sredstva i povučena su iz poslovnog procesa. Takva sredstva treba otpisati iz poslovnih knjiga i prodati.

Prema **pojavnici obliku**, osnovna sredstva mogu se podeliti na *stvari, prava i novčana sredstva*.

Stvari sačinjavaju *oprema, građevinski objekti i zemljište*.

Oprema obuhvata sve mašine i uređaje koje preduzeće koristi u procesu svoje delatnosti. U opremu, takođe, spadaju i sva tran-

sportna sredstva, sredstva veza, kao što su telefonski aparati, telefaksi, teleprinteri, radio-stanice, zatim oprema laboratorija, kancelarijska oprema, kao što su stolovi, plakari, stolice, itd.

Građevinski objekti su svi objekti namenjeni za obavljanje privrednih aktivnosti. To su fabričke hale u kojima se odvija proizvodni proces, radionice, poslovne zgrade. Građevinskim objektima treba pribrojiti brane hidrocentrala (i same hidrocentrale), dalekovode, železničke pruge, aerodrome, rudarska okna, vodotornjeve, telekomunikacione releje, rečna i morska pristaništa, silose za skladištenje sirovina, itd.

Prema obliku gradnje, građevinski objekti mogu biti izgrađeni ispod zemlje (rudarska okna, hale za obavljanje poslovnih procesa koji zahtevaju određeni režim temperature i vlage - npr. uzgajanje pečuraka) i iznad zemlje. Građevinski objekti iznad zemlje mogu biti građeni kao niskogradnja i kao visokogradnja.

Zemljište može biti osnovno sredstvo ako je privedeno nameni, tj. ako su u njega već investirana određena sredstva. Zemljište na kome su izgrađeni fabrički objekti, fabrički krug, prostor na kojem su izgrađene poslovne zgrade, pristaništa, železničke pruge, itd. Poljoprivredno zemljište koje se redovno obrađuje i koje predstavlja osnov za vršenje delatnosti određenim preduzećima koja poslovne aktivnosti obavljaju u oblasti poljoprivrede, takođe je osnovno sredstvo tih preduzeća.

Dugogodišnji zasadi voćaka (višanja, kupina, malina, jabuka), vinogradi, maslinjaci jesu osnovna sredstva.

U osnovna sredstva takođe spadaju knjige koje se nalaze u biblioteci preduzeća i koje imaju određenu knjigovodstvenu vrednost, zatim dela umetničke vrednosti kao što su umetničke slike, skulpture i sl.

Prava sačinjavaju osnovna sredstva koja egzistiraju na papiru, tj. nemaju svoje materijalno ovaploćenje. Tu spadaju *patenti i licence*.

Pravo patenta imaju preduzeća koja su ostvarila određeno tehničko ili tehnološko rešenje koje u biti koristi poslovnom procesu u preduzeću i koje je evidentirano (registrovano) kod ovlašćenog državnog organa. Kad tehnička, tehnološka, ili druga unapređenja koja su patentom zaštićena kupi na korišćenje poslovni subjekt, onda je on kupio *licencu*. Prava otkupa licence regulišu se ugovorom između davaoca licence (vlasnika patenta) i njenog kupca.

Posebnu vrstu osnovnih sredstava predstavljaju **ulaganja osnivača**. Ova sredstva obezbeđuju se pre nego što u preduzeću započne proizvodni ciklus. Sredstva kojima se pokrivaju troškovi izrade projektne dokumentacije, zatim sredstva kojima se isplaćuju vlasnička i druga prava na prostoru na kome će se podići poslovni objekti, sredstva kojima se otplaćuju krediti odobreni za pokrivanje troškova preduzeća u nastajanju, sredstva neophodna za stručno osposobljavanje radne snage koja će se po puštanju u rad, uključiti u proizvodne procese, sredstva za vršenje istraživanja koja su u funkciji delatnosti budućeg preduzeća, kao i druga sredstva.

Novčana sredstva koja spadaju u oblast osnovnih sredstava jesu *sva sredstva čija je isključiva namena nabavka novih osnovnih sredstava ili popravka i održavanje postojećih*.

Novčana sredstva se, prema kriterijumu porekla, mogu podeliti na:

- sredstva koje preduzeće izdvaja u fond amortizacije, a čija je isključiva namena nabavka rezervnih delova ili zamena dotrajalih sredstava novim,
- sredstva koja preduzeće izdvaja po utvrđivanju godišnjeg bilansa stanja (i bilansa uspeha), a čija je namena nabavka delova za dotrajala osnovna sredstva ili nabavka novih osnovnih sredstava.

Ovako prikupljena novčana sredstva često su nedovoljna za kupovinu novih osnovnih sredstava, jer su u uslovima stalnih tehničkih unapređenja i inovacija sredstva za rad po pravilu sve skuplja. Radi toga preduzeće novčana sredstva namenski izdvojena u fondove za proširenja materijalne baze i modernizaciju najčešće koristi kao *depozit*, koji služi kao osnova za podizanje kredita kod banaka.

2.1.2. Vrednost osnovnih sredstava

Vrednost osnovnih sredstava poznata je veličina i izražava se njihovom cenom. Vrednost osnovnog sredstva može se prikazati kao: *fakturna, nabavna, sadašnja i tržišna vrednost*.

Fakturna vrednost je vrednost osnovnog sredstva koju isporučilac fakturiše kupcu i koja sadrži u svojoj strukturi jedino cenu kupljenog osnovnog sredstva - mašine. Ništa drugo u toj vrednosti ne postoji i ona ne predstavlja knjigovodstvenu kategoriju.

Nabavna vrednost predstavlja fakturnu vrednost osnovnog sredstva, uvećanu za troškove transporta od isporučioaca do kupca, zatim za troškove osiguranja, troškove ugradnje (montaže) i troškove obuke radnika koji će raditi na odnosnom osnovnom sredstvu. Nabavna vrednost ima veliki značaj jer predstavlja knjigovodstvenu vrednost po kojoj se vrši obračun otpisa-amortizacije osnovnih sredstava. Uzmimo, na primer, da je fakturna vrednost jedne mašine 100.000 novih dinara. Troškovi osiguranja neka su 5.000 dinara, troškovi transporta 1.000 dinara, troškovi montaže 2.000 dinara i troškovi obuke radnika za rad na odnosnoj mašini 1.500 dinara. Nabavna vrednost osnovnog sredstva-mašine biće jednaka zbiru svih troškova koji tu vrednost čine. U našem slučaju nabavna vrednost iznosiće 109.500 novih dinara.

Sadašnja vrednost je knjigovodstvena kategorija koja se iskazuje kao *razlika* između nabavne vrednosti osnovnog sredstva i njegove otpisane, amortizovane vrednosti. Kao što je već u više navrata istaknuto, osnovna sredstva postepeno prenose deo svoje vrednosti, tj. amortizuju se. Sadašnja vrednost, prema tome, bila bi aktuelna knjigovodstvena vrednost osnovnog sredstva koje se nalazi u upotrebi.

Tržišna vrednost i nabavna vrednost se razlikuju. Nabavna vrednost je knjigovodstvena, "papirnata" kategorija, koja sadrži podatak o tome koliko jedno osnovno sredstvo koje je u upotrebi treba da vredi u jednom konkretnom momentu. Koliko ono i *stvarno* vredi to nikako ne zavisi isključivo od cifara sadržanih u poslovnim knjigama, nego od čudi tržišta. U sistemu tržišne ekonomije, prema tome, vrednost osnovnog sredstva može da se još iskaže i kao *tržišna vrednost*, i to je ona vrednost koju to sredstvo može da postigne na tržištu. Drugim rečima, tržišna vrednost je vrednost koju je neko u datom trenutku spreman da plati odnosno osnovno sredstvo.

Tržišna vrednost osnovnog sredstva je promenljiva kategorija, nasuprot nabavnoj vrednosti koja je fiksna. Tržišna vrednost osnovnog sredstva može da osciluje na dole ili na gore, a kako je ovo realna vrednost (u ekonomiji etalon realnosti postavlja tržište), pojavljuje se potreba usklađivanja nabavne vrednosti sa tržišnom vrednošću. Usklađivanje ove dve vrednosti koje za rezultat ima korekciju nabavne vrednosti u poslovnim knjigama prema tekućoj tržišnoj vrednosti osnovnog sredstva naziva se *revalorizacijom* osnovnog sredstva.

Revalorizacija, dakle, i nije ništa drugo do ponovna procena vrednosti osnovnih sredstava, uz puno uvažavanje tržišnih cena.

Revalorizacijom se ostvaruje princip realnog prikazivanja vrednosti imovine preduzeća, kao i realnog obračuna otpisa vrednosti osnovnih sredstava. Revalorizacija sredstava preduzeća nužna je mera u ekonomijama sa visokom stopom inflacije, pošto u uslovima inflacije raskorak između nabavnih i tržišnih cena postaje sve veći.

Posmatrano sa aspekta ukupnosti osnovnih sredstava, revalorizacija može imati karakter *opšte*, kada su sva osnovna sredstva zahvaćena revalorizacijom i *delimične*, kada su zahvaćene samo cene pojedinih osnovnih sredstava.

2.1.3. Amortizacija osnovnih sredstava

U dosadašnjem izlaganju više puta je naglašeno kako osnovna sredstva u poslovnom procesu troše deo po deo svoje vrednosti. Amortizacija nije ništa drugo do *pretpostavljeno trošenje* vrednosti osnovnih sredstava, stvari i materijalnih dobara, izraženo u novcu. Jedino se ne iskazuje trošenje vrednosti zemljišta.

Osnovna sredstva u poslovnom procesu prenose deo po deo svoje vrednosti (ekonomski gledano, ne i materijalno) na novi proizvod. Po okončanju poslovnog procesa osnovno sredstvo je umanjilo sopstvenu vrednost za iznos prenete vrednosti na novi proizvod i to se naziva amortizacijom. Amortizacioni deo se otpisuje u poslovnim knjigama osnovnih sredstava i sredstvo dobija novu, za izvršenu amortizaciju umanjenu vrednost. Prodajom roba ili naplatom usluga izdvaja se deo novčanih sredstava u amortizacioni fond, kako bi se nadoknadio gubitak vrednosti. Amortizacioni fond služi za prikupljanje novčanih sredstava, koja na kraju amortizacionog perioda, teorijski, treba da imaju vrednost novog proizvoda.

Dva su načina obračuna amortizacije osnovnih sredstava: *vremenski i funkcionalni*.

Vremenska amortizacija bazira se na metodologiji obračuna po kojoj se nabavna vrednost osnovnog sredstva raspoređuje na vremenski period njegovog trajanja, pa se na osnovu toga vrši otpis. Pretpostavimo da imamo posla sa jednom fabričkom mašinom za koju je proizvođač naveo u *tehničkoj dokumentaciji* da u uslovima normalne eksploatacije ima radni vek od deset godina. Nabavna vrednost mašine podeliće se brojem 10 i dobiće se pret-

postavljeno godišnje amortizovanje odnosne fabričke mašine. Dakle, za vremenski način obračuna amortizacije bitno je da se podatak o radnom veku osnovnog sredstva dobija uvidom u tehničku dokumentaciju proizvođača. Taj podatak se na kraju ne mora pokazati potpuno tačnim, jer u zavisnosti od režima eksploatacije osnovno sredstvo može trajati duže, odnosno kraće od vremena koje je propisao proizvođač, ali pouzdanijeg podatka za obračun amortizacije vlasnik osnovnog sredstva nema. Proizvođač je, naime, u duhu dobrih poslovnih običaja i očuvanja renomea firme, sigurno pre početka serijske proizvodnje istestirao svoj proizvod, tako da se podatak o radnom veku može uzeti kao relativno verodostojan. Takođe je značajno istaći da se sredstva amortizacije izdvajaju na kraju godine i da se iskazuju (i obračunavaju) na godišnjem, a ne na mesečnom nivou.

Postoji nekoliko načina za izračunavanje vremenske amortizacije. Najpre, opisani način amortizacije polazi od pretpostavke da se amortizacija vrši ravnomerno kroz čitav radni vek osnovnog sredstva (po isteku svake poslovne godine odbija se ista amortizaciona vrednost). Ovakav način obračuna naziva se *proporcionalnom vremenskom amortizacijom*. Ako je metodologija obračuna tako postavljena da se iz godine u godinu *povećava* amortizaciona masa, pa se, na primer, prve godine izdvaja 5% vrednosti proizvoda u amortizacioni fond, druge godine 12%, a treće 20 procenata - *imamo posla sa progresivnom vremenskom amortizacijom*. Kad se metodologija obračuna postavi obrnuto, tako da je procenat amortizacije na početku najveći, da bi sa protokom vremena počeo da opada - *imamo slučaj sa degresivnom amortizacijom*.

Prema tome, amortizacione stope na osnovna sredstva mogu se obračunavati korišćenjem metodologije proporcionalne, progresivne i degresivne vremenske amortizacije. U Tabeli 1. dat je primer izračunavanja vremenske amortizacije osnovnih sredstava korišćenjem metodologije proporcionalne, progresivne i degresivne amortizacije.

Godina	VREMENSKA AMORTIZACIJA U %		
	<i>Degresivna</i>	<i>proporcionalna</i>	<i>Progresivna</i>
1	340	200	60
2	260	200	140
3	200	200	200
4	140	200	260
5	60	200	340

Tabela 1. *Primer vremenske amortizacije*

Funkcionalna amortizacija osnovnih sredstava stavlja se u odnos prema njihovoj upotrebi. Ovde se polazi od pretpostavke da je proizvodni učinak koji se može iskazati kvantitativno u korelaciji sa amortizacijom osnovnog sredstva. Funkcionalna amortizacija bazira se na metodologiji otpisa vrednosti osnovnog sredstva, bez obzira na vreme za koje je učinak ostvaren. Proizvođač, recimo, navede u tehničkoj dokumentaciji da njegov uređaj ima radni vek u proizvodnji od milion proizvedenih jedinica. Evidencija o amortizaciji takvog osnovnog sredstva vodiće se na taj način što će se na kraju svake poslovne godine utvrditi koliko je proizvedeno jedinica proizvoda na određenoj mašini i taj broj podeliće se brojem jedan milion. Na taj način dobiće se procenat izvršene amortizacije osnovnog sredstva za prethodnu godinu.

Funkcionalna amortizacija može se obračunavati i *prema intenzitetu upotrebe* nekog osnovnog sredstva. Ovaj način obračuna karakterističan je za motorna vozila. Ako proizvođač jednog teretnog vozila (kamiona) iznese u tehničkoj dokumentaciji da je radni vek njegovog vozila 500.000 pređenih kilometara, onda će u poslovnim knjigama biti upisan podatak o stanju kilometar sata na dan 31. decembra. Broj pređenih kilometara u periodu od godine dana podeliće se cifrom 500.000 i tako će se doći do podatka o izvršenoj amortizaciji u protekloj godini.

Drugim rečima, funkcionalna amortizacija zasniva se na metodologiji proračuna ostvarenih jedinica gotovog proizvoda ili ostvare-

ne amortizacione kvote, koja se utvrđuje odnosom nabavne vrednosti osnovnog sredstva i brojem jedinica gotovog proizvoda.

Prikaz načina obračuna funkcionalne amortizacije na primeru izračunavanja amortizacije motornog vozila dat je u tabeli 2.

FUNKCIONALNA AMORTIZACIJA TERETNOG VOZILA IZRAŽENA U PROCENTIMA			
<i>godina</i>	<i>pređeno km</i>	<i>amortizacija %</i>	<i>ukupna amortizacija</i>
1	150.000	30	30%
2	100.000	20	50%
3	50.000	10	60%
4	125.000	25	85%
5	75.000	15	100%

Tabela 2. *Primer funkcionalne amortizacije*

U Poslednje vreme sve češće se govori od još jednom obliku amortizacije osnovnih sredstava - *ekonomskoj* ili *moralnoj* amortizaciji. Ovaj vid amortizacije vezuje se za tehničku zastarelost sredstava rada. Događa se da sredstva rada postanu tehnički zastarela i pre nego što "odrade" svoj radni vek. Takav je slučaj sa kompjuterima. Danas se masovno izbacuju iz upotrebe personalni računari generacija Pentium Due, i kad su tehnički potpuno ispravni. Razlog leži u činjenici da su se na tržištu pojavili računari sa ugrađenim 64-bit *Pentium i7* procesorima, koji su u svemu apsolutno superiorniji od svojih prethodnika.

2.1.4. Kapacitet osnovnih sredstava

Poslovni proces u preduzeću odvija se na taj način što se sredstva za rad u upotrebi angažuju u radnom vremenu i uz trošenje ljudske bioenergije (izražene kroz fizičko i umno naprezanje), ostvaruje se unapred planirani rezultat. Preduzeće je jedna tehnička i tehnološka celina, što znači da su sredstva za rad u upotrebi planski odabrana, da su raznovrsna, i da ukupan njihov učinak, nastao njihovom upotrebom od strane radnika - ima za posledicu planirani poslovni rezultat.

Kao tehnička i tehnološka celina, sredstva za rad u upotrebi imaju sposobnost da uz angažovanje radne snage, izvrše određene radne operacije u određenom vremenu, u normalnim uslovima. Drugim rečima, ako na trenutak osnovna sredstva u upotrebi identifikujemo sa jednom fabrikom, a fabriku sa preduzećem, za planiranje i, uopšte, ostvarivanje zadataka u preduzeću kao sistemu, od velike je važnosti imati podatak kakve su sposobnosti instaliranih sredstava za rad da uz optimalnu upotrebu radne snage u zadatom vremenu (dan, mesec, godina) *proizvedu* određenu količinu materijalnih dobara.

Pre puštanja fabrike u rad precizno se utvrđuje njena sposobnost obima izvršenih poslova i radnih zadataka za koji se osniva, a posmatrana kroz određene vremenske periode (dane, mesece, godine). Tako se, recimo, kaže da preduzeće za proizvodnju obuće "Vesna" ima instalirani kapacitet proizvodnje milion pari obuće u godini. Tako dolazimo do kategorije *kapacitet osnovnih sredstava*.

Iz napred izloženog može se izvesti zaključak kako je *kapacitet osnovnih sredstava sposobnost sredstava za rad u upotrebi da u određenom vremenu (dan, mesec, godina) proizvede* određenu količinu materijalnih dobara ili usluga. Pretpostavlja se optimalna upotreba radne snage, kao i uredna snabdevenost ostalim elementima neophodnim za odvijanje poslovnog procesa (energija, sirovine, itd).

Kapacitet osnovnih sredstava u preduzeću poznata je veličina i on se, kao što vidimo, izražava kroz *količinu* proizvedenih materijalnih dobara ili kroz *broj* izvršenih usluga *u određenom vremenu*. Ponekad se kapacitet osnovnog sredstva izražava sposobnošću određenog uređaja, mašine, da u zadatom vremenu *utroši* određenu količinu sirovina.

Kapacitet u preduzeću može se posmatrati kroz sposobnost proizvodnje dobara i usluga svih sredstava za rad u upotrebi i onda je to kapacitet osnovnih sredstava preduzeća. Mogu se utvrđivati kapaciteti nekih delova preduzeća (nekih pogona), a može se iskazivati i kapacitet pojedinačnog sredstva za rad (mašine-uređaja).

Sa gledišta ekonomije, kapacitet osnovnih sredstava može se posmatrati kao: *maksimalni, realni, optimalni i realizovani*.

Maksimalni kapacitet je instalirani (ugrađeni) kapacitet osnovnih sredstava, koji pretpostavlja proizvodnu mogućnost sredstava za rad pod uslovom da budu u upotrebi 24 sata dnevno, 365 dana u godini, uz maksimalno opterećenje. Maksimalni kapacitet više je teorijska kategorija, jer se u praksi skoro ne može izvršiti. Istina, postoje sredstva za rad koja su u funkciji 24 sata dnevno svih 365 dana u godini (visoke peći u železarama, na primer), ali opterećenje ovih sredstava za rad varira u toku godine. Osim toga, kod sredstava za rad u upotrebi često dolazi do kvarova, zbog čega su izvesno vreme van upotrebe, zatim dolazi do nestašice električne energije, štrajkova zaposlenih, itd.

Realni kapacitet osnovnih sredstava određen je mogućnošću, karakteristikama i zahtevima osnovnog sredstva. Naime, većina sredstava za rad projektovana je da bude u funkciji deset do petnaest sati dnevno, s tim da se pauze koriste ne samo za *hlađenje* sredstva, nego i za njegovo održavanje (čišćenje, podmazivanje, zamena dotrajalih delova, itd). Prema tome, realni kapacitet daleko je manji od maksimalnog kapaciteta, i to za planirane gubitke vremena nastale isključivanjem osnovnog sredstva iz poslovnog procesa radi održavanja i zamene dotrajalih delova.

Optimalni kapacitet predstavlja takvu eksploataciju osnovnog sredstva koja omogućuje da se u poslovnom procesu ostvari najmanja amortizacija, što ima za dalju posledicu ostvarenje najnižih troškova po jedinici proizvoda. Da bi se ostvario optimalni kapacitet, neophodno je uskladiti proizvodne mogućnosti između pojedinih sredstava za rad u preduzeću. Potrebno je postaviti takav model organizacije poslovnog procesa koja će imati za posledicu iskorišćenje svakog osnovnog sredstva do njegovih optimalnih granica.

Preduzeće koje ne može da ostvari optimalni kapacitet iz razloga što je jedno ili više osnovnih sredstava tehnički zastarelo i ne može svojim proizvodnim mogućnostima da *prati* ostala osnovna sredstva, susreće se sa problemom *grla proizvodnje*. Grlo proizvodnje je

zastoj u ostvarenju planiranih zadataka u poslovnom procesu, nastao upotrebom sredstava za rad čiji kapaciteti nisu sinhronizovani. Ovaj nedostatak može se otkloniti u principu na dva načina:

1. Nabavkom novog sredstva za rad, koje po svojim tehničkim karakteristikama može da zadovolji potrebe tehničke okoline i svojim kapacitativnim mogućnostima doprinese ostvarenju optimalnog kapaciteta sredstva za rad. Kako je kupovina sredstva za rad u današnjim uslovima skopčana sa problemima novčane prirode, jer je u današnje vreme za kupovinu savremenih sredstava za rad neophodno izdvojiti sve veća novčana sredstva, mnoga preduzeća neće moći da se odluče na ovu, ekonomski najbolju varijantu otklanjanja grla proizvodnje.

2. Grlo proizvodnje moguće je privremeno otkloniti uvođenjem rada u više smena na onim sredstvima za rad čije kapacitativne mogućnosti jesu uzročnik grla proizvodnje.

Iz do sad rečenog može se izvući zaključak da se fenomen grla proizvodnje javlja kod preduzeća koja su izvršila samo delimičnu modernizaciju: deo osnovnih sredstava je zamenjen, deo je ostao. Zaostala osnovna sredstva nemaju dovoljnu proizvodnu moć, tako da postaju kočnica u poslovnom procesu preduzeća savremenim sredstvima za rad, koja se zbog toga ne mogu u potpunosti koristiti.

Realizovani kapacitet jeste kapacitet koje je preduzeće *ostvarilo* u određenom vremenskom periodu. Realizovani kapacitet je manji od optimalnog kapaciteta jer je moglo u toku posmatranog vremena doći do zastoja u odvijanju poslovnog procesa, uzrokovano: nestašicom sirovina i repromaterijala na tržištu, kvarom osnovnog sredstva u dužem trajanju, zbog čega je došlo do privremenog prekida poslovnog procesa, štrajkom zaposlenih, nestašicom električne energije, i dr.

2.2. Obrtna sredstva

Poslovni proces u preduzeću ne može se zamisliti bez postojanja obrtnih sredstava. Obrtna sredstva deo su poslovnih sredstava preduzeća, neophodnih za normalno odvijanje njegovih aktivnosti. Radi se o specifičnim sredstvima preduzeća, koja u poslovnom procesu menjaju svoje kvalitativne i kvantitativne performanse i potpuno prenose svoju vrednost na novi proizvod.

U obrtna sredstva na prvom mestu spadaju *sirovine*, koje su najznačajniji deo obrtnih sredstava, zatim pomoćni materijali koji se koriste u poslovnom procesu, poluproizvodi, nedovršeni proizvodi, novčana sredstva namenjena za kupovinu obrtnih sredstava, kao i sredstva za rad male vrednosti ili kratkog veka trajanja. U obrtna sredstva još spadaju razna prava i potraživanja prema kupcima za prodatu a još nenaplaćenu robu.

Predmetima rada naziva se za deo obrtnih sredstava u koje spadaju: sirovine, materijali, nedovršeni proizvodi i poluproizvodi. Predmeti rada u poslovnom procesu prenose svoje fizičke i hemijske karakteristike na novi proizvod i u potpunosti se troše. Uslovno rečeno, predmeti rada jesu obrtna sredstva u užem smislu reči. U širem smislu reči, u obrtna sredstva spadaju i sva novčana sredstva, osim sredstava amortizacionog fonda, prava i osnovna sredstva male vrednosti i kratkog veka trajanja (sitan inventar).

2.2.1. Podela obrtnih sredstava

Obrtna sredstva mogu se klasifikovati prema *pojavnom obliku* na stvari, prava i novčana sredstva.

Stvari obuhvataju *predmete rada, gotove proizvode* i *sredstva za rad male vrednosti* ili kratkog radnog veka.

Predmeti rada jesu obrtna sredstva koja su nezamenljiv deo poslovnog procesa preduzeća. U poslovnom procesu preduzeća, uz upotrebu sredstava za rad i radne snage zaposlenih, odvija se proces prerade, tj, transformacije predmeta rada u finalne proizvode za tržište.

Prema *udelu u nastanku novog proizvoda*, predmeti rada mogu se podeliti na: *osnovne, pomoćne i sporedne*.

Osnovni predmeti rada svojom supstancom stvaraju novi proizvod. Bez osnovnih predmeta rada nepojmljivo je stvaranje novog proizvoda. U proizvodnji benzina osnovni predmet rada je sirova nafta (ruda), čijom se rafinerijom dobija derivat - benzin. Benzin je nemoguće proizvesti ni iz čega drugog osim iz sirove nafte. Proizvodnja vina ne može se zamisliti bez grožđa, čijom se tehnološkom preradom dobijaju razne vrste vina.

Pomoćni predmeti rada ulaze u novi proizvod i poboljšavaju njegove *tehničke*, tehnološke i vizuelne karakteristike. Dodavanjem odgovarajućih aditiva na bazi olova, u procesu proizvodnje benzina - dobija se benzin veće oktanske vrednosti, pod komercijalnim nazivom "super". Dodavanjem odgovarajućih sastojaka (koja su po pravilu strogo čuvana poslovna tajna) dobijaju se najraznovrsnija crna i bela vina, penušava vina i sl. Pomoćni predmet služi i da se doda boja proizvodu, dakle, da se dotera vizuelni izgled, zatim da se doda aroma, itd.

Sporedni predmeti rada ni na koji način ne ulaze fizički i tehnološki u sastav novog proizvoda, ali se bez njih ne može zamisliti proizvodni proces. Osnovna sredstva, naime, nužno je pokretati iz nekakvog energetskog izvora, kao što su električna energija, nafta, mazut, koks, gas, itd. Takođe je neophodno servisirati sredstva za rad, podmazivanjem, čišćenjem, i sl. U sporedne predmete spada još kancelarijski materijal, kao što su: papir za kompjutere, riboni za štampače, tipizirani obrasci za vođenje poslovnih knjiga, itd.

Poluproizvodi jesu obrtna sredstva kod kojih je proizvodni proces obavljen, ali su ona proizvedena da bi se stavila u funkciju složenijih proizvoda, koje tek treba sastaviti u preduzeću. Radi se, dakle, o delovima složenijeg proizvoda za tržište. Preduzeća za proizvodnju automobila proizvode hiljade delova koji ulaze u sklop finalnog proizvoda - automobila.

Gotovi proizvodi jesu obrtna sredstva kod kojih je proces proizvodnje završen i koja se kao takva mogu isporučivati krajnjem kupcu. To su proizvodi koji se po pravilu mogu nabaviti posredstvom trgovačkih preduzeća ili preko prodajne mreže proizvodnog preduzeća.

Sredstva za rad sa kraćim radnim vekom do jedne godine, sitan alat, sitan inventar i ambalaža predstavljaju takođe obrtna sredstva. Sredstva za rad manje vrednosti i sa kratkim vekom korišćenja funkcionalno pripadaju sredstvima za rad, odnosno osnovnim sredstvima. Međutim, iz praktičnih razloga ova sredstva su knjigo-

vodstveno svrstana u obrtna sredstva. Kako smo o ovim sredstvima u dosadašnjem izlaganju već nešto rekli, zadržaćemo se još na ambalaži.

Ambalaža je obrtno sredstvo u kojem proizvođač isporučuje kupcu svoj proizvod. U savremenoj tržišnoj ekonomiji velika pažnja poklanja se ambalaži, pošto je uočeno da ambalaža *prodaje proizvod*, kad je majstorski dizajnerski rešena. Ovo naročito važi za proizvode široke potrošnje. Proizvođači poklanjaju veliku pažnju izgledu ambalaže i prema nekim podacima ambalaža učestvuje u ceni koštanja proizvoda ponekad i do 20 procenata.

U zavisnosti od karaktera proizvoda, ambalaža može biti *odvojiva* ili *neodvojiva* od proizvoda. Odvojiva ambalaža ne prodaje se zajedno sa proizvodom, nego je kupac dužan da je posle izvesnog vremena vrati proizvođaču. U odvojjivu ambalažu, na primer, spadaju flaše od stakla, u kojima se otprema vino i pivo. Ova vrsta odvojive ambalaže male vrednosti vodi se kao obrtno sredstvo preduzeća.

Neki proizvodi, međutim, zahtevaju poseban režim skladištenja i transporta, kao što je slučaj sa prometom naftnih derivata. Derivati nafte isporučuju se benzinskim pumpama putem kamionacisterni. Kamion cisterna predstavlja ambalažu odvojivu od proizvoda. Kad se tankovanje benzinske pumpe završi, kamion-cisterna odlazi na drugi zadatak. Ovde imamo situaciju da je kamion-cisterna ambalaža za isporuku specifične robe (benzina) i da je isti uknjižen u poslovne knjige vlasnika kao osnovno sredstvo, kako zbog visoke vrednosti, tako i zbog dužeg radnog veka.

Prema tome, odvojiva ambalaža može se pojaviti i kao obrtno i kao osnovno sredstvo.

Nasuprot ovome, *neodvojiva ambalaža* uvek se pojavljuje kao obrtno sredstvo.

Prava na obrtna sredstva mogu se pojaviti u nekoliko oblika: kao *potraživanja od kupaca za prodatu robu* i kao *avansi dati dobavljačima*.

Potraživanja od kupaca nastaju iz razloga što se momenat prodaje robe i momenat plaćanja ne moraju podudarati. Najčešće se roba prodaje kupcu, a on ima obavezu da u zakonskom roku izvrši plaćanje te robe. Zakonski rok kod nas iznosi petnaest dana. Roba se može kupiti i na odloženo plaćanje, kada kupac *menicom* garantu-

je da će platiti robu prodavcu posle protoka određenog vremena, odjednom ili u nekoliko rata; sa kamatom ili bez kamate.

Kod kupovine robe na odloženo plaćanje između poverioca i dužnika zaključuje se ugovor, a menica služi samo kao zaloga da će nastali dug biti namiren od strane dužnika u ugovorenom roku. U suprotnom, protestiranjem menice po isteku roka za izmirenje duga, naplata duga vrši se prinudnim putem.

Prava potraživanja vode se u poslovnim knjigama preduzeća i traju do trenutka izmirenja obaveze.

Avansi su novčani iznosi koje preduzeće ili pojedinac plaća *unapred* kao delimičnu uplatu za još ne isporučenu robu ili ne izvršene usluge. Avansi su praksa u onim granama privrede u kojima je obrt kapitala vrlo spor i najčešće iznosi jedan obrt kapitala godišnje. Naime, proizvodnja se postepeno odvija tako da se u toku godine obavi samo jedan proizvodni ciklus. Ovakvu situaciju imamo u poljoprivredi. Obrt kapitala u poljoprivrednoj proizvodnji izuzetno je spor i direktno je uslovljen prirodnim uslovima. Poljoprivredni proizvođač u mogućnosti je da proda robu tek po njenoj proizvodnji. Međutim, u međuvremenu ima potrebu za sredstvima za izmirenje raznih obaveza i za finansiranje proizvodnje. Zbog toga se zadužuje kod preduzeća koja poljoprivredne proizvode koriste kao sirovinu, uz obavezu da svoju robu, kad stigne, proda preduzeću koje je uplatilo avans. Kod nas se ova praksa zadržala u industriji uljarica. Fabrike ulja u vreme setve suncokreta obezbeđuju semensku robu i veštačko đubrivo kooperantima zemljoradnicima.

Novčana sredstva koriste se u različite svrhe: za kupovinu obrtnih sredstava neophodnih za nastavljanje reproduktionog procesa, za isplatu zarada radnicima, za plaćanje poreza i drugih obaveza prema državi, za plaćanje penala, kazni, itd.

Zajednička karakteristika predmeta rada je njihov kratak vek trajanja. U svom fizičkom obliku predmeti rada postoje pre otpočinjanja proizvodnog procesa. Predmeti rada u procesu proizvodnje se troše i, kao što je rečeno, u potpunosti prenose svoju vrednost na novi proizvod. Na kraju proizvodnog procesa predmeti rada potpuno su utrošeni, zbog čega je nužno ponovo ih obezbediti.

2.2.2. Obim potrebnih obrtnih sredstava

Obim potrebnih obrtnih sredstava razlikuje se od preduzeća do preduzeća i uslovljen je nizom različitih faktora. Potrebe za obrtnim sredstvima mogu varirati tako da se u jednom dobu godine mogu javljati veće potrebe za obrtnim sredstvima negoli u drugom vremenskom periodu. Uzmimo, na primer, preduzeća za proizvodnju piva, sokova i drugih osvežavajućih napitaka. Potreba za sirovinama za proizvodnju ovih vrsta proizvoda svakako da je najveća u letnjim mesecima. Potrošnja pomenutih napitaka drastično opada zimi. Zato preduzeće mora stalno voditi računa o obimu potrebnih obrtnih sredstava. Nabavi li manju količinu obrtnih sredstava od optimalne - može se dogoditi da dođe do prekida poslovnog procesa, zbog nedostatka obrtnih sredstava. Desi li se obrnuto, tj. lageruje li preduzeće veliku količinu obrtnih sredstava - zarobiće deo slobodnog novčanog kapitala, koji bi, inače, mogao racionalnije da se upotrebi. Recimo, nabavkom nekog osnovnog sredstva.

Utvrđivanje količine potrebnih obrtnih sredstava složen je zadatak koji stoji pred stručnim službama preduzeća i rešava se polazeći od sledećih faktora:

Obima proizvodnje (poslovanja). Veći obim proizvodnje, odnosno poslovanja u širem smislu reči, skoro uvek zahteva i veća obrtna sredstva. Drugim rečima, što je veći ostvareni broj proizvoda ili usluga u toku godine, potrebna su i veća sredstva za nabavku sirovina, za plaćanje troškova energije, za isplatu zarada radnicima, i dr. Dakle, postoji direktna veza između veličine proizvodnje i količine potrebnih obrtnih sredstava: veća proizvodnja uslovljava i veća obrtna sredstva.

Promena proizvodnih programa preduzeća takođe utiče na promenu obima potrebnih obrtnih sredstava. Ako preduzeće ima širi proizvodni asortiman, to jest ako proizvodi više vrsta proizvoda, izmenama proizvodnog programa i orijentacijom na proizvodnju roba koje imaju prođu na tržištu, menja se i potreba za obrtnim sredstvima. Promena proizvodnog programa može dovesti do veće potrebe za nekim obrtnim sredstvima (recimo, za većom potrošnjom električne energije), dok na drugoj strani može dovesti do manjih potreba za nekim sirovinama, i sl.

Vrsta tehnološkog procesa u znatnoj meri opredeljuje količinu i vrstu obrtnih sredstava. Jasno je da nije potrebna ista količina i vrsta obrtnih sredstava kod preduzeća koja proizvode samo jedan

proizvod. Preduzeće za proizvodnju hleba i peciva obezbeđuje brašno, so, kvasac, odgovarajuće aditive i mazut, odnosno drugi energent. Sasvim druga je situacija kod preduzeća u kojima se odvijaju složeniji tehnološki procesi, kao što su na primer preduzeća za proizvodnju automobila, u kojima se pojavljuje potreba za velikim brojem raznovrsnih obrtnih sredstava, koje treba obezbediti da bi poslovni proces mogao nesmetano da se odvija. Postoje tehnološki procesi koji na duži rok vezuju veću količinu obrtnih sredstava, kao i nedovršena proizvodnja. Takvi procesi karakteristični su za građevinska preduzeća koja podižu gigantske privredne objekte (na primer, brane hidrocentrala), zatim brodogradilišta, i sl.

Gotovo da nema preduzeća, odnosno delatnosti gde se proizvodni proces može zamisliti bez zaliha obrtnih sredstava i nedovršene proizvodnje. Čak i proizvodnja električne energije u hidroelektranama podrazumeva rezerve vode, koja se akumulira u samoj reci, uzvodno od brane (akumulaciono jezero)..

Uslovi snabdevanja obrtnim sredstvima jesu jedan od značajnih faktora koji opredeljuje dinamiku obezbeđenja obrtnih sredstava u samom preduzeću. Transport nekih obrtnih sredstava može se obaviti samo u određenim vremenskim uslovima, recimo kad su temperature iznad 0°C, jer se na nižoj temperaturi smrzavaju neke sirovine i gube svoje tehnološke performanse. Zato će preduzeće koje troši ovakav tip obrtnih sredstava obezbediti iste pre početka zime.

Neka preduzeća koriste sirovine koje se mogu obezbediti samo u određenim vremenskim intervalima u toku godine. Zato će svoje aktivnosti usmeriti da upravo u tom periodu raspolažu dovoljnim novčanim sredstvima kako bi mogli da plate nabavku sirovina i obezbede pretpostavke za odvijanje poslovnog procesa u toku cele godine. Ovo se odnosi pre svega na preduzeća koja se bave prerađom poljoprivrednih proizvoda. Otkup suncokreta, šećerne repe, jagodičastog voća (maline, kupine, jagode, ribizle) i sl. moguće je obaviti samo u vreme skidanja tih useva sa polja.

Generalno se može reći da preduzeća koja imaju teškoća u snabdevanju obrtnim sredstvima, prouzrokovane nekim od nabrojanih faktora ili nekim trećim faktorima, moraju u rezervi imati uvek značajne zalihe tih sredstava, kako se ne bi dogodilo da dođe do obustavljanja proizvodnog procesa u njima.

Uslovi prodaje takođe su značajan činilac koji opredeljuje obim potrebnih obrtnih sredstava. Pošto u kategoriju obrtnih sredstava

spadaju i finalni proizvodi, preduzeće koje proizvodi proizvode čiji je vek trajanja kratak (jedan ili nekoliko dana), a za kojima postoji stalna potreba na tržištu - nema zaliha gotovih proizvoda (mlekare, pekare, itd).

Nasuprot tome, preduzeća čiji finalni proizvod ima dug vek trajanja i čiji se proizvodi retko prodaju (potražnja za takvim proizvodima ima sezonski karakter), ima obavezno zalihe gotovih proizvoda jer to diktiraju potrebe tržišta (preduzeće koje proizvodi kožnu konfekciju ima malu prodaju svojih proizvoda u letnjim mesecima).

Brzina obrta obrtnih sredstava jeste vrlo važan faktor koji određuje obim potrebnih obrtnih sredstava. Obrtna sredstva se u poslovnom procesu u preduzeću stalno *obrtu* (otud ih nazivamo *obrtnim* sredstvima). Na početku se nalaze u novčanom obliku; novcem se kupuju predmeti rada; u proizvodnom procesu sirovine se fizički transformišu u novi proizvod, robu, čijom prodajom ponovo se dobija novac. Ekonomski interes preduzeća je da što je moguće više ubrza *obrt obrtnih sredstava*.

Povećanje obrta moguće je ostvariti ubrzanjem poslovnog procesa, odnosno skraćanjem vremena koje obrtno sredstvo provede u fazi transformacije u novi proizvod. Smanjenjem vremena koje obrtno sredstvo provede u poslovnom procesu (proizvodnji), smanjuje se i količina ljudskog rada po jedinici proizvedenog predmeta. Ovo ima uticaj na vrednost proizvoda, koji se tada prodaju po nižim cenama i imaju bolju prođu na tržištu. Tržište apsorbuje dnevnu proizvodnju i nema zaliha gotovih proizvoda.

Brzina obrta obrtnih sredstava iskazuje se ekonomskom kategorijom koja se naziva *koeficijent obrta*. Koeficijent obrta pokazuje koliko su se puta obrtna sredstva obrnula u toku jedne godine. Kao što smo već istakli, interes preduzeća je da do maksimalnih granica poveća obrt obrtnih sredstava, ali je to u nekim granama privrede ograničeno prirodnim faktorima i praktično je nemoguće. Drugde je moguće povećati koeficijent obrta, mada i to povećanje ima svoje granice.

2.2.3. Kružno kretanje obrtnih sredstava

Već je istaknuto kako je jedno od svojstava obrtnih sredstava da neprekidno menjaju svoj pojavni oblik, da se *obrtu*. Sa gledišta poslovnog procesa, može se govoriti o kružnom kretanju obrtnih sredstava. Kružno kretanje obrtnih sredstava sastoji se iz njihove

kontinuirane cirkulacije, dakle iz prolazaka obrtnih sredstava kroz određene faze:

- prva faza u kružnom kretanju je faza obezbeđenja predmeta rada,
- u drugoj fazi obavlja se poslovni proces (proizvodnja, vršenje usluga, i dr) i iskazuje se rezultat u obliku proizvedenog materijalnog proizvoda ili izvršene usluge,
- treća faza odvija se na tržištu, prodajom robe ili usluga i ostvarivanjem novčanih sredstava.

Kružno kretanje obrtnih sredstava u preduzeću je proces koji se neprekidno odvija, jer se i sama proizvodnja, odnosno vršenje usluga odvija neprekidno. U toku toga procesa obrtna sredstva najpre troše u potpunosti svoju vrednost, prenoseći u toku trajanja poslovnog procesa svoje fizičke, hemijske i druge *materijalne* karakteristike na novostvorenu vrednost. Obnavljanje obrtnih sredstava vrši se tek pošto se proizvedena vrednost, bilo u obliku materijalnog dobra, bilo u obliku izvršene usluge, realizuje na tržištu *činom prodaje*.

Prema tome, obrtna sredstva prolaze kroz sledeće pojavne oblike u toku poslovnog procesa:

- **polazni novčani oblik**, koji se karakteriše postojanjem odgovarajućih novčanih sredstava na računu preduzeća, namenjenih za kupovinu predmeta rada,
- **početni materijalni oblik**, koji se iskazuje u obliku nabavljenih predmeta rada neophodnih za odvijanje poslovnog procesa i koji egzistiraju kao zalihe materijala,
- **prelazni tehnološki oblik** predmeta rada, kada se predmeti rada uzimaju iz zaliha materijala i ubacuju u poslovni proces (proizvodnja, vršenje usluga), kojom prilikom dolazi do trošenja predmeta rada (ili njihove prerade) i prenosa njihove vrednosti i njihovih hemijskih i fizičkih supstrata na novi proizvod,
- **robni oblik ili finalni proizvod** nastaje na kraju tehnološkog procesa.

Predmeti rada u potpunosti su izgubili svoje fizičke karakteristike i svoju vrednost, u materijalnom pogledu više ne postoje, već samo vrednosno postoje u proizvedenom finalnom proizvodu, koji čeka prodaju.

završni novčani oblik nastaje prodajom roba (ili usluga) na tržištu. Sada su ostvareni svi uslovi da se deo novostvorenih novčanih sredstava upotrebi za nabavku predmeta rada, neophodnih za sledeći proizvodni ciklus.

U praksi, u preduzeću navedene faze transformacije ne odvijaju se po pravilu jedna za drugom. Naprotiv, iz raznih razloga (problemi oko nabavke predmeta rada izazvani objektivnim, tj. spoljnim faktorima, i sl), može se reći da se u preduzeću odvijaju više faza istovremeno. Naime, poslovni proces se odvija kontinuirano, isto tako kontinuirano odvijaju se i proces nabavke novih predmeta rada i stvaranja zaliha materijala, kao što se kontinuirano odvijaju proces prodaje gotovih proizvoda.

Prema tome, u jednom trenutku obrtna sredstva preduzeća mogu se naći u svakom od gore navedenih pojavnih oblika.

VI IZVORI SREDSTAVA PREDUZEĆA

Iz dosadašnjeg izlaganja utvrdili smo da preduzeće raspolaže različitim sredstvima, neophodnim za obavljanje poslovne aktivnosti. Kako je preduzeće sistem kojim se može upravljati. Organima rukovođenja preduzećem moraju stajati na raspolaganju sve informacije koje se odnose na:

- poreklo izvora sredstava preduzeća,
- učešće izvora sredstava u ukupnoj strukturi sredstava preduzeća,
- klasifikacija izvora sredstava na dugotrajne i kratkotrajne (i za koja se sredstva preduzeća obezbeđuju kratkotrajni izvori sredstava, a za koja dugotrajni),
- obaveze preduzeća prema spoljnim izvorima sredstava (kratkoročne i dugoročne).

Izvori sticanja sredstava preduzeća u uslovima tržišne ekonomije i stalnih zahteva prema preduzeću da se prilagođava potrebama tržišta (izmene proizvodnih programa, modernizacija i sl) mogu da budu vrlo različiti. Preduzeće je upućeno da vodi takvu poslovnu politiku da permanentno traga za novim izvorima sredstava, kako bi podmirilo potrebe koje se ispoljavaju u obliku sve većih zahteva za ulaganje u poslovni proces.

Po pravilu, sredstva preduzeća potiču iz više izvora. To su: osnivačka sredstva, sredstva od domaćih ili stranih ulagača (ako se radi o društvenom, mešovitom preduzeću ili o privatnom preduzeću osnovanom kao trgovačko društvo), sredstva iz sopstvene akumulacije, koja nastaju kao rezultat uspešnog poslovanja, sredstva komercijalnih banaka u novčanom obliku (kredit), sredstva do kojih preduzeće dolazi raspisivanjem javnog zajma i sredstva nastala ustupanjem poreza i doprinosa od strane državnih organa.

Sredstva osnivača u velikom broju slučajeva čine osnov kapitala preduzeća. Preduzeće po zakonu ne može započeti poslovnu aktivnost ako prethodno ne obezbedi sva poslovna sredstva, to jest ako pored osnovnih sredstava ne obezbedi minimum obrtnih sredstava neophodnih za otpočinjanje reprodukcije. Ovo faktički podrazumeva da je obaveza osnivača da obezbedi poslovni prostor (objekte u kojima će se izvoditi poslovni proces), opremu neophodnu za odvijanje poslovnog procesa, sirovine i energente. Ova ulaganja

imaju vrlo visoku cenu, tako da sredstva osnivača, u načelu, čine znatan deo ukupnih sredstava kojima preduzeće raspolaže.

Sredstva domaćih i stranih ulagača takođe nisu beznačajna. Ova sredstva su prisutna u preduzećima koja su osnovana ili transformisana tako da funkcionišu na bazi pluralizma svojine. Preduzeća koja poseduju u svojoj svojinskoj strukturi sredstva domaćih ili stranih ulagača organizovana su kao akcionarska društva, bilo sa privatnim oblikom svojine (preduzeća u privatnoj svojini), bilo sa mešovitim oblikom svojine (preduzeća u mešovitoj svojini), bilo sa većinskim državnim kapitalom (javna preduzeća u državnoj svojini).

Sredstva iz sopstvene akumulacije preduzeće izdvaja na kraju poslovne godine, po utvrđivanju bilansa uspeha. Sredstva iz ovog izvora koriste se za isplatu dividendi (ako je u reč o akcionarskom društvu) i za modernizaciju, odnosno za proširenje materijalne osnove. Sredstva akumulacije koriste se takođe za uvećanje rezervnog fonda i fonda zajedničke potrošnje.

Preduzeće kao izvor sredstava često koristi kredite poslovnih banaka ili drugih preduzeća. Banke daju kredite za određene namene, koje su vezane za odvijanje poslovnog procesa. U načelu, preduzeće se može zadužiti uzimanjem kredita kod banke za nabavku osnovnih sredstava za rad (modernizacija) ili za nabavku obrtnih sredstava. Preduzeće uz zahtev za dodelu kredita podnosi i dokumentaciju iz koje se vidi za koje će se tačno namene kredit utrošiti. O preuzimanju kredita kod banke potpisuje se ugovor između kreditora i dužnika. Ugovor sadrži podatke o visini podignutog kredita, (glavnica), nameni, visini godišnje pripadajuće kamate i rokovima vraćanja.

Preduzeće se, takođe, može zadužiti kod svojih poslovnih partnera uzimanjem kredita ili zajmova. Najčešće se zadužuje uzimanjem sredstava kod preduzeća sa kojima ostvaruje poslovnu saradnju. Kako je zaduživanje po pravilu u funkciji održanja ili poboljšanja poslovnog procesa, zaduživanjem kod poslovnih partnera (recimo, trgovačkih preduzeća) rešavaju se i potencijalni problemi kreditora, odnosno zajmodavca pošto sa uspostavljanjem stabilnosti poslovnog procesa može računati na proizvodnju novih količina proizvoda, čijim se prometom to preduzeće, na primer, bavi. Zaduzivanjem kod preduzeća čija je delatnost proizvodnja nekog materijalnog dobra, obezbeđuju su sirovine i drugi materijal za preduzeće

zajmodavca, što takvom preduzeću omogućuje normalno odvijanje poslovnog procesa.

Postoje razlike između kredita i zajma. Kredit je pozajmica koja se daje u novcu, robi ili u izvršenoj usluzi. Pozajmica se odnosi na određeno, tačno utvrđeno vreme i daje se pod utvrđenim uslovima. Osnovni elementi tih uslova jesu glavni dug, kamata i rok vraćanja kredita. Zajam je vrsta pozajmice u novcu ili u robi, s tim što može biti i bez kamate. Preduzeće može raspisati javni zajam u novcu radi proširenja svoje materijalne osnove izdavanjem hartija od vrednosti (obveznica). Zajam se razlikuje od kredita (iako neki ove termine koriste kao sinonime) i po tome što se obaveza vraćanja odlaže na duži rok. Zajmovi, su, dakle, po pravilu dugoročna zaduživanja preduzeća. U praksi, radi sakupljanja slobodnih novčanih sredstava od stanovništva i ekonomskih organizacija, ekonomski subjekti raspisuju zajmove, kad procene da ovim načinom sakupljanja novca mogu rešiti probleme, kao što su modernizacija, trenutna nelikvidnost i sl. Ovakva praksa bila je karakteristična u periodu dogovorne ekonomije (pre 2.000 godine kod nas) i sprovedena je od strane velikih državnih preduzeća, kao što je Elektroprivreda Srbije. Zajam elektroprivrede Srbije, koji je propisan devedesetih godina, podrazumevao je isplatu duga vlasnicima obveznica u novcu ili u električnoj energiji. Obveznice zajma već sadrže kamatu koja se plaća na pozajmljivanje novca, sa isplatom po njihovom dospeću.

Slika 10. Obveznica za privredni razvoj Srbije

Republika Srbija, je krajem osamdesetih godina prošlog veka raspisala državni zajam za privredni preporod zemlje. Ovim putem sakupljana su slobodna novčana sredstva u domaćoj valuti i u devizama (od naših radnika na privremenom radu u inostranstvu).

Obveznica se sastoji iz više kupona. Svaki kupon ima svoj redni i serijski broj i na njemu je naznačeno kada dospeva za naplatu. Obveznice Republike Srbije izdate su sa grejs periodom od pet godina i sa kontinuitetom otplate na mesečnom nivou, u trajanju dužem od jedne godine.

Dugoročni izvori finansiranja imaju rok dospeća duži od godinu dana. Osnovni dugoročni izvori su dugoročni dugovi koji se u preduzeću pribavljaju emisijom i prodajom obveznica, dok je neposredan dugoročan kredit, kao odnos između preduzeća i kreditora ređa pojava u praksi.

Obveznice predstavljaju najznačajniji oblik dugoročnog duga korporacija koje posluju u tržišnim privredama. Koristi se kao pogodna forma da se dugoročne potrebe za kapitalom razbiju na manje iznose, što omogućava, preduzeću da njihovom prodajom prikupi znatno veću sumu novca nego što bi moglo dobiti iz samo jednog kreditnog izvora.

Obveznica je sertifikat, obično prenosiv, koji pokazuje da je korporacija pozajmila određenu sumu novca i da obećava da je vrati naznačenim danom u budućnosti. Pošto novac nije besplatan, preduzeće se obavezuje, takođe, da će donosiocu obveznice platiti ugovorenu kamatu u određenim intervalima u veku trajanja duga.

Pored niza karakteristika obveznica, sledeća tri mogu se smatrati osnovnima:

- Sposobnost njihove konverzije
- Mogućnosti opoziva i
- Varanti

Ove tri karakteristike smatraju se značajnim kako sa stanovišta preduzeća koje emituje obveznice tako i njihovih držalaca. Te karakteristike, u stvari, omogućuju preduzeću da kontroliše i planira stepen svoje dugoročne zaduženosti u strukturi kapitala, dok držaocima pružaju opciju da ostanu u statusu poverioca ili da iskoriste eventualne prednosti koje mogu da dobiju kao suvlasnici korporacije.

Sposobnost konverzije vezuje se za konvertibilne obveznice koje omogućavaju poveriocu, odnosno držaocu obveznice da ih zameni za određeni broj običnih akcija (ako je u pitanju ekonomska organizacija organizovana kao akcionarsko društvo). To pravo opcije poverilac će iskoristiti, verovatno, samo u slučaju ako je tržišna vrednost običnih akcija veća od cene konvertibilne obveznice.

Sa stanovišta potencijalnih kupaca obveznica pravo konverzije ima dve značajne prednosti:

Prvo, on im omogućava da steknu status akcionara i da u slučaju kada preduzeće posluje uspešno ostvari veći prinos na svoja ulaganja nego što bi ga dobili kao poverioci u vidu kamata.

Drugo, oni mogu zadržati povlašćeni status poverilaca i na taj način smanjiti rizik ulaganja u koliko preduzeće posluje manje uspešno.

Mogućnost opoziva obveznica predviđa se u skoro svim ugovorima o emisiji. Ona daje pravo preduzeću da na tržištu otkupljuje obveznice po unapred ugovorenoj ceni i pre roka njihovog konačnog dospeća. To ne znači da cena opoziva mora da bude fiksna, već se ona, po pravilu, smanjuje u određenim vremenskim intervalima. Ponekad se prvo opoziva ograničava na određeno vreme. Skoro je redovan slučaj da se cena opoziva predviđa u nešto većem iznosu od normalne vrednosti obveznica s namerom da se obeštete držaoci opozivnih obveznica. Mogućnost opoziva smatra se naročito povoljno sa stanovišta preduzeća koje emituju obveznice jer na taj način može da likvidira dugoročni dug pre roka konačnog dospeća. Međutim, da bi moglo da proda opozive obveznice, preduzeće obično mora da plati na njih veću kamatnu stopu nego što bi platilo na neopozive obveznice sa istim ili približnim stepenom rizika. Premija za rizik koja se predviđa na opozive obveznice neposredno zavisi od očekivanja preduzeća i kupaca tih obveznica u pogledu budućeg kretanja kamatnih stopa.

Da bi se obveznice učinile atraktivnijim oblikom ulaganja sa stanovišta njihovih kupaca ponekad im se dodaju varanti. Oni predstavljaju punomoćja za kupovinu običnih akcija preduzeća koje je emitovalo obveznice. Varanti, u stvari, predstavljaju indirektni vid participacije obveznica u dobitku preduzeća.

Varanti se najčešće emituju kao dodatak obveznicama i preferencijalnim akcijama. Oni daju pravo opcije držaocima ovih hartija da po unapred preciziranim uslovima kupe određeni broj običnih akcija preduzeća. Varant može biti odvojiv i neodvojiv. Ako je

varant odvojiv i emitovan je na primer kao dodatak obveznici, to znači da se može posebno prodati obveznica a posebno varant. Neodvojivi varanti se retko javljaju. Rok dospelosti varanta, odnosno period u kojem se on može iskoristiti najčešće je utvrđen na vreme ne duže od 10 godina.

Uz jednu hartiju od vrednosti može se emitovati jedan ili više varanta. Svaki varant može dati pravo na kupovinu jedne ili više *običnih akcija*. Ugovorom o emisiji je unapred utvrđena cena po kojoj se mogu kupiti akcije preduzeća korišćenjem varanta. Ta cena naziva se cena opcije i ona predstavlja, u stvari efektivnu cenu koja se mora platiti za svaku kupljenu akciju korišćenjem varanta.

Kod varanta cena opcije utvrđena je na nivou višem od tekuće tržišne cene ovih akcija. Emisija hartija od vrednosti sa dodatim varantom omogućuje njihovim kupcima potencijalnu priliku da postanu obični akcionari preduzeća. Status običnih akcionara nudi im znatno veća prava u pogledu prinosa (dividenda i kapitalni dobitak) kako i u pogledu odlučivanja na skupštini akcionara.

Varanti se raspodeljuju akcionarima umesto dividendi i za isplatu usluga investicionim bankarima. Emisija hartija od vrednosti sa varantom se i vrši sa namerom da se u budućnosti povećava sopstveni kapital.

Najčešća klasifikacija obveznica vrši se po kriterijumu da li su osigurane kolateralno, zalogom, ili nisu osigurane.

Neosigurane obveznice mogu da budu:

- Seniorske
- Subordinantne

Seniorske obveznice stiču pravo na sredstva preduzeća tek pošto su interesi svih osiguranih poverilaca u potpunosti zadovoljene. Konvertibilne obveznice su, po pravilu, seniorske obveznice. Držaoci seniorskih obveznica svoje pravo na naknadu stiču i na račun držalaca subordinantnih obveznica sve dok njihova potraživanja ne budu izmerena u punom iznosu.

Subordinantne obveznice su one koje su na određeni način učinjene podređenim prema ostalim oblicima dugoročnog duga držaoci subordinantnih obveznica imaju sekundarno pravo na kamatu i povraćaj glavnice iz likvidacione vrednosti preduzeća u podređenu sa drugim opštim poveriocima, ali je to pravo, ipak, prioritnije u odnosu na ono koje pripada povlašćenim i običnim akcionarima.

Osigurane obveznice dele se na:

- Hipotekarne obveznice
- Obveznice koje su osigurane akcijama i obveznicama drugih preduzeća i
- Dohodovne obveznice.

Ugovorom o emisiji ovih obveznica predviđa se obezbeđenje duga kolateralnim zalogom određenih sredstava preduzeća. Ukoliko dužnik ne izvršava svoje obaveze predviđene ugovorom, staralac može da likvidira sredstva iz kolateralnog obezbeđenja da bi zadovoljio prava držalaca obveznica.

Hipotekarne obveznice su obično osigurane pravom raspolaganja zemljištem i nepokretnom imovinom koja se na njemu nalazi. Tržišna vrednost tako odabrane zaloge po pravilu je uvek veća od iznosa emitovanih hipotekarnih obveznica. Hipotekarne obveznice se dele, takođe, na: na seniorske i juniorske. Već iz njihovog naziva se vidi da seniorske obveznice obezbeđuju svojim držaocima prioriternije pravo na naknadu potraživanja iz likvidacione vrednosti založenih sredstava, dok samo ostatak te vrednosti može da bude upotrebljen za namirenje juniorskog duga.

Sa stanovišta prava na emisiju dodatnog duga, razlikuju se :

- Zatvorene hipotekarne obveznice;
- Otvorene hipotekarne obveznice.

U slučaju zatvorenih obveznica preduzeće ne može da prodaje dodatne obveznice na bazi zalaganja iste imovine. Nasuprot tome, kad se radi o otvorenim obveznicama, emisija dodatnog duga je moguća. Zbog pomenutog svojstva otvorenih obveznica, ugovorom o njihovoj emisiji često se predviđa klauzula po kojoj se sva kasnije pribavljena imovina mora dodati založenoj imovini po prvoj hipoteci. Smisao ove klauzule je očigledno da zaštiti interese postojećih držalaca hipotekarnih obveznica s obzirom da im omogućava pravo raspolaganja i dodatnom imovinom u slučaju likvidacije preduzeća.

Emisiju obveznica preduzeće može da plasira na dva načina:

- Direktno
- Javno

Direktan plasman znači neposrednu prodaju obveznica jednom kupcu ili grupi kupaca. U ulozi kupaca javljaju se tada velike finansijske institucije kao što su kompanije za osiguranje i penzioni fondovi. Tako plasirane obveznice malo se razlikuju od dugoročnog kredita s obzirom da za njih skoro da ne postoji sekundarno tržište.

Javna prodaja obveznica se pretežno vrši preko investicionih banakara koji istupaju kao profesionalni posrednici na tržištu kapitala koji treba da privuku veći broj kupaca. Politika emisije i plasmana obveznica kao dugoročnog duga sastoji se u sledećem: *osetiti* i što ranije proceniti prinos koji bi potencijalni kupci obveznica mogli ostvariti ulaganjem u hartije od vrednosti drugih preduzeća sa istim ili približnim stepenom rizika. Tržišna vrednost obveznica menja se u obrnutoj srazmeri u odnosu na promenu tržišne stope kapitalizacije, odnosno efektivne kamatne stope na tržištu kapitala.

Kratkoročni izvori finansiranja preduzeća. Pod kratkoročnim izvorima sredstva preduzeća podrazumevaju se izvori čiji je rok dospeća kraći od jedne godine. Ako preduzeće ne može da opstane u kratkom roku, njegova dugoročna perspektiva postaje bespredmetna. U praksi, ovi izvori koriste se najčešće za kupovinu obrtnih sredstava u vidu gotovine, kratkoročnih hartija od vrednosti, potraživanja od kupaca i zaliha u svim njihovim pojavnim oblicima.

Neosigurani kratkoročni izvori sredstava preduzeća: obaveze prema dobavljačima nastaju na bazi sirovina i materijala, robe i usluga na otvoren račun, nabavka na "otvoren račun" odnosi se na one transakcije u kojima kupac nije, po pravilu, obavezan da izda pisanu priznanicu, odnosno menicu, kao dokaz novčane obaveze prema dobavljaču. Ipak, kupac je dužan da po prijemu isporučene robe plati dobavljača shodno njegovim kreditnim uslovima. Ti uslovi su naznačeni obično na fakturi dobavljača koja se šalje kupcu zajedno sa isporučenom robom ili poštom.

Ako bi došlo do likvidacije preduzeća, dobavljač koji je prodao robu na otvoreni račun ima ista zakonska prava na sredstva preduzeća dužnika, kao i poverilac koji svoje pravo potraživanja može da dokaže menicom koju je potpisao dužnik.

Bankarski krediti. Neosigurani kratkoročni krediti koje odobravaju komercijalne banke predstavljaju osnovne oblike ugovorenih kratkoročnih izvora finansiranja preduzeća. Te izvore preduzeće može dobiti u vidu:

- Jednokratnog kredita,
- Kreditne linije,
- Revolving kredita

Jednokratni kredit od komercijalne banke mogu dobiti prevashodno ona preduzeća čiji je kreditni bonitet pouzdan. Ova vrsta kredita odobrava se, po pravilu, onim preduzećima kojima su finansijska sredstva potrebna samo na određeno vreme, a ne permanentno. Kredit se pravno formalizuje u vidu menice koju je dužno da potpiše preduzeće dužnik. Menična obaveza precizira uslove kreditiranja koji se odnose na rok trajanja kredita i ugovorenu kamatnu stopu. Rok dospeća kredita kreće se, po pravilu, u rasponu od 30 do 90 dana.

Kreditna linija predstavlja ugovor između kreditne banke i privrednog preduzeća kojim se utvrđuje iznos neosiguranih kratkoročnih finansijskih sredstava koje će banka staviti na raspolaganje preduzeću. Taj ugovor ne označava garantovan kredit, već samo nagoveštava da će banka ako bude imala dovoljno sredstava omogućiti preduzeću da ga koristi do određenog limita. Ugovor o kreditu sklapa se za period od godinu dana.

Revolving kredit je garantovana kreditna linija. Ona je garantovana u tom smislu što komercijalna banka potpisujući ugovor o kreditu obećava preduzeću da će mu određeni iznos finansijskih sredstava biti stavljen na raspolaganje bez obzira na obilje ili oskudicu novca. Ponekad se događa da se revolving krediti odobravaju preduzećima i za period duži od godine, zbog čega se često svrstavaju u dugoročne izvore finansiranja.

Komercijalni papiri se sastoje od kratkoročnih i neosiguranih menica koje na sebe izdaju preduzeća sa visokim kreditnim bonitetom. Kod finansiranja putem avansa kupci mogu da pristanu da uplate unapred ukupnu ili delimičnu tržišnu vrednost proizvoda ili usluga koje nabavljaju u odnosu na dan njihove isporuke.

Kad preduzeće iscrpe neosigurane kratkoročne izvore finansiranja, ono dolazi do granice posle kojeg kratkoročni poverioci neće pristati da finansiraju preduzeće bez nekog osiguranja, odnosno obezbeđenja svojih potraživanja.

Osigurani kratkoročni kredit je onaj za koji poverilac, komercijalna banka ili druga finansijska institucija traži kolateralno obezbeđenje. *Poverilac i dužnik sklapaju poseban ugovor o obezbeđenju kredita*, koji se obično overava od strane suda, u kome se specificira

pravo na sredstva koje poverilac stiće u slučaju da dužnik ne izvršava odredbe ugovora o kreditiranju. Kod kratkoročnih kredita kao kolateralna zaloga služe, najpre, potraživanja od kupca ili zalihe. Ukoliko dužnik propusti da izvrši uslove ugovora, poverilac može potraživanja da naplati ili da zalihe proda da bi namirio svoja potraživanja po kreditu.

Obrtna sredstva u vidu potraživanja od kupaca, zaliha ili kratkoročnih hartija od vrednosti služe kao najprikkladnija zaloga za kratkoročne kredite s obzirom da je njihova relativna likvidnost veća nego kod fiksnih sredstava.

Pošto poverilac oceni prihvatljivost kolateralnog obezbeđenja preduzeća, on mora da utvrdi iznos kredita koji može da ponudi u odnosu na nominalnu vrednost tog obezbeđenja. Obično to poverilac čini u vidu procenta od vrednosti založenih sredstava taj procenat varira od 30 do 90 % i zavisi pre svega od vrste ugovorenog prava na raspolaganje sredstvima dužnika.

Finansiranje na selektivnoj osnovi pretpostavlja da poverilac, komercijalna banka ili druga institucija, samo odabere račune kupaca koji, po njegovom mišljenju, predstavljaju prihvatljivu kolateralnu zalogu za kratkoročni kredit. Poverilac, svakako, neće odobriti preduzeću kredit na bazi onih potraživanja kod kojih postoji ozbiljna sumnja po pogledu mogućnosti njihove naplate. Kod drugog načina kreditiranja ugovorom o kreditiranju poverilac preuzima pravo opšteg raspolaganja svim potraživanjima ukoliko dužnik ne izvršava svoje obaveze po kreditu.

Zalihe se takođe često koriste za kolateralno obezbeđenje kratkoročnih kredita. Njihova atraktivnost nalazi se u tome što im je tržišna vrednost često veća od knjigovodstvene na bazi koje se procenjuje vrednost kolateralne zaloge. Otuda poverilac koji odobrava kredit uz prihvatanje zaliha kao zaloge normalno predstavlja da će njihovom prodajom moći da namiri svoje potraživanje ukoliko dužnik ne izvršava svoje obaveze po kreditu iz bilo kojih razloga.

Najbitniju karakteristiku zaliha u funkciji kolateralne zaloge za kratkoročni kredit čini mogućnost njihove realizacije. Zapravo, svaka vrsta zaliha koja se ubuduće može prodati bar nešto iznad knjigovodstvene vrednosti može da posluži kao solidno obezbeđenje kredita.

Sopstveni izvori sredstava preduzeća

Samofinansiranje je osnovni oblik finansiranja. Kao takav on se sastoji u tome što ekonomske organizacije iz svog ukupnog prihoda obezbeđuju sredstva za redovno poslovanje i što iz dohotka obezbeđuju sredstva proširenje materijalne osnove rada.

Samofinansiranje je oblik finansiranja procesa reprodukcije koji se vrši iz sopstvenih izvora preduzeća. Da bi preduzeće moglo finansirati tokove reprodukcije iz sopstvenih izvora, neophodno je da raspolaže sa dovoljno finansijskih sredstava i da ima pozitivan finansijski rezultat (dobit, odnosno profit). Sredstva za samofinansiranje u preduzeću se dele na:

- Bruto sredstva
- Neto sredstva

Pod bruto sredstvima za samofinansiranje podrazumevaju se ona finansijska sredstva koja su stvorena u preduzeću uspešnim poslovanjem. U bruto sredstva spadaju:

- Naplaćena glavnica dugoročnih plasmana;
- Amortizacija;
- Akumulacija;
- Dugoročna rezervisanja na teret ukupnog prihoda;
- Konverzija dividende u dividendne deonice;
- Efekti revalorizacije koje se nadoknađuje iz ukupnog prihoda.

Ako se od bruto sredstava za samofinansiranje oduzme zbir otplaćene glavnice dugoročnih obaveza i nominalne vrednosti otkupnih sopstvenih deonica, onda se dobiju neto sredstva za samofinansiranje.

Proces samofinansiranja vrši se prema nameni izvora sredstava i tada se govori o trajnom i privremenom samofinansiranju.

Trajno samofinansiranje predstavlja trajne izvore sredstava, a to su: akumulacija i amortizacija.

Privremeno samofinansiranje obuhvata finansiranje tokova reprodukcije iz sredstava rezervnog fonda fonda zajedničke potrošnje i drugih fondova (ako takvi fondovi postoje u preduzeću).

Izvori samofinansiranja dele se u dve grupe:

- Interni izvori samofinansiranja;
- Eksterni izvori samofinansiranja.

U interne izvore samofinansiranja spadaju:

- Amortizacija;
- Naplaćena glavnica dugoročnih plasmana;
- Akumulacija;
- Efekti revalorizacije.

Amortizacija po definiciji predstavlja oblik umanjenja vrednosti osnovnih sredstava, a njen novčani izraz služi za finansiranje proste reprodukcije, što znači i održavanja postojećeg nivoa investicije.

Specifičnost amortizacije kao izvora samofinansiranja je u tome što ne povećava obim sredstava, već se vrši transformacija sredstava iz materijalnog u novčani oblik. Ova transformacija odvija se u kontinuitetu. Amortizacija je trošak proizvodnje i svojom veličinom utiče na veličinu dobiti. Amortizaciju treba transformisati u novčani oblik posle realizacije gotovih proizvoda, zato što se jedan deo obračunate amortizacije nalazi u zalihama nedovršene proizvodnje, zalihama gotovih proizvoda i u potraživanjima od kupaca.

Visina obračunate amortizacije je u neposrednoj zavisnosti od intenziteta korišćenja osnovnih sredstava i njihove tehnološke i ekonomske zastarelosti.

Akumulacija koja potiče iz neto rezultata poslovanja, odnosno dobitka, čini najkvalitetniji izvor sredstava. Ona nastaje kao poslovni rezultat posle svih izdvajanja iz ukupnog prihoda i dobitka i kao takva povećava sopstvene izvore. Neto dobit podleže raspodeli. U njegovoj raspodeli, po pravilu, učestvuju: deoničari, vlasnici trajnih usluga i preduzeće. S tim u vezi samo onaj deo neto dobitka koji je akumuliran za preduzeće bilo za finansiranje rasta i razvoja, bilo za rezervni kapital predstavlja izvor samofinansiranja.

Putem revalorizacije, uvećavaju se izvori samofinansiranja. Revalorizacija osnovnih sredstava je postupak kojim se usklađuje knjigovodstvena vrednost osnovnih sredstava s tekućim tržišnim vrednostima, a efekat te revalorizacije zavisi od organizacije samog postupka procesa revalorizacije.

Eksterne izvore samofinansiranja, formiraju se putem:

- Emisija deonica;

- Ulaganja kapitala inokosnog vlasnika;
- Prodaja internih deonica sa popustom;
- Novih trajnih uloga trećih lica;
- Prodaje dugoročnih obveznica iznad njihove nominalne vrednosti.

Preduzeće koje formira kapital putem prodaje emitovanih deonica, time stvara takozvane deonički kapital koji predstavlja interni izvor finansiranja. Ukoliko se ostvaruje viša cena deonica od njene nominalne cene, ta razlika, poznata kao emisioni dobitak, knjiži se na strani pasive bilansa stanja i čini eksterni izvor finansiranja preduzeća.

Prodaja dugoročnih obveznica iznad nominalne vrednosti, povećava izvor samofinansiranja, dok isplata dugoročnih obveznica pre roka dospeća, smanjuje izvore samofinansiranja.

Prema spoljnim izvorima finansiranja, samofinansiranje ima brojne vrednosti. Zato što je to najjeftiniji oblik finansiranja procesa reprodukcije. Taj oblik finansiranja *ne stvara troškove u vidu kamate*, niti ima obaveze vraćanja glavnice, što nije slučaj sa tuđim izvorima.

Amortizacija i akumulacija predstavljaju osnovne izvore samofinansiranja, time se eliminiše rizik nelikvidnosti. Najveći nedostatak samofinansiranja je njegov negativan uticaj na rast cene proizvoda i usluga.

Tuđi izvori sredstava se nazivaju i eksternim, jer se lica, pravna i fizička, koja ulažu u preduzeće nalaze izvan preduzeća. To mogu biti: *donacije, krediti i kreditne hartije od vrednosti*.

Donacije su bespovratna sredstva dobijena od fizičkih i pravnih lica. Služe kao finansijska podrška preduzeću, bilo da se ono nalazi u finansijskim teškoćama, bilo da je to podrška za još uspešnije poslovanje.

Kredit je ugovoreni odnos između davaoca i korisnika kredita. Kao davalac kredita se javlja banka, ali i druga preduzeća (npr.. dobavljač kada isporučuje opremu ili materijal na odloženo plaćanje). Korisnik kredita ima obavezu da vrati pozajmljenu sumu novca ili isplati dug (glavnicu) za određeno vreme (preko anuiteta) i uz određenu kamatu. Bankarski krediti nemaju u anuitetu (otplati) sadržanu kamatu. Kreditne hartije od vrednosti se emituju i prodaju radi prikupljanja sredstava neophodnih za funkcionisanje pre-

duzeća. Kupac ove hartije od vrednosti, u stvari, kreditor preduzeća, jer posle određenog roka može da naplati iznos na koji glasi hartija od vrednosti plus kamatu. Kao garant da će se iznos sigurno naplatiti može se javiti država ili neka finansijska institucija. To znači da kreditne hartije od vrednosti donose njihovom imaoocu ukamaćen ulog, dok povraćaj uloga u vlasničke hartije od vrednosti (npr. u akcije) zavisi od ostvarenog uspeha u poslovanju preduzeća emitenta.

Kreditiranje proizvodnje jeste pojava kod preduzeća čija poslovna delatnost nije vezana za proizvodnju robe široke potrošnje. Radi se o preduzećima koja obavljaju poslovne aktivnosti za relativno sužen krug korisnika, ili je vrednost njihovih proizvoda vrlo visoka, tako da se ne mogu lako obezbediti sredstva za njihovu kupovinu. Kad preduzeća koja posluju u ovim oblastima privrede uoče pad tražnje, odlučuju se na kreditiranje prodaje, odnosno na kreditiranje svojih kupaca. Kreditiranje kupaca se obavlja najčešće preko prometnih preduzeća, tako što se omogućuje kupovina robe na više rata. Preduzeće kreditor najčešće je u obavezi da obezbedi *svež novac* zaduživanjem kod banaka ili drugih organizacija, kako bi se premostio nedostatak kapitala, nastao usled odlaganja plaćanja njegovih gotovih proizvoda. Ovakav oblik dužničko-poverilačkog odnosa karakterističan je za preduzeća koja proizvode mašine i razne uređaje, koja služe kao sredstva rada drugim preduzećima. Zatim, fabrike automobila svoje proizvode (ponekad samo neke modele, što sve zavisi od tržišta) prodaju na kredit, itd.

Namenski, krediti se mogu uzimati za nabavku sredstava rada, zatim za nabavku predmeta rada i za izgradnju objekata zajedničke potrošnje.

Hartije od vrednosti jesu vrlo značajan izvor sticanja sredstava preduzeća. Preduzeće izdaje hartije od vrednosti i tako dolazi do novčanih sredstava. Raspisivanjem javnog zajma, preduzeće izdaje hartije od vrednosti u obliku obveznica. Obveznice mogu glasiti na ime vlasnika (kupca obveznice) ili na donosioca. Obveznica sadrži podatke o vrednosti, početku otplate, garantu zajma, itd. Preduzeća organizovana kao akcionarska društva do materijalnih sredstava dolaze izdavanjem novih deonica, koje takođe mogu glasiti na ime ili na donosioca. Preduzeća se mogu kratkoročno zaduživati kod svojih poslovnih partnera ili kod građana, izdavanjem vrednosnih papira u obliku robnih zapisa. Preduzeće koje je emitovalo robni zapis obavezuje se da će njegovom donosiocu po isteku određenog vremenskog roka (naznačenog u zapisu) isporučiti

određenu količinu svojih proizvoda, koju je donosilac zapisa već platio njegovom kupovinom.

Sredstva nastala ustupanjem poreza i doprinosa od strane države takođe su značajan izvor sredstava preduzeća. Preduzeće je samostalno tek pošto iz svojih prihoda isplati dospele obaveze prema državi u obliku poreza, doprinosa i taksu (firmarina i dr). Ako je država posebno zainteresovana za određenu oblast privrede, može ustupiti poreze i doprinose u celini ili delimično preduzeću koje posluje u toj oblasti. Država može osloboditi poreza, doprinosa i drugih dažbina i druga preduzeća, koja pretrpe štetu usled delovanja *više sile*, kao što su poplave, požari, suša (ovo važi za poljoprivredna preduzeća). Delovanjem više sile (razni oblici elementarnih nepogoda) nastao je poremećaj u poslovanju preduzeća i država nastoji da im pomogne u savladavanju teškoća. Država može ustupiti preduzeću i bespovratna sredstva, radi poboljšanja materijalnog položaja (bespovratna sredstva najčešće ostvaruju javna preduzeća koja iskazuju gubitke u poslovanju).

3.1. Trajnost i poreklo izvora sredstava preduzeća

Izvori sredstava preduzeća mogu se klasifikovati na osnovu trajnosti na trajne i povremene izvore sredstava. Kriterijum trajnosti izvora sredstava nije zanemariv i mora ga poštovati rukovodni tim. U interesu je preduzeća da vodi takvu politiku sticanja sredstava da za nabavku poslovnih sredstava uvek obezbedi trajne izvore sredstava. To je i razumljivo jer bez obezbeđenja sredstava za poslovna sredstva, ne može se zamisliti ni uredno odvijanje reprodukcionog procesa.

Trajni izvori sredstava u preduzeću su:

- poslovni fond,
- fond ulagača,
- rezervni fond.

Poslovni fond preduzeća je jedan od najznačajnijih izvora sredstava preduzeća. Poslovni fond nastaje u samom preduzeću kao rezultat uspešnog poslovanja u prethodnom periodu (poslovnoj godini). U sredstva poslovnog fonda takođe ulaze sredstva nastala oslobađanjem poreza i doprinosa od strane države.

Fond ulagača takođe je trajan izvor sredstava preduzeća. Fond ulagača nastaje od trajnih uloga domaćih ili stranih ulagača, pri

čemu *ulagači* mogu biti ne samo preduzeća nego i fizička lica (građani).

Rezervni fond formira se u obliku rezervi koje obezbeđuju delom osnivači preduzeća, a delom se obezbeđuje iz iskazane dobiti po isteku poslovne godine.

Posmatrano sa stanovišta svojine nad izvorima sredstava, preduzeće može koristiti **sopstvene i tuđe** izvore sredstava. Rukovodni tim preduzeća mora obratiti pažnju naročito na tuđe izvore sredstava, kao i na blagovremeno vraćanje obaveza nastalih zaduživanjem kod drugih preduzeća ili fizičkih lica. Kod zaduživanja, preduzeće mora voditi računa o dinamici vraćanja duga, tj. o mogućnostima da isplaćuje preuzete obaveze. Zato se može zaduživati samo do određene mere.

Sopstvene izvore preduzeće ostvaruje iz ostvarenih poslovnih rezultata u vidu iskazane dobiti. Deo ostvarene dobiti koristi se kao izvor sredstava preduzeća na koji se ne plaća nikakva naknada, osim poreza na dobit državi. Kako ova sredstva ni približno ne mogu zadovoljiti ogromne potrebe za materijalnim sredstvima, preduzeće obavezno koristi i tuđe izvore sredstava.

Tuđi izvori sredstava jesu sredstva drugih preduzeća ili poslovnih banaka. Aranžman koji preduzeće dužnik sklapa sa svojim poveriocima ima obavezno ugovornu formu. U ugovoru se definišu obaveze dužnika, tako da se, recimo, dužnik može obavezati da deo duga vrati u sirovinama, proizvedenim robama, izvršenim uslugama, i sl.

Iz tuđih izvora sredstava mogu se finansirati kako trajne tako i povremene potrebe preduzeća. Ekonomski je interes preduzeća da sva zaduženja imaju duži rok otplate od jedne godine. Ovo naročito treba da važi za velika kreditna sredstva, uzeta za nabavku poslovnih sredstava. Takođe je interes preduzeća da se zadužuje po najpovoljnijim uslovima, tj. da ulazi u takve kreditne aranžmane kod kojih otplata duga ne počinje danom odobrenja sredstava, kao i kod kojih su relativno niske kamatne stope. Najpovoljnije kreditne aranžmane preduzeće može da ostvari ako ugovori sa zajmodavcem da će ugovorene obaveze po prispeću za naplatu izmirivati u svojim proizvodima ili uslugama.

VII TROŠKOVI PREDUZEĆA

Iz dosadašnjeg izlaganja može se zaključiti kako se poslovni proces u preduzeću ne može zamisliti bez upotrebe osnovnih elemenata proizvodnje. Osnovni elementi proizvodnje jesu sredstva za rad, predmeti rada i radna snaga.

U poslovnom procesu elementi proizvodnje *troše* svoju prvobitnu vrednost, prenoseći je na novi proizvod. Proizvodnja ili vršenje usluga nemoguća je bez *trošenja* elemenata proizvodnje. Ovde važi ekonomsko pravilo: *nema proizvodnje bez potrošnje*.

Drugim rečima, preduzeće kao subjekt reprodukcije ne može da ostvari planirane rezultate bez *ulaganja* u poslovni proces. Ulaganja se ispoljavaju kao rashodi preduzeća. Ekonomski je princip da *nema prihoda bez rashoda*.

Radi održanja reprodukcionog procesa, preduzeće vrši stalna ulaganja u elemente proizvodnje. Preduzeće najpre vrši *angažovanje* određenih sredstava, tj. nabavlja predmete rada kako bi ovi stajali u rezervi, čekajući da uđu u poslovni proces. Sredstva obezbeđena da bi bila upotrebljena u reprodukcionom procesu nazivaju se *angažovanim sredstvima*.

Angažovana sredstva ispoljavaju se kao manje ili veće *zalihe materijala*. Dalja sudbina angažovanih sredstava ogleda se u njihovoj potrošnji u poslovnom procesu. Prema tome, ulaganjem u elemente proizvodnje angažovana sredstva najpre stoje kao zalihe materijala, a zatim se angažuju u proizvodnom procesu u kojem se troše. Tako nastaju utrošci i troškovi preduzeća.

Troškovi preduzeća mogu se pouzdano utvrditi ako se prate *utrošci* elemenata proizvodnje, tj. koliko je utrošeno svakog elementa proizvodnje ponaosob u poslovnom procesu. Količinski izrazi utrošenih elemenata proizvodnje (utrošci) jesu značajan činilac za utvrđivanje troškova preduzeća, ali nisu dovoljan. Potrebno je poznavati i *vrednosti utrošaka elemenata proizvodnje, izražene kroz njihove novčane izraze - cene*.

Kad su poznati podaci o utrošcima svakog od elemenata proizvodnje i njihovi novčani izrazi, onda se lako dobijaju ukupni troškovi elemenata proizvodnje.

1. Utrošci elemenata proizvodnje

Sredstva za rad, predmeti rada i radna snaga angažuju se u poslovnom procesu preduzeća i u tehnološkoj fazi toga procesa postepeno se troše, prenoseći svoju vrednost ili deo svoje vrednosti na novi proizvod, odnosno izvršenu uslugu. Količinski izrazi stvarno utrošenih elemenata proizvodnje u poslovnom procesu nazivaju se utrošcima elemenata proizvodnje.

U zavisnosti od konkretnog poslovnog procesa u preduzeću, mogu se iskazati i različiti utrošci elemenata proizvodnje. Utrošci elemenata proizvodnje su raznovrsni (jer su raznovrsni i elementi proizvodnje upotrebljeni u poslovnom procesu), a ta raznovrsnost ogleda se pre svega u činjenici da se njihovi količinski izrazi mere različitim jedinicama mere.

Uzmimo predmete rada. Sirovine se mogu meriti jedinicama mere za težinu, kao što je, recimo, tona (1.000 kg); utrošeni energenti mere se jedinicom mere za potrošnju električne struje (kWh) ili jedinicom mere za potrošnju gasa (m^3). Utrošci radne snage mere se količinom potrošenog ljudskog rada izraženog u radnim satima, itd. Iz ovoga se može izvesti zaključak da se utrošci ne mogu iskazivati kumulativno, na sve elemente proizvodnje. Iskazivanje utroška vrši se prema elementima proizvodnje, tako da imamo utroške sredstava za rad, utroške predmeta rada i utroške radne snage.

Utrošci sredstava za rad ne mogu se utvrditi potpuno precizno iz ranije navedenih razloga: sredstva za rad se *postepeno troše, amortizuju*, ne prenoseći u fizičkom smislu delove svoje vrednosti u poslovnom procesu. Zato se utrošci sredstava za rad mogu *pretpostavljati*. Iz ovoga proizilazi da su utrošci sredstava za rad pretpostavljeni iznosi njihove fizičke istrošenosti, koji nastaju izradom jednog proizvoda ili usluge u poslovnom procesu.

Utrošci sredstava za rad zavise od više činilaca. Od njihovog fizičkog i ekonomskog starenja, kao i od mogućeg kvara i loma sredstava za rad.

Fizičko starenje sredstava za rad je prirodan proces, koji nastaje kao nužna posledica njihove upotrebe u poslovnom procesu. Fizičko starenje zavisi od načina i vremena eksploatacije sredstava za rad. Brže fizičko starenje ostvariće se kod onih sredstava za rad koja su u upotrebi šesnaest sati dnevno, nego li kod sredstava za

rad koja su u upotrebi samo u jednoj smeni. Dakle, sredstva za rad koja se više upotrebljavaju, više se fizički i troše.

Neka sredstva za rad fizički se brzo istroše, kao što su različiti alati. Nasuprot tome, mašine kao sredstva rada obično se sporije troše.

Fizičko trošenje sredstava za rad nije samo uslovljeno vremenskim angažovanjem u poslovnom procesu preduzeća. Naprotiv, i drugi faktori utiču na njihovo trošenje. Nestručno rukovanje sredstvom za rad dovodi do njegovog oštećenja ili prevelikog fizičkog trošenja. Sredstva za rad se moraju (kao što smo napred istakli) redovno čistiti, podmazivati, moraju se blagovremeno zamenjivati dotrajali delovi, i sl. Uslovi u kojima se odvija proizvodni proces nisu bez značaja za stepen trošenja sredstava za rad. Poznato je da većina savremenih sredstava za rad zahteva zatvorene prostorije sa normalnom temperaturom i normalnim procentom vlage. Vlažne prostorije sa velikim oscilacijama temperature ubrzavaju fizičko trošenje sredstava za rad.

Ekonomsko trošenje sredstava za rad poznato je još i kao njihovo moralno rabaćenje ili zastarevanje. Radi se o tome da pojedina sredstva mogu biti potpuno tehnički ispravna za poslovni proces u preduzeću, ali njihove tehničke performanse (*radni učinak u jedinici vremena*, kvalitet proizvoda-usluge) ne zadovoljava potrebe preduzeća. Iz tog razloga se postojeća, još neamortizovana (u fizičkom smislu) sredstva za rad zamenjuju savremenijim, čije su tehničke performanse primerenije potrebama savremenog proizvodnog procesa u preduzeću. Ovaj proces naziva se *modernizacijom*.

Lom i kvar jesu jedan poseban oblik trošenja sredstava za rad. *Lom* je pojava kada se jedan deo mašine onesposobi za dalje korišćenje. Njegovim onesposobljavanjem, mašina je izbačena iz poslovnog procesa. Zamenom oštećenog dela, mašina se ponovo dovodi u red. Međutim, postoje delovi mašine čijim izbacivanjem iz funkcije (usled loma) dolazi do sukcesivnog poremećaja u radu, koji se ispoljava u vidu oštećenja samog sredstva rada. Oštećenja samog sredstva rada teže se otklanjaju i obično je potrebno da prođe više vremena da se oštećeno sredstvo rada ponovo angažuje u proizvodnji. Ponekad je nastalo oštećenje takvog obima da se popravka ne isplati.

Radi smanjenja rizika od loma, odnosno kvara sredstava za rad, treba se pridržavati svih sugestija proizvođača, koja se tiču rukovanja i održavanja, počev od klimatskih uslova, održavanja, do stručnog i savesnog rukovanja njima.

Utrošci sredstava za rad mere se časovima rada mašine, smenama ili radnim danima.

Utrošci predmeta rada jesu količinski izrazi njihovog trošenja. Kod predmeta rada ne radi se o pretpostavljenom, nego o stvarnom trošenju, jer su njihovi utrošci poznate i merljive veličine. Utrošci predmeta rada izražavaju se različitim mernim jedinicama: za težinu (tona, vagon), za dužinu (cm, metar), za zapreminu (m^3 , litar), itd. Utrošci predmeta rada najčešće se nazivaju *utrošcima materijala*.

Utrošci materijala mogu se razvrstavati prema *nameni* kojoj služi materijal u poslovnom procesu na: *utroške osnovnog materijala*, *utroške pomoćnog materijala*, *utroške energenata*, *utroške ambalaže* i *utroške režijskog materijala*.

Utrošak osnovnog materijala jeste prirodni količinski izraz potrošenog materijala od kojeg se proizvod izrađuje u proizvodnom procesu. Primera radi, utrošak od pet tona brašna je prirodni količinski izraz osnovnog materijala koji se utroši u proizvodnji hleba u jednom pekarskom preduzeću u jednom proizvodnom ciklusu (za jedan dan).

Utrošak pomoćnog materijala je prirodni količinski izraz utrošenog pomoćnog materijala koji je učestvovao u izradi proizvoda. Ako se zadržimo na prethodnom primeru, pomoćni materijal u pekarskom preduzeću mogla bi biti so, koja se u tehnologiji proizvodnje hleba dodaje kao začim.

Utrošak energije je nezamenljiv uslov za odvijanje proizvodnog procesa. Svaki poslovni proces podrazumeva trošenje jednog ili više energetske resursa. Podrazumeva se da se troši električna energija, kao najosnovniji energetski izvor danas. Utrošci električne energije izražavaju se kilovat satima (*kwh*).

Utrošak ambalaže jeste prirodni količinski izraz utrošenog materijala u kojem se roba pakuje i isporučuje kupcu. Već smo naglasili da ambalaža ima vrlo značajnu ulogu u prodaji proizvoda. Postoje firme koje se bave izradom prototipova ambalaže - dizajnerski biro (ovo naročito važi za izradu ambalaže robe široke potrošnje).

Utrošak režijskog materijala ne ulazi u finalni proizvod, ali omogućuje njegov nastanak i plasman na tržištu. Radi se o količinskim izrazima utrošenog kancelarijskog materijala, kao što su pisaći papir, trake za računске i pisaće mašine, spajalice, poštanske marke, i td.

Utrošci radne snage iskazuju se časovima rada. Radnik u procesu proizvodnje troši radnu snagu kao svoju bioenergiju. Trošenje bioenergije ne može se izjednačiti sa trošenjem drugih oblika energije, jer je čovek u isti mah pokretač, izvršilac i kontrolor reprodukcionog procesa.

Trošenje bioenergije podrazumeva fizičko i umno naprezanje, odnosno trošenje čovekovih fizičkih i umnih resursa u jedinici vremena. Umna i fizička komponenta ljudskog rada idu jedna sa drugom i ne mogu se izdvojiti.

Većina poslova na savremenom stepenu razvitka društvene proizvodnje zahteva nekakvu stručnost, a stručnost se postiže osposobljavanjem putem kurseva, škola, itd. Stručni radnik u procesu rada ne samo što upotrebljava svoju radnu snagu fizičkim naprezanjem, nego se i umno napreže, koristeći svoja stečena stručna znanja u obavljanju određenih poslova.

U savremenom društvu, udeo umnog rada je sve veći, a sve manji je udeo fizičkog rada, pošto fizički teške poslove u sve većoj meri obavljaju mašine. Čovek se povlači iz neposrednog proizvodnog procesa u užem smislu reči, dakle iz onog procesa u kome bi do izražaja došlo veliko trošenje njegovih fizičkih potencijala - povlači se u fazu pripreme i fazu kontrole reprodukcioni procesa.

Sa gledišta složenosti poslova i radnih zadataka, rad možemo podeliti na prost i složen rad. Prost rad jeste rad koji ne zahteva stručno osposobljavanje, pošto se taj rad ili obavlja neposredno, ili uz upotrebu jednostavnih alata ili sredstava rada. Prost rad je rad čistača ulica, rad pomoćnih radnika koji rade na održavanju poslovnih prostorija, i sl. Složen rad je, naprotiv, rad koji zahteva obavezno stručno usavršavanje.

Što stručno usavršavanje duže traje, rad je složeniji.

Sa gledišta krajnjeg rezultata, rad se može podeliti na koristan i nekoristan rad. Koristan rad za svoj krajnji rezultat ima materijalno dobro ili uslugu, koja se može realizovati na tržištu kao vrednost. Rezultat korisnog rada jeste materijalno dobro ili usluga za kojim postoji potreba na tržištu. Nekoristan rad ima za rezultat *škart*, tj. proizvod za kojim zbog tehničkih i tehnoloških nedostataka ne postoji potreba na tržištu. Škart nema upotrebnu vrednost i nije ekonomsko dobro.

Nekoristan rad utiče na povećanje utroška radne snage, ali njegov rezultat nije materijalno dobro koje ima ko da kupi. Pošto se škart

ne može prodati, sa stanovišta ekonomije predstavlja gubitak za preduzeće, jer su uludo u njegovu proizvodnju utrošeni svi elementi proizvodnje: i radna snaga i materijali i sredstva rada.

Normiranje utroška radne snage. U preduzećima se, radi utvrđivanja pojedinačnog doprinosa radnika reprodukcijom procesa i radi objektivne isplate zarada, pribegava normiranju poslova i radnih zadataka za određena radna mesta.

Norma se može odrediti kao vreme potrebno za obavljanje određene radne operacije, uz normalnu upotrebu fizičkih i umnih aktivnosti radnika, stručno osposobljenog za vršenje svog posla. Vremenska jedinica koja služi za određivanje norme jeste minut ili sat. Utvrđivanje radne norme je složen posao i zahteva poznavanje nekih elemenata, kao što su podaci o stručnosti za obavljanje poslova i zadataka koji se normiraju, zatim organizacija rada u preduzeću i intenzitet rada.

Stručnost radnika određuje se stepenom stručnosti koju treba da ispunjava da bi obavljao poslove na određenom radnom mestu. Stručnost se stiče školovanjem i doškolovavanjem (uz rad). Čovek se uči čitavog života, jer mašine i uređaji na kojima je sticao stručna znanja su zastareli i povučeni su iz proizvodnog procesa. Prema tome, znanje stečeno u školskoj klupi radniku ne može trajati do kraja radnog veka. On mora stalno raditi na usavršavanju svog znanja, tj. permanentno se stručno obrazovati.

Organizacija rada u preduzeću jedan je od elemenata koji presudno utiču na poslovne rezultate. Organizacija mora biti tako postavljena da definiše mesto u sistemu svakog zaposlenog. Takođe, organizacija mora polaziti od principa da svako radi one poslove za koje poseduje stvarno stručno znanje. Deo organizacije rada koji se odnosi na raspoređivanje radnika na radna mesta u kolektivu, naziva se sistematizacijom. Kad je sistematizacija radnika tako postavljena da radna mesta zauzimaju radnici koji ispunjavaju sve uslove u pogledu zahteva stručnosti, onda je produktivnost rada veća.

Intenzivnost rada je stepen trošenja radne snage radnika u jedinici vremena. Radnik koji u procesu rada troši više bioenergije (brže radi), ima povećan intenzitet rada. Povećan intenzitet rada ima za posledicu veću količinu materijalnih dobara u jedinici vremena.

Organizacijom proizvodnog procesa i tehničko-tehnološkim inovacijama moguće je povećati intenzitet rada. Međutim, intenzitet rada ne može se povećavati iznad svake granice. Postoji gornja

granica i kad se ona pređe, povećava se utrošak radne snage, ali se smanjuje ukupan radni učinak (povećava se proizvodnja škarta, i sl).

Optimalnim intenzitetom rada obezbeđuje se najpovoljniji odnos između utroška radne snage i efekta rada. Optimalnim intenzitetom postiže se najmanji utrošak radne snage po jedinici ostvarenog proizvoda u procesu proizvodnje.

Naposletku, normiranje radne snage ne može se primeniti u svakom preduzeću i na svakom radnom mestu. Ne mogu se normirati poslovi vezani za naučna istraživanja (poslovi u institutima ili istraživačko-razvojnim jedinicama preduzeća).

2. Pojam i podela troškova

Utrošci elemenata proizvodnje jesu, kako smo istakli, količinski prirodni iznosi njihovog trošenja u konkretnom reprodukcijom procesu. Na primer, u reprodukcijom procesu proizvodnje hleba na dan 1. februara 2006. godine pekarsko preduzeće "Klas" iz Užica potrošilo je sledeći materijal: 5.000 kilograma belog brašna tipa 450, 20 kilograma kvasca, 15 kilograma soli, 10 kilograma specijalnih aditiva za proizvodnju oplemenjene vrste hleba i 500 litara mazuta. Ovi podaci ne znače mnogo ako su nepoznate nabavne cene utrošenog materijala. Međutim, kad se ovome doda da nabavna cena tone mazuta vredi 1.800 dinara, tone brašna 1.200 dinara, kilograma soli 3,2 dinara i kilograma specijalnih aditiva 4,5 dinara, stvaraju se uslovi za izračunavanje troškova materijala proizvodnog ciklusa na dan 1. februara 2006. godine u odnosnom preduzeću.

Troškovi nisu ništa drugo do *utrošci elemenata proizvodnje obračunati po njihovim nabavnim cenama*.

Troškovi sredstava rada i predmeta rada utvrđuju se tako što se utrošci sredstava rada i predmeta rada vrednosno izražavaju, tj. množe sa njihovim nabavnim cenama.

Troškovi radne snage izračunavaju se tako što se utrošci radne snage (izraženi u časovima rada) množe sa zaradom po jedinici rada. Zarada po jedinici rada jeste cena radne radne snage u jednom konkretnom trenutku u preduzeću.

Opisanim postupkom utrošci elemenata proizvodnje iz naturalnih (količinskih) iznosa transformišu se u vrednosne iznose, dovodeњem u vezu sa njihovim nabavnim cenama. Iz ovoga se može izvući zaključak da su troškovi vrednosni, odnosno novčani iznosi utrošenih elemenata proizvodnje.

Troškovima elemenata proizvodnje nije iscrpna skala svih troškova u preduzeću. Dakle, pored navedenih troškova postoje i drugi troškovi, koje ćemo jednostavno nazvati *ostalim troškovima preduzeća*.

U ostale troškove preduzeća spadaju: izdaci za reklamu, izdaci za kirije i zakupnine poslovnog prostora, izdaci za plaćanje penala i kazni zbog ne blagovremenog izvršavanja obaveza prema državi i poslovnim partnerima, kao i drugi izdaci preduzeća.

Troškovi elemenata proizvodnje formiraju *cenu koštanja* proizvoda ili usluge. Cena koštanja obično se sagledava po jedinici proizvoda. Uslov za smanjenje cene koštanja jeste smanjenje proizvodnih troškova.

Finansijskim rashodima nazivamo ukupnost troškova nastalih u preduzeću u posmatranom periodu. Ovom ekonomskom kategorijom ne samo da su obuhvaćeni troškovi elemenata proizvodnje, nego su obuhvaćeni i svi drugi redovni troškovi nastali u preduzeću. Troškovi koji su nastali neplanirano, kao što su troškovi plaćanja penala, kazni, troškovi nastali kao posledica elementarnih nepogoda, otpis nenaplativih potraživanja - spadaju u *vanredne rashode*.

Podela troškova može se izvršiti po više kriterijuma.

- prema mestu nastanka u poslovnom procesu, troškovi se mogu podeliti na *troškove radne snage, troškove predmeta rada i troškove sredstava za rad*,
- prema zavisnosti troškova od promena obima proizvodnje, troškove delimo na *fiksne i varijabilne*, itd.

Troškovi radne snage nastaju kao posledica njenog trošenja kao bioenergije u reprodukcijom procesu. Radna snaga se, dakle, troši u procesu rada i otud se pojavljuje potreba za njenom nadoknadom, kao što postoji potreba za nadoknadom svih drugih elemenata proizvodnje. Nadoknada utrošene radne snage ostvaruje se kroz podmirenje prirodnih potreba radnika. To su pre svega potrebe za hranom, odećom, obućom, i sl. Ove potrebe radnik zadovo-

ljava nabavkom istih na tržištu, novčanim sredstvima koja je dobio kao protivvrednost za izvršeni rad.

Iz rečenog proizilazi da se utrošci radne snage novčano izražavaju kroz isplaćene zarade radnika. Zarade se finansijski izražavaju u neto i bruto obliku. Neto zarade isplaćuju se radnicima kao mesečne zarade. Bruto zarade obuhvataju još i poreze na ostvarena primanja po osnovu rada, doprinose za socijalno osiguranje, doprinose za penzijsko osiguranje, doprinose za slučaj nezaposlenosti, za obrazovanje, za kulturu, itd.

Prema tome, troškovi utrošene radne snage (*rada*) u reprodukcionom procesu obuhvataju kako isplaćene zarade radnicima, tako i poreze i doprinose koje preduzeće uplaćuje državi, po osnovu obaveza nastalih isplatom zarada radnika.

Troškovi materijala nisu ništa drugo do novčani iznosi njihovih utrošaka, nastalih u određenom reprodukcionom procesu. Visina troškova materijala limitirana je sledećim faktorima: veličinom (količinski) utrošaka materijala u reprodukcionom procesu i njihovim nabavnim cenama. Ovo znači da promenom jednog od ova dva faktora, dolazi i do promene vrednosti troškova materijala. Promene li se nabavne cene materijala na dole, troškovi materijala biće niži od ranije utvrđenih. Poveća li se veličina utrošaka materijala uz konstantne nabavne cene materijala - doći će do povećanja troškova materijala.

Koliko će biti stvarno učešće troškova materijala u strukturi ukupnih troškova preduzeća zavisi od prirode delatnosti kojom se preduzeće bavi. Kod nekih preduzeća, učešće troškova materijala u strukturi ukupnih troškova veoma je veliko (zadržimo se na primeru pekarskog preduzeća). Ima, međutim, preduzeća kod kojih su troškovi materijala u strukturi ukupnih troškova mali. U takva preduzeća ubrajamo one privredne subjekte koji posluju u oblastima pružanja intelektualnih usluga, kao što su projektni biroi, preduzeća za izradu aplikativnog softvera, advokatske zajednice, i sl.

Troškovi sredstava za rad su novčani izrazi pretpostavljenog trošenja sredstava za rad, iskazanog kroz amortizacionu stopu. Amortizacijom se otpisuje deo vrednosti sredstava za rad, kojim se činom smanjuje njihova nabavna knjigovodstvena vrednost. U troškove sredstava za rad ulaze još i troškovi tekućeg i investicionog održavanja sredstava za rad. Troškovi tekućeg održavanja nastaju redovnim održavanjem sredstava za rad, prema uputstvima proiz-

vođača. Radi se o čišćenju, podmazivanju, povremenoj zameni dotrajalih delova i sl. Troškovi investicionog održavanja jesu obimnije popravke sredstava za rad, nastale njihovim oštećenjem (lomom).

Prema promeni obima proizvodnje troškovi se dele na *fiksne ili stalne i na promenljive ili varijabilne*. Troškovi nastaju kao posledica reprodukcionog procesa u preduzeću, odnosno kao posledica *trošenja elemenata proizvodnje* u ostvarivanju planskih zadataka preduzeća.

Obim proizvodnje, odnosno vršenja usluga preduzeća po pravilu varira. Preduzeće je fleksibilan sistem, a njegova fleksibilnost se ogleda u sposobnosti da se stalno prilagođava zahtevima tržišta. Poveća li se potreba za proizvodima ili uslugama, preduzeće će povećati obim svoje proizvodnje i obrnuto: ako se smanji potreba za proizvodima ili uslugama, dolazi do smanjenja proizvodnje.

Veličina troškova u preduzeću može se posmatrati u odnosu na *prirodne* oscilacije u obimu proizvodnje, tim pre što neki troškovi preduzeća pokazuju tendenciju stagnacije do izvesnog trenutka, posle čega nastaju nagle promene. Dovođenje u vezu dinamike obima proizvodnje i dinamike troškova ima značaja, jer ovi faktori imaju uticaja na poslovne rezultate.

Fiksni troškovi ne pokazuju znake promene u odnosu na povećan ili smanjen obim proizvodnje u preduzeću. U fiksne ili *stalne* troškove spadaju sledeći troškovi: troškovi amortizacije sredstava za rad čiji se obračun amortizacije vrši po metodologiji vremenske amortizacije, troškovi tekućeg održavanja sredstava za rad, troškovi režijskog materijala, troškovi električne energije potrošene u upravnim zgradama, Troškovi amortizacije poslovnih zgrada, zatim troškovi zarada zaposlenih radnika koji rade u zajedničkim službama, itd.

Fiksni troškovi su nepromenljivi, posmatrano prema masi novčanih sredstava kroz koju se iskazuju, ali su promenljivi u odnosu na ostvaren poslovni rezultat. Ako se obim proizvodnje iskazuje, na primer, brojem proizvedenih materijalnih dobara u određenom vremenskom periodu (jedan proizvodni ciklus), onda veći obim proizvodnje smanjuje udeo fiksnih troškova u ceni koštanja pojedinačnog proizvoda i obrnuto - manji obim proizvodnje povećava udeo fiksnih troškova u jedinici proizvoda (kao što pokazuje sledeća tabela).

KRETANJE FIKSNIH TROŠKOVA I OBIMA PROIZVODNJE		
<i>proizvedeno automobila</i>	<i>ukupni fiksni troškovi</i>	<i>f. troškovi po jedin. pr.</i>
1.000	50.000	50
2.000	50.000	25
3.000	50.000	16,5
4.000	50.000	12,5
5.000	50.000	10

Tabela 3. *Uslowljenost fiksnih troškova i obima proizvodnje*

Smanjenjem fiksnih troškova u strukturi troškova novostvorenog proizvoda, smanjuje se i cena proizvoda, robe. Proizvedena roba na taj način postaje svojom nižom cenom konkurentnija na tržištu.

Varijabilni troškovi menjaju svoje apsolutne iznose u zavisnosti od ostvarenog obima proizvodnje. Drugim rečima, promene varijabilnih troškova su proporcionalne promenama fizičkog obima proizvodnje.

Varijabilni troškovi se dele na: *proporcionalne, prog-resivne, degresivne i relativno fiksne.*

Proporcionalni varijabilni troškovi karakterišu se time što se menjaju proporcionalno smanjenju ili povećanju obima proizvodnje. Kad se obim proizvodnje povećava, ovi troškovi se povećavaju procentualno tačno toliko za koliko je povećan obim proizvodnje, i obrnuto.

KRETANJE PROPORCIONALNIH TROŠKOVA I OBIMA PROIZVODNJE		
<i>proizvedeno automobila</i>	<i>ukupni proporc. Troškovi</i>	<i>p.troškovi po jedin. pr.</i>
1.000	50.000	50
2.000	100.000	50
3.000	150.000	50
4.000	200.000	50
5.000	250.000	50

Tabela 4. *Uslovljenost proporcionalnih troškova i obima proizvodnje*

U proporcionalne troškove spadaju troškovi predmeta rada, kao i troškovi radne snage. To je i razumljivo jer se povećanjem fizičkog obima proizvodnje kod konstantnih ostalih parametara poslovnog procesa (proizvodni programi, npr), povećava potrošnja materijala, kao i potrošnja radne snage.

Progresivni varijabilni troškovi karakterišu se time da se povećavaju po jedinici proizvedene robe, sa povećanjem obima proizvodnje. Dakle, kod ove vrste varijabilnih troškova imamo *povećanje troškova po jedinici proizvedene robe i povećanje troškova u ukupnoj masi* - sa povećanjem obima proizvodnje (vidi primer dat u sledećoj tabeli).

KRETANJE PROGRESIVNIH TROŠKOVA I OBIMA PROIZVODNJE		
<i>proizvedeno automobila</i>	<i>ukupni progres. troškovi</i>	<i>p.troškovi po jedin. pr.</i>
1.000	50.000	50
2.000	104.000	52
3.000	165.000	55
4.000	235.000	58
5.000	300.000	60

Tabela 5. *Uslovljenost progresivnih troškova i obima proizvodnje*

Progresivni troškovi u preduzeću jesu anomalija i kad se pojave, znak su nekog poremećaja, bilo da se radi o nedostacima u organizacionom modelu ili o neusklađenostima između zamišljenog i planiranog zadatka i stvarnih kapacitativnih mogućnosti preduzeća.

U praksi, progresivni troškovi javljaju se kod uvođenja prekovremenog rada, zatim tu spadaju troškovi održavanja sredstava rada angažovanih duže od njihovog propisanog vremena angažovanja u toku dana (rad u dve ili u tri smene), troškovi marketinga, kad su neusklađeni odnosi između tržišne tražnje za proizvodima ili uslugama i njihove proizvodnje, tj. kad proizvodnja nadmašuje tražnju. Iz navedenih primera vidi se da se progresivni troškovi skoro po pravilu javljaju kada dolazi do visokog stepena korišćenja ukupnih kapaciteta preduzeća.

Degresivni varijabilni troškovi smanjuju se po jedinici proizvoda sa povećanjem obima proizvodnje, ali se istovremeno uvećavaju u ukupnoj masi troškova preduzeća.

KRETANJE DEGRESIVNIH TROŠKOVA I OBIMA PROIZVODNJE		
<i>proizvedeno automobila</i>	<i>ukupni degres. troškovi</i>	<i>d.troškovi po jedin. pr.</i>
1.000	50.000	50
2.000	80.000	40
3.000	95.000	32
4.000	120.000	26
5.000	150.000	20

Tabela 6. *Uslavljenost degresivnih troškova i obima proizvodnje*

U degresivne varijabilne troškove spadaju troškovi pogonske energije (izazvani smanjenjem praznih hodova, ređeg isključivanja i uključivanja mašina), troškovi pomoćnog materijala, transporta, i sl.

VIII POSLOVNI REZULTATI PREDUZEĆA

Potrebe osnivača za ostvarenjem povoljnih poslovnih rezultata, potrebe zaposlenih za isplatom zarada kojima mogu zadovoljiti sopstvene materijalne i druge potrebe, kao i potrebe društva za određenim materijalnim dobrima ili uslugama - jesu razlozi za osnivanje i postojanje preduzeća.

Preduzeće se po pravilu osniva za poslovni proces u kontinuitetu, dakle ne za jedan proizvodni ciklus, nego za permanentno odvijanje proizvodnog ciklusa.

Poslovni proces u preduzeću, prema tome, u načelu ima karakter reprodukcionog procesa.

Krajnji cilj, smisao organizovanja reprodukcionog procesa u preduzeću u uslovima tržišne ekonomije jeste poslovni rezultat. Preduzeće se osniva i egzistira u tržišnom okruženju da bi ostvarilo uspešne poslovne rezultate.

Poslovni rezultati preduzeća iskazuju se: ostvarenim fizičkim obimom proizvodnje, ostvarenim ukupnim prihodom i veličinom ostvarene dobiti (profita).

1. Fizički obim proizvodnje

Fizičkim obimom proizvodnje naziva se količina upotrebni vrednosti (proizvoda, usluga), ostvarenih u jednom periodu. Proizvodi ili izvršene usluge služe podmirenju određenih potreba društva. Svojtvo materijalnog dobra da zadovoljava neku društvenu potrebu naziva se *upotrebnom vrednošću proizvoda*. Preduzeće može proizvoditi i materijalna dobra koja nemaju ekonomsku vrednost, ali po tom osnovu ne može sticati nikakve prihode. Proizvod bez upotrebne vrednosti je *škart* i zadatak je rukovodnog tima da takve

proizvode svede na najmanju moguću meru. Škart samo uvećava troškove proizvodnje.

Upotrebna vrednost je uvek upotrebna vrednost za drugog. Upotrebnom vrednošću određuje se namena proizvoda. Proizvodi mogu imati *reprodukcionu* namenu i *konačnu* namenu.

Reprodukcionu namenu imaju proizvodi koji služe za dalju proizvodnju. To su predmeti rada koji se koriste kao poluproizvodi, jer se ne nabavljaju direktno iz prirode, nego su prethodno prerađeni u nekoj fabrici. Plastične mase jesu poluproizvodi sa reprodukcionom namenom. Takođe, sirovo gvožđe, itd.

Konačnu namenu imaju proizvodi koji su u procesu proizvodnje dobili svoj finalni oblik. To su, pre svega, svi proizvodi široke potrošnje, kao što su namirnice, odeća, obuća, tehnički aparati za domaćinstvo, i sl.

Fizički obim proizvodnje iskazuje se vrednosno, u novčanom obliku, za određeni vremenski period. Vremenski period za koji se iskazuje fizički obim proizvodnje je poslovna godina. Fizički obim proizvodnje iskazan novčano za poslovnu godinu naziva se još i *bruto proizvod ili ukupan proizvod*.

Merenje fizičkog obima proizvodnje moguće je ostvariti primenom različitih metodoloških pristupa. U principu, fizički obim proizvodnje meri se *naturalno, novčano i potrebnim radom*.

Naturalno merenje fizičkog obima proizvodnje omogućuje da se preko naturalnih parametara mere (kao što su komadi, metri, kilovat sati) izrazi veličina novostvorene vrednosti. Rezultat naturalnog merenja obima proizvodnje jeste, na primer, da je hidroelektrana Đerdap proizvela tri milijarde kilovat časova električne energije, i sl.

Ovakav način merenja fizičkog obima proizvodnje ima prednosti kod utvrđivanja troškova preduzeća po jedinici mere (komad, tona, itd).

Međutim, izražavanje fizičkog obima proizvodnje preko naturalnih veličina nije uvek pogodno. Ovaj oblik merenja fizičkog obima proizvodnje retko se primenjuje kod onih preduzeća koja proizvode više vrsta proizvoda. U praksi je broj takvih preduzeća i najveći. Problem nastaje otud što se ne mogu izvršiti sabiranja proizvoda koji imaju različitu jedinicu mere ili različit kvalitet. Proizvodi različitog kvaliteta imaju različitu upotrebnu vrednost i u njima je utrošena različita količina utrošaka elemenata proizvodnje. Uzmi-

mo, na primer, preduzeće za proizvodnju cipela. Proizvodni program u ovom tipu preduzeća permanentno se menja, jer je obuća sezonska roba. Pored toga, vrlo značajan činilac u promeni proizvodnog programa jeste moda. Preduzeće mora pratiti modne trendove i prilagođavati im se. Preduzeće za proizvodnju cipela u svom proizvodnom asortimanu uvek ima više modela cipela - od najskupljih do jeftinijih. Naturalnim izražavanjem obima proizvodnje, tj. prostim sabiranjem proizvedenih pari cipela u konkretnom slučaju, ne bi se došlo do objektivnih ekonomskih pokazatelja ostvarenog fizičkog obima proizvodnje. Zato se za merenje proizvodnje preduzeća u ovakvim situacijama koristi drugi pristup.

Fizički obim proizvodnje može se izražavati *noučano*. Ovo se realizuje tako što se količina proizvedenih materijalnih dobara ili obavljenih usluga pomnoži sa njihovim cenama. Tako dobijamo da je preduzeće "Vesna" u protekloj godini proizvelo 100.000 komada neke robe, čija je cena koštanja 1.000,000 dinara. Iz ovoga proizilazi da je fizički obim proizvodnje određenog preduzeća 1.000,000 dinara.

Nevolje sa ovakvom metodologijom iskazivanja veličine fizičkog obima proizvodnje potiču otud što se cene proizvedene robe u toku godine mogu menjati na gore ili na dole. Problemi su još veći u državama sa izraženom stopom inflacije. Da bi se ove zamke izbegle, uvodi se kategorija *stalnih cena* kao osnovica za obračun, umesto tekućih cena.

Naposletku, *fizički obim proizvodnje može se meriti i potrebnim radom*. Radi se o količini rada neophodnoj za proizvodnju određenih vrednosnih dobara. Potreban rad izražava se jedinicom vremena, kao što je radni sat. Ovaj metod je pogodan jer se može koristiti kako kod preduzeća kod kojih se u poslovnom procesu proizvodi samo jedna upotrebna vrednost, tako i kod preduzeća koja proizvode više vrsta upotrebni vrednosti. Suština merenja sastoji se u tome da se utvrdi količina proizvedenih upotrebni vrednosti i pomnoži sa količinom potrebnog rada za proizvodnju pojedinačnog proizvoda. Rezultat koji se dobija je ukupan rad utrošen u proizvodnji fizičkog obima proizvodnje.

Razume se, za primenu ove metodologije nije dovoljno samo imati podatke o ostvarenom fizičkom obimu proizvodnje kroz konkretne upotrebne vrednosti, nego i radne norme po jedinici proizvoda.

2. Ukupan prihod

Rezultati poslovanja preduzeća mogu se iskazivati ukupnim prihodom. Ukupni prihod je novčani izraz ostvarenog poslovnog rezultata u određenom vremenskom periodu.

Izvori ukupnog prihoda su:

- poslovni prihodi,
- prihodi od finansiranja,
- vanredni prihodi.

Poslovni prihodi jesu prihodi koji su nastali kao rezultat poslovanja preduzeća, dakle bavljenja preduzeća delatnošću za koju je osnovano. Izvori poslovnih prihoda jesu:

- prihodi nastali od prodaje proizvoda ili usluga;
- prihodi po osnovu ustupljenih proizvoda ili sredstava rada na korišćenje;
- prihodi od prodaje sredstava rada za kojima je prestala potreba: predmeta rada, sitnog inventara, ambalaže i dr;
- prihodi nastali kao rezultat određenih kompenzacionih poslova.

U većini preduzeća najvažniji izvor ukupnih prihoda jesu prihodi nastali iz osnovnog poslovnog procesa preduzeća - proizvodnje, trgovanja ili pružanja usluga.

Poslovni prihodi izračunavaju se tako što se ukupna realizovana količina proizvoda pomnoži sa fakturnom cenom pojedinačnog proizvoda. Dakle, za izračunavanje ukupnih prihoda bitna je fakturisana cena. To znači da u odnosima između prodavca i kupca figurira račun (faktura), koji ispostavlja prodavac kupcu za prodatu, tj. isporučenu robu.

Retko se događa da su ukupan prihod i bruto proizvod ekvivalentne veličine. Bruto proizvod je novčani izraz ukupno proizvedene količine upotrebnih vrednosti u jednoj godini. Ukupan prihod može biti manji od bruto proizvoda i to se ispoljava kada je ukupna količina proizvedenih upotrebnih vrednosti u prethodnoj godini samo delimično realizovana (prodana). Međutim, ukupan prihod može biti i veći od bruto proizvoda. Ovakvu situaciju imamo kad se

u toku godine realizuju ne samo upotrebne vrednosti nastale u toj godini, nego i upotrebne vrednosti koje predstavljaju zalihe robe iz prethodne godine.

Prihodi od finansiranja jesu prihodi koje preduzeće ostvaruje po osnovu različitih finansijskih transakcija. Na primer, od odobravanja kredita uz kamatu drugim poslovnim subjektima, kupovanja deonica i drugih hartija od vrednosti i ubiranja dividende, prodaje hartija od vrednosti, itd.

Na kraju, vanredne prihode čine prihodi koji su po pravilu nastali neplanski, koji, su, dakle, rezultat spleta slučajnosti. To su prihodi od penala plaćeni od strane drugih preduzeća zbog nepoštovanja vremenskih limita iz ugovorenih obaveza, zatim to su prihodi od nagrada koje preduzeće dobija kao izraz priznanja za ostvarene vrhunske rezultate u svojoj privrednoj grani (nagrade imaju i svoj novčani izraz), prihodi od ustupljenih poreza i doprinosa, kao i drugi oblici pomoći od strane državnih organa.

Na veličinu ukupnih prihoda deluje veliki broj faktora. Navešćemo najvažnije: obim proizvodnje, motivisanost zaposlenih, organizacija proizvodnje, kvalitet proizvoda, zahtevi tržišta (ponuda - potražnja), prodajna mreža, mere ekonomske politike države, itd.

3. Dobit

Dobit je moguć (i *poželjan*) finansijski rezultat poslovanja preduzeća. Naziva se još i profitom ili ostvarenim viškom vrednosti.

U proizvodnom procesu troše se elementi proizvodnje: radna snaga, sredstva rada i predmeti rada. Sredstva rada i predmeti rada prenose delimično ili u potpunosti svoju vrednost na novi proizvod. Radna snaga kao element proizvodnje ima sposobnost da proizvede veću vrednost u procesu proizvodnje od vrednosti koja je plaćena kroz njenu cenu. Pretpostavimo da je trošak sredstava rada i predmeta rada 8.000 dinara i da je cena angažovane radne snage 2.000 dinara. Na kraju poslovnog procesa imamo poslovni rezultat u obliku proizvedene upotrebne vrednosti - materijalnog dobra čija je vrednost 11.000 dinara. Pojavljuje se, dakle, višak vrednosti u odnosu na troškove proizvodnje. Taj višak vrednosti nastao je kao rezultat angažovanja radne snage i tako posmatran naziva se viškom vrednosti. Višak vrednosti nije knjigovodstvena, već samo teorijska ekonomska kategorija. U praksi se *priraštaj*

kapitala prikazuje kao rezultat svih angažovanih elemenata proizvodnje u poslovnom procesu. Tada se naziva profit ili dobit.

Razlika između viška vrednosti i dobiti bila bi, dakle, najpre u tome što je višak vrednosti sadržan po pravilu u još nerealizovanoj vrednosti i što se posmatra kao rezultat angažovanja samo jednog elementa proizvodnje - radne snage. Dobit ili profit je realizovana nova vrednost, koja se posmatra u odnosu na celokupna angažovana sredstva koja su učestvovala u poslovnom procesu.

Dobit se definiše kao razlika između ukupnih prihoda i ukupnih rashoda preduzeća:

$$Db = UP - UR$$

Naravno, dobit postoji ako su ukupni prihodi preduzeća *veći* od njegovih ukupnih rashoda. To, međutim, nije uvek slučaj. Događa se da su rashodi preduzeća veći od ukupnih prihoda i tada imamo dijametralno suprotan finansijski rezultat - gubitak.

Preduzeće koje na kraju poslovne godine posluje sa gubitkom dužno je da izradi *sanacioni program*, koji će obavezno sadržavati analizu uzroka nerentabilnog poslovanja, predlog rešenja izlaska iz materijalnih teškoća (uključujući novu organizaciju poslova, novu sistematizaciju), kao i izvore iz kojih će se pokriti nastali gubitak.

Ukupne rashode čine svi rashodi u preduzeću, nastali po bilo kom osnovu. Rashodi se (kao i prihodi) mogu podeliti na: poslovne rashode, rashode finansiranja i vanredne rashode.

Poslovni rashodi čine procentualno najveći deo rashoda koji nastaju u preduzeću u procesu poslovanja. U ove rashode spadaju troškovi obračunate amortizacije sredstava rada, materijalni troškovi, troškovi zarada u bruto iznosima, troškovi reklame, troškovi osiguranja, itd.

Rashodi finansiranja nastaju u finansijskim transakcijama preduzeća. To su kamate na odobrene kredite, itd.

U vanredne rashode spadaju penali i kazne nastali kao finansijska obaveza zbog neblagovremenog izvršavanja obaveza plaćanja ili isporuka svojih proizvoda poslovnim partnerima, otpisi nenaplativih potraživanja, i dr.

Faktori dobiti su mnogobrojni. Faktori dobiti mogu se grupisati u objektivne i subjektivne, već prema sposobnosti preduzeća da na njih utiče.

Subjektivnim bi se mogli nazvati svi faktori dobiti na koje preduzeće ima uticaja i može da ih menja, saglasno svojim potrebama. U subjektivne faktore spada loša organizacija u preduzeću, visoki troškovi elemenata proizvodnje, visok procenat škarta u proizvodnji, slaba motivisanost zaposlenih za rad, itd.

Objektivne faktore sačinjavaju uslovi koji objektivno postoje u društvu ili u ekonomiji i na koje preduzeće kao ekonomski subjekt ne može samostalno da utiče i da ih menja. U ovu grupu faktora spadaju prirodni uslovi. Prirodni uslovi nisu jednaki kod svih preduzeća koja posluju u jednoj privrednoj grani. Uzmimo na primer poljoprivredu i, u okviru ove delatnosti, preduzeće koje se bavi biljnom proizvodnjom. Daleko povoljnije prirodne uslove ima preduzeće koje poseduje obradivu zemlju u ravničarskim predelima i kraj reka. Kao što su poljoprivredna preduzeća u Vojvodini, koja ostvaruju rekorderske rezultate u proizvodnji pšenice, kukuruza, suncokreta, itd. Poljoprivredno preduzeće koje poseduje obradivu zemlju u brdsko-planinskom delu, i pored obilne primene agrotehničkih mera, ne može da se meri postignutim prinosom sa vojvođanskim preduzećem. Ovo naročito važi za poslednjih nekoliko godina, kada su se u poljoprivredi pojavili izuzetno nepovoljni klimatski uslovi u vidu dugih letnjih sušnih perioda, koji, razume se, više pogađaju useve u brdovitim predelima, nego li useve u ravnici i kraj reka.

U objektivne faktore koji determinišu dobit preduzeća valja pribrojati i *društvene*. Iako je preduzeće u principu samostalno u vođenju poslovne politike i nema obaveza prema državi pošto izmiri zakonske obaveze u obliku poreza, doprinosa i taksu - uticaj države kao društvene organizacije na poslovanje preduzeća nije zanemarljiv.

Država je politička organizacija koja ima izuzetno veliki uticaj na društvo, bilo da svojom aktivnošću (politikom) ubrzava, bilo da usporava društveni razvoj. U slučaju preduzeća, država će podstaći njegov razvoj ako u oblasti ekonomske sfere regulativu smanji na minimum i prepusti zakonima tržišta da "uređuju" odnose u ovoj oblasti. Država se ne može odreći uloge zaštitnika nacionalne ekonomije, koju ostvaruje svojim carinskim sistemom, a ne može se odreći ni uticaja na kreiranje politike razvoja velikih preduzeća (poslovnih sistema), čije aktivnosti su uslov funkcionisanja privrede (javna preduzeća).

Država kao *društveni činilac* otežava poslovanje preduzeća ako se prekomerno meša u politiku uvoza roba i sirovina. Ako država utvrđuje uvozne liste roba i sirovina, preduzeća koja ne mogu obavljati reprodukcioni proces bez izlaska na svetsko tržište kao kupci, imaće teškoća u dolaženju do neophodnih sirovina i repromaterijala. Isto tako, država može poreskom politikom različito oporezivati različite privredne grane, rezultat čega je da jedna grupacija preduzeća ima povoljnije startne pozicije u odnosu na drugu grupaciju. Isto važi i za opolitiku države prema određenim granama privrede, koja ima za krajnji cilj da smanji potencijalne socijalne tenzije. Ovo se odnosi na politiku države prema poljoprivredi. Merama ekonomske politike (uvoz poljoprivrednih proizvoda, intervencija preko robnih rezervi) država ima interes da cene klasičnih poljoprivrednih proizvoda (na prvom mestu žitarica) stalno drži na lancu, obezbeđujući time socijalni mir. Rezultat takve politike može da bude napuštanje bavljenja poljoprivrednom proizvodnjom od strane nekih robnih proizvođača i seljenje njihovih kapitala u rentabilnije privredne grane.

Uopšte uzev, svi faktori koji determinišu visinu ukupnih prihoda i ukupnih rashoda javljaju se i kao faktori dobiti. Kako je veličina ukupnih prihoda determinisana veličinom poslovnih prihoda, a veličina ukupnih rashoda - veličinom poslovnih rashoda, na veličinu dobiti najveći uticaj imaju faktori koji determinišu veličinu poslovnih prihoda i poslovnih rashoda.

Dobit je najznačajniji ekonomski pokazatelj poslovanja preduzeća. On pokazuje da je ostvaren cilj poslovanja, tj. da su ostvareni prihodi veći od rashoda preduzeća. Pomoću dobiti iskazuje se poslovni uspeh preduzeća. Što su ostvareni prihodi nad uloženim radom i sredstvima veći - veća je i dobit.

Dobit je materijalna osnova za proširenje reproduktivne sposobnosti preduzeća. Deo dobiti koristi se za akumulaciju, tj. za proširenje materijalne osnove i za razvoj preduzeća, dok se drugi deo koristi za povećanje zarada radnika. Povećanje zarada radnika povećava njihovu zainteresovanost za kvalitetnije i intenzivnije učestvovanje u reprodukcijom procesu, što sve blagotvorno deluje na poslovne rezultate preduzeća.

4. Merenje ostvarenih poslovnih rezultata

Osnovni smisao poslovnog procesa u preduzeću nalazi se u stvaranju materijalnih dobara ili u vršenju usluga za kojima postoji permanentna potreba u društvu. Obim potreba pokazuje tendenciju povećanja, pa se stoga javlja ekonomski interes preduzeća da svoje poslovne aktivnosti usmerava ka stalnom uvećavanju obima, kako bi se uspešnije podmirile novonastale potrebe. Povećanje obima poslovnih aktivnosti (proizvodnje, pružanja usluga) ne može se zamisliti bez ostvarenja određenih pretpostavki. Jedna od tih pretpostavki je posedovanje informacija o tekućem ostvarivanju obima poslovnih aktivnosti.

Do ovih informacija dolazi se *merenjem* ostvarenih rezultata. Merenje poslovnih rezultata nije ništa drugo do njihovo iskazivanje u apsolutnom ili relativnom iznosu. Apsolutni izraz poslovnog rezultata - bilo fizičkog obima proizvodnje, ukupnog prihoda ili dobiti - iskazuje se kao količinski izraz toga rezultata, posmatranog za određeni vremenski period. Tako možemo govoriti da je preduzeće "IMT", Beograd proizvelo u toku 2003. godine 1.000 traktora "IMT 539", od čega je realizacijom ostvarilo ukupan prihod od 10.000,000 dinara, što je po odbitku svih troškova rezultiralo ostvarenom dobiti u iznosu od 1.500,000 dinara.

Kad se relativni izraz rezultata poslovanja uporedi sa nekim uporednim rezultatom, dobija se *relativni rezultat*. Uporedni rezultat sa kojim se vrši poređenje može biti rezultat poslovanja istog preduzeća, ali iz drugog vremenskog perioda, može biti rezultat poslovanja srodnog preduzeća, a može biti planirani rezultat odnosnog preduzeća.

Tako će relativni izraz rezultata fizičkog obima proizvodnje u konkretnom slučaju biti iskazan, na primer, kao odnos između ostvarenog rezultata (1.000 traktora) i planiranog rezultata (950 traktora).

Uporedni rezultat može se iskazivati kao ukupan uporedni rezultat ili kao parcijalni uporedni rezultat. Parcijalni uporedni rezultat imamo kad uzimamo za poređenje samo jedan elemenat ulaganja: bilo radnu snagu, bilo predmete rada, bilo sredstva rada. Parcijalni uporedni rezultat češće se primenjuje u praksi zbog postojanja metodoloških problema kod izražavanja ukupnih ulaganja.

Prema tome, uslov za utvrđivanje relativnog rezultata poslovanja preduzeća jeste posedovanje veličine ostvarenog rezultata (rezultata koji se meri) i posedovanje uporednog rezultata - etalona.

Ako se kao kriterijum uzme uporedni rezultat, onda se merenje rezultata komparacijom može izvršiti u odnosu na sledeće kriterijume:

- plan preduzeća;
- izvršena ulaganja u poslovni proces;
- srodna preduzeća;
- vremenski periodi u kojima je rezultat ostvaren.

Plan preduzeća može se dovoditi u vezu sa ostvarenim poslovnim rezultatom u poslovnom procesu. Preduzeća prave kratkoročne (godišnje) i dugoročne (višegodišnje, najčešće petogodišnje) planove svojih reprodukcioni aktivnosti. Dok višegodišnji planovi sadrže okvirne osnove reprodukcioni aktivnosti preduzeća, godišnji planovi sadrže preciznije naznake očekivanog fizičkog obima proizvodnje, ukupnog prihoda i očekivane dobiti. Takođe, godišnji planovi sadrže i sve pretpostavke (materijalne, kadrovske) neophodne za ostvarenje planiranih rezultata.

Planovi sadrže i raspodelu rezultata poslovanja, izraženu mesečno, tromesečno, polugodišnje i godišnje.

Preduzeće se kod donošenja godišnjih, detaljnih planova svojih poslovnih aktivnosti rukovodi velikim brojem pokazatelja. Glavni pokazatelji jesu zahtevi tržišta za proizvodima i uslugama, cene proizvoda, odnosno usluga koje preduzeće može da postigne, vrednosti elemenata proizvodnje, mogućnost nabavke elemenata proizvodnje, itd.

Na kraju poslovne godine ostvareni rezultati u reprodukcioni procesu upoređuju se sa planiranim rezultatima za taj isti period. Ovaj način poređenja ostvarenih i planiranih rezultata za određeni vremenski period naziva se *planskom komparacijom*.

Ostvareni rezultati retko kad će se poklapati sa planiranim. Postoji mogućnost ostvarenja većih i manjih rezultata od planiranih. Kad merenje rezultata ovom metodom pokaže da su ostvareni rezultati manji od planiranih, pristupiće se iznalaženju uzroka takvog stanja. Kad se utvrde uzroci, onda se mogu preduzeti mere (ekonomske, organizacione, itd) radi poboljšanja stanja.

Aberacija ostvarenih od planiranih rezultata preduzeća može se iskazati na dva načina: u apsolutnom i u relativnom iznosu. Apsolutni izraz iskazuje se kao *razlika* između planiranih i ostvarenih rezultata. U našem primeru preduzeće za proizvodnju traktora planiralo je proizvodnju od 950 traktora, a ostvareno je 1.000 traktora. To znači da je došlo do prekoračenja plana za 50 traktora. Relativni izraz iskazuje se kao *indeks odstupanja*. Izračunavanje odstupanja po ovoj metodologiji vrši se tako što se stavljaju u odnos planirani i ostvareni rezultat, a rezultat se pomnoži sa 100.

Merenje odnosa ostvarenih rezultata i izvršenih ulaganja u poslovni proces jeste jedan od metoda upoređivanja rezultata poslovanja preduzeća. Odnos rezultata i ulaganja u poslovni proces je promenljiv odnos i zato iziskuje stalno praćenje od strane rukovodnog tima preduzeća. Utvrđivanje odnosa između ostvarenog poslovnog rezultata i ulaganja ima značaja, jer faktor ulaganja u poslovni proces nije jedini faktor koji opredeljuje poslovni rezultat, iskazan kao obim proizvodnje, ukupan prihod ili dobit. To se može ilustrovati činjenicom da ista preduzeća sa istim kapacitativnim mogućnostima i istim obimom angažovanih (uloženih u proizvodni proces) sredstava postižu različite poslovne rezultate. Odnosom između poslovnih rezultata i ulaganja dolazi se do ekonomske računice, odnosno do podataka koji nam pokazuju kolika je uspešnost poslovanja jednog preduzeća. Uspešnost poslovanja preduzeća je veća kada su po jedinici proizvoda - usluge uložena manja ukupna sredstva, i obrnuto.

Komparacija sa srodnim preduzećima jeste jedan od metoda poređenja, odnosno merenja poslovnih rezultata preduzeća. Pod srodnim preduzećima podrazumevaju se preduzeća koja posluju u istoj industrijskoj grani, koja obavljaju isti poslovni proces i koja su ista ili slična po veličini (dakle, ili su velika, srednja ili mala). Suština ovog načina poređenja sastoji se u tome što se porede samo neki elementi ostvarenih poslovnih rezultata oba preduzeća (ili fizički obim proizvodnje, ili ukupan prihod ili dobit - kod oba istovremeno), na osnovu čega se dolazi do podatka koje je preduzeće ostvarilo povoljnije ekonomske rezultate.

Preduzeće koje je ostvarilo slabije ekonomske rezultate dužno je da utvrdi razloge poslovnog zaostajanja i da definiše mere za prevazilaženje toga stanja.

Rezultati preduzeća mogu se porediti i sa grupacijom srodnih preduzeća, sa prosečno ostvarenim poslovnim rezultatima poslovnih

zajednica, i sl. Poređenje rezultata preduzeća sa drugim srodnim preduzećem ili sa čitavom industrijskom grupacijom zove se eksterna komparacija.

Poređenje rezultata ostvarenih u različitim vremenskim periodima jeste jedan od najčešće primenjivanih oblika merenja i upoređivanja rezultata preduzeća. Preduzeće je jedan dinamički sistem, sistem u kojem se vrše vrlo brze promene, tako da je period od godine dana vrlo dug za merenje rezultata. Nameće se potreba usled izuzetne dinamike tržišta i preduzeća kao elementa tog tržišta, da se merenja obavljaju češće, takoreći stalno i da se eventualne negativne tendencije u poslovanju otklanjaju u hodu. Kod ovog načina upoređivanja upoređuju se ostvareni rezultati u nekom prethodnom periodu sa rezultatima tekućeg perioda. Naravno, uvek se uzima isti vremenski aršin; recimo, upoređuje se mesec januar 2005. sa januarom 2004. godine ili prvo tromesečje 2005. sa ostvarenim rezultatom u prvom tromesečju 2006. godine. Drugim rečima, vremenski periodi koji se koriste u ovoj komparaciji moraju biti potpuno uporedivi. Ovaj način poređenja naziva se vremenskom komparacijom.

Dva su elementa vremenske komparacije: *tekući* period, odnosno period čiji se rezultati upoređuju sa nekim prethodnim, ili *baznim* periodom. Rezultati nastali upoređivanjem tekućeg perioda i baznog perioda, mogu se, kao i kod prethodnih metoda, iskazati u apsolutnom i u relativnom iznosu.

IX EVIDENCIJA I NADZOR NAD POSLOVANJEM PREDUZEĆA

Preduzeće posluje u društvenom ambijentu koji je određen pozitivnim poretkom države. U tome se, kao što je na početku istaknuto, ogleda njegovo obeležje koje smo označili kao *nacionalnost*.

Preduzeće u našoj zemlji podređeno je Zakonu o privrednim društvima, kojim se uređuje načelno ova materija. Drugim zakonima Republike Srbije dalje se detaljno razrađuju principi ekonomskog sistema zemlje.

Po pravilu, preduzeće samostalno odlučuje o svojim sredstvima, pošto izmiri obaveze prema državi u obliku poreza, doprinosa, taksi i drugih dažbina. Svako pravilo, međutim, ima izuzetaka. Samostalnost javnih preduzeća daleko je manja nego li drugih tipova preduzeća, jer su javna preduzeća u stvari državna preduzeća, bez obzira što u svojoj svojinskoj strukturi mogu imati mešovite oblike svojine.

U načelu, stvarna samostalnost preduzeća u jednoj državi postoji ako se uvažavaju zakoni tržišne ekonomije, odnosno ako je sfera ekonomije autonomna u odnosu na sferu politike. Probni kamen za testiranje stvarnog stanja jesu svojinski odnosi. Ako je privatna svojina prevladajući svojinski odnos, tj. ako je najveći deo društvenog kapitala privatizovan, postoje uslovi da se preduzeće u tom društvenom ambijentu oseća samostalnim.

U nekadašnjoj Jugoslaviji (SFRJ) svi ustavi od 1963. do 1974. godine garantovali su apsolutnu samostalnost ekonomskih subjekata (organizacija udruženog rada), ali se ta samostalnost nije mogla razaznati u praksi, jer je ekonomski subjekt *organizacija udruženog rada* raspolagao društvenom svojinom nad sredstvima za proizvodnju. Mera državnog uplitanja u sferu ekonomije bila je ogromna.

Samostalnost preduzeća i u državama koje imaju već vekovno iskustvo sa tržišnim načinom privređivanja nije *apsolutna*, kao što ni sloboda pojedinca, građanina, nije apsolutna. Samostalnost je ograničena pravnim poretkom odnosno države, ali je ta samostalnost *garantovana tim istim pravnim normama*.

U meri u kojoj je pravo *zakon za sve* a politika *sluškinja društva*, ostvaruje se i propisana samostalnost preduzeća kao pravnih i poslovnih subjekata.

1. Obaveza plaćanja poreza i doprinosa

Preduzeće je u obavezi da plaća državi određene dažbine u obliku poreza i doprinosa, iz kojih sredstava se vrši finansiranje opštih i zajedničkih potreba društva. To je i razumljivo jer su troškovi države ogromni, obzirom da savremena država pokazuje tendenciju da stavi pod kontrolu sve sfere društvenog života.

Država po pravilu vodi poresku politiku koja joj omogućuje da poreskim obavezama obuhvati što veći broj obveznika, tako da ravnomerna raspodela poreza može uticati na smanjenje poreskih opterećenja preduzeća. Veliko poresko opterećenje dovodi do toga da preduzeće traži prostor da deo svojih aktivnosti obavlja ilegalno i da ih ne iskazuje u poslovnim knjigama, tj. da vrši utaju poreza. Neke države ograničavaju poreska zaduženja privrednih subjekata iz pomenutog razloga, utvrđivanjem gornjih limita u oporezivanju privrednih subjekata, kao i zbog opasnosti da dođe do seljenja kapitala u zemlje u kojima je poreska stopa daleko niža. U našoj zemlji postoje političke inicijative da se opterećenje privrede stalno smanjuje i ističe se kao poželjan odnos 60:40 % u korist preduzeća.

2. Poslovne knjige

Preduzeće je dužno da vodi poslovne knjige na način koji je bliže određen Zakonom o računovodstvu. To znači da se zakonom propisuje koje će poslovne knjige preduzeće obavezno voditi, već u zavisnosti od njegove veličine. Tako su mala preduzeća u obavezi da vode samo deo poslovnih knjiga po sistemu prostog knjigovodstva, srednja i velika preduzeća imaju daleko veće obaveze po pitanju vođenja poslovnih knjiga.

Poslovne knjige jesu propisom utvrđene službene evidencije o stanju i kretanju poslovnih i vanposlovnih sredstava, potraživanja, obaveza prema trećim licima, prihoda i rashoda i poslovnog rezultata preduzeća.

Razlozi za vođenje poslovnih knjiga su trojaki:

- pedantnim vođenjem poslovnih knjiga obezbeđuju se informacije o poslovanju preduzeća, potraživanjima i dugovanjima, poreskim obavezama, visini zarada zaposlenih, stanju poslovnih sredstava i dr. Ove informacije izraz su stvarnog stanja koje u jednom trenutku postoji u preduzeću i kao takve neophodne su rukovodnom timu, kako bi mogao da vrši poređenje ostvarenog rezultata-stanja sa ostvarenim rezultatom-stanjem u nekom ranijem periodu i u skladu s tim da preduzima odgovarajuće mere poslovne politike;
- poslovne knjige imaju značaja za kreditore, zajmodavce, koji uvidom u stanja sadržana u poslovnim knjigama stiču uvid u solventnost potencijalnog dužnika i u njegovu očekivanu sposobnost da preuzete kreditne obaveze vrati poveriocu;
- naposljetku, poslovne knjige imaju izuzetan značaj za državne organe, koje ovima služe kao dokazno sredstvo po pitanju izmirenja poreskih i drugih obaveza prema državi.

Preduzeće, po pravilu, vodi poslovne knjige samostalno. U okviru firme postoji služba računovodstva koja se ovim poslom bavi. Međutim, kako su obaveze preduzeća, kako smo napred istakli, u pogledu obima vođenja poslovnih knjiga različite (u zavisnosti od veličine preduzeća), ostavljena je mogućnost preduzeću da njegove poslovne knjige može voditi i drugo pravno lice. To u praksi znači da mala preduzeća i radnje neće obavezno pribеći osnivanju sopsstvene organizacione jedinice za vođenje računovodstva, nego će možda ovaj posao poveriti drugom pravnom licu koje je registrovano da ove poslove obavlja za više preduzeća. U praksi, to su agencije za pružanje računovodstvenih usluga.

U pogledu izgleda, poslovne knjige mogu biti vođene na propisanim obrascima - pojedinačnim listovima (karticama) koji se po isteku poslovne godine spajaju u registre, a mogu biti vođene preko kompjutera (metodom automatske obrade podataka), s tim da se podaci mogu štampati ili prikazati na ekranu.

Unošenje podataka (knjiženje) u poslovnim knjigama vrši se po pravilima propisanim zakonom. Ovo znači da se obavezno unose početna stanja, kao i poslovne promene. Svaka relevantna promena nastala u preduzeću u poslovanju, mora se upisati u poslovnim knjigama najdocije za osam dana od dana nastanka. Knjiženje (upis promene) može se izvršiti *na osnovu* podataka iz knjigovodstvenih isprava, kao što su računi, fakture, priznanice, virmanski

nalozi i sl. Ispravnost knjigovodstvenih isprava utvrđuje se pre upisa.

Najvažnije poslovne knjige preduzeća su :

- dnevnik, knjiga u kojoj se registruju poslovne promene sukcesivno,
- glavna knjiga, u kojoj se beleže rashodi i prihodi, troškovi, itd,
- pomoćne knjige (knjiga blagajne, knjiga osnovnih sredstava, knjiga potraživanja i obaveza, knjiga rezervnih delova, knjiga sitnog inventara, knjiga gotove robe, knjiga nedovršenih proizvoda, itd),
- knjiga računa, i dr.

Zakonodavac obavezuje preduzeće da uredno čuva poslovne knjige i po isteku poslovne godine. Obračuni zarada čuvaju se trajno u dokumentaciji preduzeća, glavna knjiga i dnevnik čuvaju se deset godina, a pomoćne knjige čuvaju se pet godina. Polugodišnji obračuni i knjigovodstvene isprave na osnovu kojih su vršena knjiženja čuvaju se pet godina.

3. Evidencija poslovnih sredstava i periodični i završni finansijski izveštaj

Preduzeće je dužno da vodi evidenciju o stanju poslovnih sredstava, i to kako osnovnih tako i obrtnih.

Za precizne informacije o stanju i promenama poslovnih sredstava preduzeće je dužno da ustanovi određene evidencije tih sredstava. Evidencije nastaju prikupljanjem, sređivanjem i obradom podataka o stanju i promenama poslovnih sredstava (*inventarisanjem*).

Svako osnovno sredstvo kao trajno materijalno sredstvo preduzeća ima svoj inventarski broj (*inv. br*), koji dobija odmah po nabavci i koji se upisuje na samom sredstvu, kao i u poslovne knjige u kojima se vodi evidencija osnovnih sredstava. Na osnovu toga, moguće je u svakom trenutku utvrditi kojim i kakvim (koliko amortizovanim) osnovnim sredstvima raspolaže preduzeće u jednom trenutku.

Radi utvrđivanja stanja osnovnih sredstava, vrši se najmanje jedanput godišnje popis svih osnovnih sredstava kojima preduzeće

raspolože. Popis podrazumeva i usklađivanje nadenog stanja sa stanjem u evidenciji. Sredstva koja su potpuno amortizovana otpisuju se i prodaju.

Obaveza popisa odnosi se, takođe, na sva obrtna sredstva. Popisom se obuhvataju zalihe sirovina, materijala i nabavljenih delova proizvoda. Pored toga, popisom obrtnih sredstava obuhvaćene su sirovine u obradi i doradi, svi gotovi proizvodi po vrstama i količini, kao i svi oblici novčanih sredstava preduzeća.

Popisi sredstava preduzeća mogu biti redovni i vanredni. Redovni popisi sredstava po zakonu su obavezni i sprovode se na kraju poslovne godine. Popisne komisije utvrđuju stanja sredstava na dan 31. decembra. Rezultati popisa moraju biti poznati pre izrade završnog finansijskog izveštaja. Popis isto tako može biti i vanredni. Najčešće se vanredni popisi odnose samo na deo poslovnih sredstava preduzeća, kada lice zaduženo za određena poslovna sredstva odlazi, na primer, na godišnji odmor. Lice koje ga zamenjuje preuzima dužnost tek po izvršenom popisu i utvrđenom stanju poslovnih sredstava. Vanredni popis može biti izvršen i ako se u preduzeću odvijaju statusne promene, na primer spajanje sa nekim drugim preduzećem, pa je popisom neophodno utvrditi sa kojim ukupnim kapitalom preduzeća ulaze u novu organizacionu celinu.

Popis sredstava može biti potpun ili delimičan. Potpuni potpis obuhvata sva osnovna, odnosno obrtna sredstva preduzeća. Takav je redovni popis na kraju poslovne godine. Delimičan popis obuhvata samo deo sredstava preduzeća i obično se vrši prilikom primopredaje dužnosti lica zaduženih za određenu imovinu preduzeća.

Ako se po obavljenom popisu, obradom podataka o stanju poslovnih sredstava utvrdi da to stanje odstupa od ranijeg stanja, moraju se utvrditi uzroci odstupanja (utvrđeni manjkovi ili viškovi poslovnih sredstava), kao i odgovornost lica zaduženih za problematična poslovna sredstva.

Zakonodavac obavezuje sva preduzeća da dva puta godišnje sastavljaju obračun svoga poslovanja. Preduzeće je dužno da sastavlja periodični obračun poslovanja sa stanjem koje obuhvata period 1. januar - 30. juni.

Izuzetno, preduzeće je dužno da nadležnom organu države dostavi godišnji obračun (završni finansijski izveštaj) u toku kalendarske godine, ako je u takvom preduzeću došlo do statusnih promena (pripajanje drugom preduzeću), zbog čega je neophodno utvrditi

početni bilans stanja novog preduzeća. Isto pravilo važi i za preduzeća koja se nalaze u stečajnom postupku, odnosno u likvidaciji. Pre otvaranja stečajnog postupka neophodno je uraditi završni finansijski izveštaj takvog preduzeća, na osnovu koga se utvrđuje početni bilans stanja stečaja, odnosno likvidacije, u kojem izveštaju je kapital preduzeća umanjen za nepokrivene gubitke.

4. Nadzor nad zakonitošću rada preduzeća

Faktori nadzora zakonitosti rada preduzeća mogu se podeliti na unutrašnje i na spoljne.

Unutrašnji faktori nadzora jesu rukovodni organi preduzeća, odnosno organi upravljanja. Nadzor nad zakonitošću rada, u okviru svojih ovlašćenja, u prvom redu vrši direktor preduzeća; nadzorni odbor preduzeća, isto tako ima ulogu vršenja nadzora nad zakonitim poslovanjem preduzeća. Broj spoljnih faktora koji učestvuju u vršenju nadzora daleko je širi. U načelu, nadzor nad zakonitošću rada preduzeća vrše nadležni organi opštine, na čijoj se teritoriji nalazi sedište ili dislocirane organizacione jedinice preduzeća.

U zavisnosti od organizacije organa upravljanja i poslovođenja, odnosno od tipa privrednog društva, nadležnost u zaštiti zakonitosti rada preduzeća imaju i izvršni i upravni odbor preduzeća.

Dakle, menadžment preduzeća ima zakonom utvrđenu obavezu da radi po zakonu i da se stara da se sve odluke u preduzeću zasnivaju na načelu zakonitosti i dobrih poslovnih običaja.

Ovo načelo značajno je zbog toga što se u praksi događa da upravo rukovodni organi preduzeća, koji imaju vrlo široka ovlašćenja, jesu prekršioci zakona.

Država, takođe, formira stalne organe uprave i pravosuđa za praćenje zakonitosti rada u preduzeću.

U te organe svakako spadaju opštinski sudovi, zatim opštinske inspekcije, kao što su: inspekcije rada, tržišne inspekcije, sanitarne inspekcije, građevinske inspekcije, inspekcije za zaštitu čovekove okoline i dr. Značajnu ulogu u sistemu nadzora i društvene kontrole ima republički organ formiran pri Ministarstvu finansija - finansijska policija.

Nadzor nad zakonitošću rada podrazumeva preventivne aktivnosti (kontrolu od strane državnih organa pre izvršene radnje koja bi bila u suprotnosti sa zakonodavstvom) ili naknadnu kontrolu (kontrolu koja dolazi posle izvršene određene radnje za koju postoji sumnja da je u suprotnosti sa zakonom).

Predmet nadzora može biti saglasnost opštih akata preduzeća sa zakonom, kao i nadzor nad poslovanjem. U prvom slučaju pokreće se postupak kod nadležnih pravosudnih organa za ocenu zakonitosti ili ustavnosti spornih opštih akata, radi otklanjanja nesaglasnosti. U drugom slučaju, kada se otkriju zloupotrebe u poslovanju, preduzimaju se upravne mere, kao što je izricanje novčanih kazni, a u težim situacijama i privremena ili trajna zabrana poslovanja preduzeća.

Kontrola zakonitosti je najčešći oblik kontrole nad radom preduzeća. Ovaj vid kontrole predstavlja kontrolu poslovanja u skladu sa propisima i kontrolu usklađenosti opštih akata sa zakonima zemlje.

BIBLIOGRAFIJA

1. M. Unković, M. Milosavljević, N. Stanišić (2010) „Savremeno berzansko i elektronsko poslovanje“, Singidunum, Beograd
2. Dragoslav Jokić (2004): "*Preduzetništvo*", NIC, Užice
3. www.wikipedia.org
4. Encyclopedia Britannica, 2012
5. Entoni Gidens (2003): *Sociologija*, Ekonomski Fakultet, Beograd
6. Prof. dr Milenko Nikolić i dr (2002): *Ekonomika preduzeća*, CID, Beograd
7. Prof. dr Vesna Milićević, prof. dr Bojan Ilić (2008): *Ekonomika poslovanja*, Fakultet organizacionih nauka, Beograd
8. Prof. dr Mirko Vasiljević (2004): *Vodič za čitanje Zakona o privrednim društvima*, Beograd
9. Perović Mileva i Kisić Svetlana (2002): *Ekonomika preduzeća*, "Savremena administracija", Beograd
10. *Zakon o privrednim društvima*, IP "Justinijan", 2004.
11. Dr V. Božić (1996): *Ekonomika biznisa*, FON; Beograd
12. Dr Z. Đurić (2001) : "Prilagođavanje promenama – uslov uspešnosti preduzeća, IEN, Beograd;
13. *Ekonomski rečnik* (2001), grupa autora, Ekonomski fakultet, Beograd
14. Miroslav Lutovac, Dejan Tošić (2006): *Biznis plan u elektronskom poslovanju*, VETŠ, Beograd
15. Dr Bojan Ilić (1998): *Kvantificiranje rezultata poslovanja u zavisnosti od cena pomoću ekonometrijskih modela*", Management, br. 9.
16. Dr B. Ilić (2000): *Logika potrošnje*, Ekonomski signali, broj 78, Beograd

17. Bojan Ilić, Vesna Milićević (1998): Politika dividendi, Jugoslovenski simpozijum o operacionim istraživanjima, Herceg Novi
18. Dr I. Jankovec (2003): Komentar Zakona o preduzećima, Sl. List SRJ, Beograd
19. Dr S. Kukoleča (1972): Ekonomika preduzeća, PFV Oeconomica, Beograd, knjiga I, Sveska I
20. Dr S. Markovski (1991): Troškovi u poslovnom odlučivanju, Naučna knjiga, Beograd
21. Dr D. Milićević, dr D. Stančić (2003): Ekonomija, Beograd
22. Mr V. Milićević (2000): Računovodstvo troškova i poslovno odlučivanje, Ekonomski fakultet, Beograd
23. Dr V. Milićević (2002): Internet ekonomija, FON, Beograd, 2002.
24. dr V. Milićević (1999) : Iskustva restrukturiranja preduzeća u privredama u tranziciji, ;ekonomski vidici, 3, Beograd
25. dr V. Milošević (1997): Teorija troškova, Prosveta, Niš
26. D. Pirs (2003): Moderna ekonomija, Makmilanov rečnik, Dereta, Beograd
27. dr E. Todorović (2002): Rizik i rentabilnost, Ekonomski fakultet, Niš
28. dr R. Todosijević, dr E. Šušnjar, dr H. Ahmetagić, dr B. Petrošević (1995): Promenama do uspešnog preduzeća, Promej, Novi Sad
29. dr J. Todorović (1975): "Konceptije strategije rasta preduzeća", Naučna knjiga, Beograd
30. Zakon o privrednim društvima, Službeni glasnik Republike Srbije, (2011).
31. www.economy.rs